

T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KANT FELSEFESİNDE
SORUMLULUK KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ALİ EKBER ACAR

DANIŞMAN
YARD. DOÇ. DR. FATİH ÖZKAN

IĞDIR-2015

T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KANT FELSEFESİNDE
SORUMLULUK KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ALİ EKBER ACAR

DANIŞMAN
YARD. DOÇ. DR. FATİH ÖZKAN

IĞDIR-2015

T.C.
İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN danışmanlığında, Ali Ekber ACAR tarafından hazırlanan bu çalışma 29 / 04 / 2015. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Felsefe ve Din Bilimleri... Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN

İmza: F. ÖZKAN

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldız MUSAHAN

İmza: [Signature]

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYA

İmza: [Signature]

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 30 / 04 / 2015.

F. ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET

ABSTRACT..... 1

ÖNSÖZ 3

GİRİŞ

KANT'IN FELSEFESİNE GENEL BAKIŞ..... 5

1.Kant'ın Kritik felsefesi öncesi dönemi 6

2.Kant'ın Kritik Felsefe Dönemi 7

3.Kant'ın Ödev Ahlakının Oluşumu ve Ödev Ahlakı 8

1.BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. KANT'TA SORUMLULUK KAVRAMININ OLUŞUMU 11

1.1.1. Özgürlük- Sorumluluk Kavramı 11

1.1.1.1. Özgürlük Kavramı 11

1.1.1.2. Sorumluluk Kavramı..... 15

1.1.2. Kant'ta Sorumluluk ve Özgürlük 20

1.1.2.1. Özgürlük ve Sorumluluk İlişkisi 24

2.İKİNCİ BÖLÜM

2.1. KANT'TA SORUMLULUĞUN AHLAKİ KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ..... 26

2.1.1. Kant Felsefesinde Yükümlülük ve Sorumluluk Arasında İlişkisi 30

2.1.2. Özgürlük ve-Sorumluluk Kavramının İyi Kavramıyla İlişkisi 33

2.1.3. Saf Aklın İdesi Olarak Özgürlük ve Sorumluluk..... 36

2.1.4. Ödev ve Sorumluluk Duygusu..... 37

2.1.5. Kant'ta Eylem İle Ahlaki Eylem Farkı..... 39

2.1.6. İyi İstemenin Ahlaki Eylem, Özgürlük ve Sorumluluk Kavramıyla İlişkisi .. 42

2.1.7. Özgürlük ve Sorumluluk Anlayışı ve Ahlak Yasasının Ortaya Çıkışı 46

2.1.8. Sorumluluk ve Zorunluluk Arasındaki İlişki 55

2.1.9. Sorumluluk ve Özgürlüğün İrade İle İlişkisi 62

3.BÖLÜM BÖLÜM

3.1. KANT'TA İNSAN VE SORUMLULUK..... 71

3.1.1. Ahlaki Yükümlülüğün Sınırları ve Eylemsel Sorumluluk..... 71

3.1.2. Kant'ta Sorumluluğun Dereceleri..... 102

3.1.3. İnsanın Kendisine ve İnsanlığa Karşı Sorumlulukları ve Alışkanlıkların Aşılması 105

3.1.4. İnsanın Doğasından Kaynaklanan Zaafları	105
SONUÇ	118
KAYNAKLAR	123

ÖZET

Kant felsefe, özellikle ahlak açısından önemli bir filozoftur. Her türlü değerlerin merkezine insanı koyması, bütün değerlerin insan için ve insan tarafından inşa ettirilmesi onu aydınlanma çağının en temel filozoflarından biri yapmıştır. Kant'ın aydınlanma çağına temel teşkil etmesinin bir çok sebebi vardır ama en önemli nedeni insanı kâinatın temeline koyması, insanı kâinatta var olan varlıkların en değerlisi görmesi ve her çalışmada, her değerde, her düşüncede insanı amaç olarak ortaya koymasıdır.

Kant'a göre insan ayrıcalıklı bir varlıktır, bunun en temel nedeni insanda akıl yetisinin olmasıdır. Bu akıl, insanın kendini ve hayatındaki her şeyi irdeleyerek herkesin ortak değerine hitap eden ilkelere ulaşmasını sağlar.

Kant'a göre insanda akıl yetisinin olması onun seçme, tercih etme ve kendi belirlediği eylemleri yapma ve sonucunu kabullenme zorunluluğuyla doğru orantılıdır. Bu sorumlu olma zorunluluğu öyle bir zorunluluktur ki uyması gereken davranış kurallarını insanın kendisi belirler ve kendisini bağlar. Kant'ın ahlak felsefesinde akıl sahibi bir varlık olmanın çok kritik bir önemi vardır.

Bunun içindir ki Kant'a göre, ahlakilik özelliği sadece insana özgüdür. Çünkü akıl sahibi sadece insandır, doğal nedenselliğin dışına çıkabilen, nasıl davranacağını kendi seçebilen tek varlık insandır. Dolayısıyla Kant'ın ahlak felsefesinde, özgürlük de sorumluluklar da insana özgüdür. Kant'a göre insan, doğal dünyada doğal nedensellikler içerisinde yaşayan bir varlıktır. Doğal olarak insan, doğal bir nedensellik içerisinde ve bu nedensellikten, zorunluluktan etkilenir ama insanın bu zorunlulukları yenecek yetiye sahiptir.

Kant'ın ödev ahlakı kendinden önceki ahlak görüşlerini reddeder, insanın en değerli varlık olduğu ve insanın hiçbir eylemde araç olamayacağı, insanın kendisinin temel amaç olarak görülmesi gerektiğini ve ahlaki eylemin de bu ölçüde değer kazandığını ifade eder.

Kant'ın ahlak felsefesine bakınca dikkati çeken en önemli özellik; gereklilik, yükümlülük, zorunluluk gibi durumlarda yapılan eylemleri ahlaki olarak nitelendirmemesi ve bu tür davranışların insan türüne özgü davranışlar olmadığını ifade etmesidir. Kant'a göre elbette insanın doğal bir yanı vardır ve doğal zorunluluklar içindedir. Ama insanın bu zorunlulukları yenecek bir gücü de vardır ki Kant buna 'irade' diyor.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Kant'a göre doğal zorunluluk, gereklilik, yükümlülükten dolayı yapılan eylemde sorumluluk yoktur. İnsan, insana özgü olan aklını kullanarak, kendine verilmiş olanın dışına çıkıp kendi seçimini yapınca sorumlu olur. Kant'ın ahlak felsefesinin kendinden öncekilerden farkı da buradadır. Zira Kant'tan önceki ahlaki görüşlerin tamamında insan kurallar karşısında pasif durumdadır ve koşulsuz itaat etmek zorundadır.

ABSTRACT

Kant is a very significant philosopher as regards to history of philosophy and history of ethics. This has many reasons but in this thesis study, the innovations he has brought to the history of ethical philosophy in parallel with the subject of the thesis. Kant is one of the philosophers who marked the age of enlightenment with the ideas he supported.

This has many reasons but the most important one is that he put emphasis on the human as the center of the universe and he regarded the human as the most precious creature in the universe and he presented human as a goal in each study, in each value in every thought. To Kant human is a privileged creature, the most basic reason of this that human has intelligence. This intelligence enables the man to attain the principles which appeal to everyone's common value criticizing everything in his life.

To Kant that the human has the intelligence brings the obligation to face the results of his options, preferences and his acts. This obligation of responsibility is such an obligation that the man determines the behavioral rules which he needs to obey and he commits himself to.

In the philosophy of Kant it is very important that the human has intelligence. That's why Kant argues that the ethical feature only belongs to humans because the only creature which has intelligence is human, the only creature which can get out of natural causality, which can choose how to act is human. Thus human is the most precious creature.

In Kant's philosophy, freedom and the responsibilities are special to human. To Kant, human is a creature living in the natural causalities in the natural world. Naturally, human is in a natural causality and due to this causality he is affected by this causality and obligation but the human has the capability to overcome these obligations.

Kant's obligation ethics refuses the previous ethical ideas, he claims that the human is the most precious creature and he can't ever be a tool in any act, he needs to be seen as a main goal and ethical act is valuable as regards to this perspective.

According to Kant's ethical philosophy, the most striking feature is that he doesn't evaluate the behaviors carried out to the situations such as necessity, responsibility as ethical and he claims that such behaviors aren't indigenous to humans.

But the human has a natural aspect according to Kant and are involved in natural obligations. The human has the potential to overcome these obligations and Kant calls this will

Consequently we can say that to Kant there isn't responsibility in the action carried out due to natural obligation necessity, responsibility. The human is responsible when he makes his own choice using his intelligence indigenous to himself.

ÖNSÖZ

Felsefe tarihinin en önemli filozoflarından biri Alman düşünür Kant'tır (1724-1804). Kant, hem bilgi-varlık-değer konusunda kendi felsefesi olan 'kritik' felsefesini ortaya koyması hem de ahlak felsefesi konusunda 'ödev ahlakı' öğretisini ortaya koymasıyla kendinden öncesi gelenekleri reddetmiş ve yeni bir çığır açmıştır ki bu açıdan aydınlanma felsefesinin de en önemli filozoflarından biri olmuştur. Kant'tan sonraki dönemlerde Kant'ın felsefesi en temel kaynaklardan biri olmuştur. Yeni felsefi oluşumları Kant'ın felsefesini kabul etmeseler bile Kant'ın felsefesini temel alarak kendi felsefelerini kurmaya çalışmışlardır.

Kant'ın gerek felsefesi ve gerekse ahlaki görüşleri, üzerinde çok çalışılmış bir konudur. Bu alanda birçok çalışma vardır. Bu tezi hazırlarken amacımız, yazılıp çizilenlerin üzerine bir şey koymaktır. Çalışmamızın ana teması, Kant'ta sorumluluk kavramı, ahlaki sorumluluk ve sorumluluk kavramı ile birlikte anılan ve değinilmesi gereken diğer kavramlardır. Kant'ta sorumluluk kavramının ne anlama geldiğini incelemek için, Kant'ın ahlak felsefesine değinmemek olmazdı. Bu bağlamda, tezimizin ana konusu olan Kant'ta sorumluluk kavramını incelerken Kant'ın ahlak felsefesi, dolayısıyla ahlak felsefesinin temel kavramları ele alınmıştır.

Kant'ta ahlak, ahlaklılık, ödev ahlakı, özgürlük, yükümlülük, zorunluluk, doğal zorunluluk gibi kavramlara değindikten sonra, esas konumuz olan "Kant'ta Sorumluluk Kavramı" konusunu ele alacağız. Konu akışı; Kant'ın felsefi anlayışı ile başlamış, sorumluluk ve buna bağlı olarak özgürlük kavramının genel anlamı ifade edilmiş, felsefe tarihinde kim sorumluluk kavramına ne anlam yüklemiş, bunlar ifade edilmiş, daha sonra Kant'ın birincil eserlerinden yola çıkarak, sorumluluk anlayışı anlatılmaya çalışılmış ve son olarak da bu alanda yazılan yazılar, makaleler, tezler incelenmiştir.

Bir insan hangi alanda faaliyet gösterirse göstereceği mutlaka bir rehber, bir yol göstericiye ihtiyaç duyar. Bu; sosyal, sportif, ekonomik ve diğer alanlarda da böyledir. Bir futbolcu dünyanın en iyi yeteneğidir ama yine de bir rehber, bir hocaya ihtiyaç duyar, bir boksör, dünyanın en güçlü insanıdır ama illa da bir hocaya ihtiyacı vardır. Padişahlar bile birkaç kıtaya hükmederken, mutlaka bir akıl hocasına ve bir rehber ihtiyacı duymuşlardır.

Ben de yüksek lisans eğitimime başlarken neyi nasıl, ne zaman, hangi yöntemle yapacağım konusunda herkes gibi tereddütler yaşadım. Bu anlamda, gerek yüksek lisans eğitiminin ders aşamasında ve gerekse tez hazırlama aşamasında ilgi ve bilgisini benden esirgemeyen, akademik rehberliğin yanında hoşgörölü duruşuyla, ilgili ve samimi yaklaşımıyla bana rehberlik eden danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Fatih Özkan'a teşekkür ederim.

Ali Ekber ACAR

2015

GİRİŞ

KANT'IN FELSEFESİNE GENEL BAKIŞ

Kant, felsefenin bilgi kuramı, etik, estetik, metafizik, varlık bilgisi gibi ana dallarında etkisi günümüze kadar ulaşan büyük Alman düşünürüdür. Kant, *Rena Descartes*'in (1596-1650) 'uşçuluk' anlayışı ile Francis Bacon'un (1561- 1624) 'deneycilik' anlayışını kendi felsefesinde özümseyerek birleştirerek felsefe tarihinde bir çığır açmıştır ve bu çığırın adı da kritik felsefe olmuştur.¹ Öyle ki bu çığır 'Aydınlanma Çağı'nın başlangıcı sayılmıştır. Kendini sorgulamayı felsefesinin temel ilkesi edinen Kant, neyi bilebilirim? Ne yapmalıyım? Ne umut edebilirim? Sorularını kendisine sürekli sormuş ve bu sorulara cevap niteliğinde yazdığı kitaplar felsefe tarihinde çığır açmıştır. Biz bu çalışmada daha çok Kant'ın ne yapmalıyız? Ve nasıl yapmalıyız? Soruları ve bu sorulara verdiği cevaplara değineceğiz.

Kant, 22 Nisan 1724 yılında Doğu Prusya'nın liman kenti Königsberg²'de dünyaya geldi. Yine bu şehirde 12 Şubat 1804'te öldü. Babası bir saraç ustasıydı. Dar ve sade koşullar altında büyüüp yetişti. Sekiz yaşında kilise okuluna verildi -ki *Lucertus'e beslediği hayranlık muhtemelen burada başlamıştır*. 1773 Yılında "Collegium Fridericianum Lisesi"ne verildi. Bu lise, 'panteist' ve 'ruh' üzerine kurulmuş bir okuldu. Almış olduğu bu panteist eğitim onun yetişme ve gençlik döneminde etkisini göstermiştir.³ 1740 yılında Königsberg Üniversitesine girdi. Burada felsefe ve doğa bilimleri okudu. Bitirme tezini *Gedanken Von Der Wahren Schaetzung Der Lebendigen Kraefte*. 'Canlı Kuvvetlerin Doğru Takdiri Üzerine Düşünceler' adlı eserle verdi. Üniversiteyi bitirdikten sonra bir süre özel öğretmenlik yaptı. 1775 yılında Königsberg şehrine geri döndü, üniversitenin *magister* sınavına girdi ve üniversitede ders verme hakkını kazandı. Üniversitede felsefe, coğrafya, fizik alanlarında dersler verdi.

¹ Thomas Bernhard, *İmmanuel Kant*, Deki Yayınevi, Ankara 2007, s 75

² Bugünkü Rusya'nın Kaliningrad Kenti

³ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 395

1770 yılında " De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et pricipiis" (*Duyu Dünyası ile Düşünce Dünyasının Formu ve İlkeleri Üzerine*) adlı bir tez ile Königsberg Üniversitesine Mantık ve Metafizik ordinaryüsü oldu ve 1776 yılına kadar burada ders verdi.

1. Kant'ın Kritik Felsefesi Öncesi Dönemi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kant gerek bilgi gerek varlık ve gerekse etik anlayışıyla felsefe tarihinde dönüm noktası olan filozofların başında gelir. Kant felsefesi Leibniz'in idealizmi ile Descartes ve Spinoza'nın rasyonalizmi ve David Hume'nin ampirizminin sentezlenmesinde başlangıç noktasını alır. Bir yandan ampirizmi eleştirdi diğer yandan rasyonalizmi eleştirdi ama her ikisini de reddetmedi. Bilgi kuramını oluştururken görümlerle kavramları uzlaştırmaya çalıştı.⁴ Bir yandan duyu formlarının bilgi oluşturmada önemini anlatırken diğer yandan kendi felsefesinin kavramları olan nitelik, nicelik, bağlantı, kip kavramlarını tanımlamaya, anlatmaya çalıştı.⁵ Kant'ın etiği de etik görüşü de etik tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü Kant'a kadar insanı insanlar arası ilişkilerde araştırılan etik, insanı sosyal bir varlık olarak görüp onu diğer insanlarla ilişkilerde değerlendirmiş, başlıca kaygısı da toplum, toplumsal düzen ve çeşitli toplum kurumlarına göre insanın durumu olmuştur. İşte Kant'a göre bu felsefi duruştan ziyade sosyolojik bir tutumdur.

Kant felsefesinin çıkış noktası aydınlanma düşüncesinin Almanya'da kazandığı başlıca bir form olan Leibniz-Wolf felsefesidir. Kant ilk çalışmalarını bu felsefe ışığında gerçekleştirmiştir. İlk yapıtlarını da bu felsefe çerçevesinde yazmıştır. Sonraki yıllarda bu felsefe ile tartışarak hesaplaşarak kendi felsefesini kurmuştur. Kant modern felsefenin seyrine uygun olarak epistemolojiyi ön plana çıkarmış, bu süreçte spekülative felsefeye yön veren D. Hume'dan etkilenmiştir. Hatta kendi ifadesi ile "Hume beni dogmatik uykumdan uyandırdı." demiştir.

⁴ Ali Taşkın, *Immanuel Kant'ta Bilginin Kaynağı Problemi*, yüksek lisans tezi, Ankara Ün. Sos. Bil. Ens. Felsefe Tarihi Bilim Dalı

⁵ Açıklama: Kant Aklın Kategorileri Dediği, Nicelik(genel, tikel, tekil) Nitelik(olumlu, olumsuz) Bağlantı(töz, nedensellik, karşılılık), Kip(olanak, olanaksızlık) ilkeleri ortaya koyar ve duyu verilerinin burada işlendiğini ifade eder.

Bir yandan tek yanlı bilgi görüşleri olan ampirizmi ve rasyonalizmi incelerken diğer yandan bu akımları uzlaştırmayı kendine amaç edinmiştir.⁶

Bu nedenledir ki Kant bir yere kadar aydınlatma felsefesi filozofları içerisinde değerlendirilir.⁷ Kant bu felsefe içinde yetişmiş ve bu felsefe üzerinde çalışmalar yapmıştır. Felsefesinin belli bir gelişim aşamasından sonra bu felsefeyi aşmış ve kendi felsefesini oluşturmuştur. Kant felsefesine bakıldığında bir yandan kendinden önceki bütün çalışmaları, bütün felsefi çizgileri felsefesinde toplamış diğer yandan kendinden sonraki birçok çalışmaya öncülük etmiştir. Zira 19. yüzyılın ilk yarısını kapsayan Alman idealizminin çıkış noktası Kant felsefesidir. Daha sonra oluşturulan ve 20. yüzyılın başlarında da geçerli olan Yeni Kantçılık akımının da çıkış noktası Kant felsefesidir. Kant bilime temel teşkil edecek bir felsefe ortaya koymuştur. Bu yüzden aydınlanma felsefesinin en önemli filozoflarından biridir. Kant'ı kendinden önceki filozoflardan farklı kılan onun, insanın salt bir değer olduğunu ve insanın kendi bütünlüğü içinde ele alınması gerektiğini savunmuş olmasıdır. Kant, bilimsel ve felsefi çalışma içerisinde insanı bu sürecin bir parçası, tamamlayıcısı değil, bütün çalışma ve uğraş alanlarının varacağı son amaç unsuru olarak görür. Bu çalışmaların temel amacı, temel ereği insandır.

2. Kant'ın Kritik Felsefe Dönemi

1770 yılına kadar Leibniz-Wolf felsefesinin etkisinde olan Kant kendi felsefesini kurma adına bir olgunlaşma ve susma dönemine girmiştir. Bu sürecin sonunda kendi felsefesi olan 'Kritik felsefe' kurmaya başlamıştır.⁸ Bu felsefeyle birlikte ampirsizimin tersine a priori bilginin mümkün olduğunu ortaya koydu ama yine de ampirik bilginin varlığını reddetmedi. Görülerle kavramların bütünlüğünü oluşturmaya çalışmıştır. 1781 yılında kritik felsefesinin ilk büyük yapıtı olan 'Kritik der reinen Vernunft' (Salt Aklın Kritiği) kitabını çıkardı.⁹

⁶ Pınar Kaya Özçelik, *Kant'ın Bilgi Anlayışı*, Ethos 3/ 2 Temmuz 2010

⁷ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.398

⁸ Gilles Deleuze, *Kant'ın Eleştirel Felsefesi*, Çev. Husen Portakal, Cem Yayınevi, 2002 Ankara, s. 45

⁹ Kant, *Seçilmiş Yazılar*, Çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, 1993, Ankara, s.46

Bu yapıtıyla Kant hem kendi felsefeni kurup temelini atmış, hem de felsefe tarihinde yeni bir çığır aşmıştır. 1778 yılında ikinci büyük yapıtı olan 'Kritik der Praktischen Vernunft' (Pratik Aklın Eleştirisi) adlı yapıtını çıkarmıştır.

1790 yılında üçüncü önemli yapıtı olan 'Kritik der Urteilkraft' (Yargı Gücünün Eleştirisi) yapıtını çıkarmıştır. Felsefesini oluşturma sürecinde yazmış olduğu en temel eserleri bunlardır. Bundan sonraki dönemde felsefe tarihinde önemli bir dönüm noktası olan, bilgi, varlık, değer alanında yeni bir dönem başlayacaktır.¹⁰

Artık bilgi, varlık, değer kritize edilecektir. Bilginin, varlığın ve değer; varlık koşulları eleştirilecek, sınırları eleştirilecek ve insanı temele koyan, insana rağmen değil insanla ve insan için var olan bir felsefe ve ahlak anlayışı ortaya konulacaktır.

3. Kant'ın Ödev Ahlakının Oluşumu ve Ödev Ahlakı

Gelişim süreci bakımında Kant felsefesi iki döneme ayrılır. Kritik öncesi dönem ve Kritik dönem. Leibnez- Wolf felsefesinin etkisinde olan Kant 'Saf Aklın Kritiği' adlı yapıtıyla kendi felsefesi olan kritisizm felsefesini kurmuştur. Kant felsefesini aklın kritiği ekseninde etrafında kurduğu için de Kant felsefesine kritik felsefe adı verilmiştir. Bundan önceki dönemde Leibniz-Wolf felsefesi çerçevesinde çalışmıştır. Bu dönemde doğa bilimleri üzerine de çalışan Kant bu alanda birkaç eser de yazmıştır. Doğa bilimi ile ilgili çalıştığı dönemde doğa olaylarını bir bilim adamı gibi değil bir filozof gibi ele alıp incelemiştir. Kant felsefesi *kritik öncesi* döneminde metafizik sorunlar üzerinde de durmuştur. Kant'ın yapıtlarına bakıldığında zaman bütün yapıtları mantık şemasına uygundur. Önce bilginin öğelerini ele alır, sonra kavramları ele alır, ve en son yargılara ulaşmaya çalışır. Kant Descartes'in bilgide kullandığı kuşku metodunu önce aklın kendisine yönlendirir, ve akıl neyi bilebilir, sınırları, ölçüleri nelerdir? Diye sorgulayarak kritik felsefesini oluşturmaya başlar.¹¹

¹⁰ Gilles Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders*, Öteki Yayınları, 2000 Ankara, s 18

¹¹ Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders*, s 70

Kant'ın ahlak felsefesini incelediğimizde karşımıza çıkan en önemli husus; çıkar ahlakına şiddetle karşı çıkmasıdır. Kant hümanist bir ahlak anlayışını benimser.¹² Yani Kant ahlakın kaynağını insan dışında bir unsurda aramaz, insan ara unsur değildir. Kant'a göre ahlakın kaynağı insan dışında hiçbir güç, hiçbir değer, hatta tanrı bile değil, insanın kendisidir. Kant'a gelinceye kadar ahlak çoğunlukla metafizik temellere dayanmaktaydı. Büyük filozoflar, Platon, Aristoteles, Spinoza ahlak problemini kozmolojik olarak ortaya koymaktaydılar. Önce evrenin anlamını ve insanın evrendeki yerini bilmek gerekiyordu, yani insan başka değerlerle ve onlara göre anlam kazanıyordu. Metafiziğin şeylerin özünü ve amacını keşfettiğini ileri sürüyorlardı. Metafizik insana hayatının anlamını, evrendeki değerleri ve kendi sonunun ne olacağını öğretiyordu. Bunun için metafizik insana kendisi için ayrılmış olan ereklere tanıyarak metafizik olarak ahlakı temellendiriyordu.

Böylece Aristoteles için insanın erdemi gözün erdeminin görme olması gibi ve aynı anlamda olmak üzere akıllı bir varlık olmaktır. Zira insanın özünü meydana getiren şey akıllı bir ruh olduğu için olduğu için insan akla uygun bir hayat sürmek zorundadır. Stoa ahlakına bakıldığında ; dünyada meydan gelen her şey yüksek akıl tarafından belirlenmiştir diyorlar. Akli bir amaç tarafından idare edilen dünya düzeni iyi olduğu için iyidir. Bu nedenle başıma gelen acıları, kötü olayları hoş görmeliyim. En olumsuz olayları bile hoş görmeliyim ve irademi ona göre uydurmalıyım derler. Bu ahlak anlayışında insan kendi dışında belirlenen ilkelere ve değerlere uyum sağladığı sürece, onlara ters düşmediği sürece değerlidir.¹³

Kant bu metafizik anlayışa kökten karşı çıkmıştır. Metafizik kendi içinde dahi bir uzlaşma durumunda değildir. Kant'a göre sonuçları birbirine zıt birçok metafizik sistemin olduğunu ifade etmiştir. O halde evrensel ve kesin olması istenen bir ahlakı bu kadar tartışmalı olan bir temele dayandırmak mümkün değildir.

¹² Mehmet Emin Erişirgil, *Kant ve Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s 186

¹³ Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, Çev. Salih Zeki, Seba Yayınları, Ankara 1999, s 103

Kant 'Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi' adlı yapıtında, namuslu adamın doğru yanlış hakkında sağlıklı karar vermesi için metafiziği incelemiş olmasına ihtiyaç yoktur diyor.¹⁴ Bilgin gibi cahil de ödevini bilir ve onun kadar ödevini yerine getirmek zorundadır. O halde metafizik bu haliyle şüphelidir, yararsızdır hatta Kant onun imkânsız olduğunu düşünür. Kant, Ben gerçekten evrenin derin anlamını bilemem, şeylerin kendilerinde ne olduğunu bilmem, numenleri bilmem, ancak fenomenleri yani duyulmadığım a priori formları olan uzay ve zaman arasında bana verilmiş oldukları şeklinde şeylerin görünüşlerini bilirim.¹⁵ Bilim bu fenomenleri düzene sokmak onları yasalarla birbirine bağlamakla uğraşır. Bilim adamının bilgiyi oluşturmak için elinde sadece görünüşler vardır. Şeylerin derin varlığı uzay ve zamanın ötesi bilginin dışındadır. O halde ahlakın insan bilincinden, özü itibariyle akıl olduğunu söylediğimiz bilinçten başka bir temeli yoktur.

Kant bu eleştirileri getirdikten sonra metafiziği yeniden kurmaya çalışır. Kant eleştirel felsefesiyle felsefe tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çok sık eleştiri almış ama birçok düşünce akımının da ilham kaynağı olmuştur. Özellikle etik görüşüyle kendinden önceki görüşleri değiştirmiş, mutluluk ahlakının yerine, ödev ahlakını kurmuştur. Kant felsefesi kendinden önce insanı tek taraflı ele alan ve diğer yanlarını görmezden gelen¹⁶ felsefe akımlarının tersine insanı bir bütün olarak kucaklamıştır.¹⁷

Kant'a göre, iki şey üzerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve saygıyla dolduruyor. Üzerimizdeki yıldızlı gök ve içimizdeki ahlak yasası.¹⁸ Bu ifade Kant felsefesinin bir özeti gibidir.

¹⁴ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 68

¹⁵ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 73

¹⁶ Burada kastedilen Rasyonalizm(İnsanı Sadece akıl ve düşünce olarak gören) ve Empirizm (İnsanı sadece duyum, deney ve olgusal yan olarak gören akımlardır).

¹⁷ Kant : 'Görüsüz kavramlar boş, kavramsız görüler kördür'. Diyerek insanı hem düşünce hem de duyum boyutuyla ele almıştır.

¹⁸ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. I. Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s 67

Zira Kant öğrencilik ve gençlik yıllarında yukarıda da ifade ettiğim gibi evren ve doğa ile ilgili araştırma yapıp, yazılar yazmış ve evrende meydana gelen olayların belli bir yasaya göre işleyişinden etkilenmiştir. Kant'a göre insan doğanın mikro bir örneğidir. Doğada geçerli olan bu yasanın bir benzerinin de insan eylemlerinde olabileceğini düşünmüş ve ahlak metafiziğini bunun üzerine kurmuştur.

Kant kendinden önceki ahlak felsefesi anlayışlarını şiddetle eleştirir. Kant'a göre ahlaki yaşamın temeline konulan; faydacı anlayış, hazcı anlayış, en yüksek iyi anlayışı, mutluluk anlayışı görelilik taşır. Oysaki ahlak anlayışları herkes için geçerli olan ilkelere, yasalara dayanmalıdır diyor. Kant'ın ahlak felsefesinde en temel amaç herkesin üstünde uzlaşacağı, kabul edeceği a priori yasalara ulaşmaktır.¹⁹

1.BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. KANT'TA SORUMLULUK KAVRAMININ OLUŞUMU

1.1.1. Özgürlük- Sorumluluk Kavramı

1.1.1.1. Özgürlük Kavramı

İnsanların bir arada yaşamaya başlamasıyla birlikte toplumları da bir arada tutmak, birlik ve beraberlik içinde yaşamalarını sağlamak için birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarını antik çağa, hatta daha öncesine götürebiliriz. Temel amaç olarak insanların ortak paydalarda birleşmesini, kişisel çıkarlar yerine toplumsal çıkarlar ve toplumsal faydayı ön plana çıkaran bu çalışmaların, ana temaları değişse de hep vardı ve bundan sonra da olacaktır. Sorumluluk kavramı çok genel bir kavramdır ve birçok yaşamsal alanda sorumluluk kavramı vardır. Her toplumsal alanının sorumluluk kavramına kattığı anlam farklıdır.

Alan olarak çok geniş olan ahlak, farklı açılardan ele alınabilir, iş ahlakı, spor ahlakı, siyaset ahlakı, ticaret ahlakı gibi; ama biz sorumluluk kavramını ve özgürlük kavramını ahlak felsefesi açısından ele alıp incelemeye, daha sonra da Kant'ın sorumluluk kavramını ele almaya çalışacağız. Felsefe tarihinde birçok ahlaki görüş vardır. Rasyonalist, ampirist, pragmatik, idealist, materyalist görüşler bunlardan bazılarıdır.

¹⁹ Allen W. Wood, *Kant*, Çev. Aliye Kovanlıkaya, Dost Yayınları, Ankara 2009, s 165

Bu görüşlerden bazıları insanın doğa karşısında özgürlüğünü kabul eder, bir kısmı doğada sıkı bir determinizm vardır, dolayısıyla insanın özgürlüğü yoktur der, bazı felsefi görüşlerde ise insanda kısmi ve belli alanlarda özgürlüğün olduğu kabul eder.²⁰ Bu doğrultuda evrensel bilgi, evrensel ahlak, evrensel değer anlayışlarını da temellendirmişlerdir. Biz daha çok aydınlanma dönemindeki felsefi gelişmeler içerisinde Kant'ın mevcut ahlak görüşlerini nasıl değerlendirdiğini ve sorumluluk kavramını, özgürlük kavramını nasıl gördüğünü belirtmeye çalışacağız.

Özgürlük kavramının tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Özgürlük olgusu tarihin eski dönemlerinden beri insanların ilgisini çekmiştir, özlenen, istenen bir kavram olmuştur.²¹ Her ne kadar eski çağlarda daha yüzeysel bir kavram olarak ele alınmış olsa da, günümüzde gün geçtikçe liberalleşen, kurumsallaşan bir kavram olmuştur.²² Özgürlük tarih boyunca farklı renklere bürünmüştür. Antik dönemde mitolojik bir renk taşıyan özgürlük, antik çağın son dönemlerinde hümanist bir yapıya bürünmüştür. Orta Çağda engellenen ve kilisenin gölgesinde kalan özgürlük, yeni çağda liberal bir yapıya bürünmüştür. İngiltere'de *Magna Carta libertatum* ile başlayan, Amerika da gittikçe güçlenen ve kurumsallaşan özgürlük kavramı, Fransa'da en yüksek olgunluğuna ulaşarak insanın insan olmasının en temel değerlerinden biri olmuştur.

Özgürlük kavramı, Türkçede kişinin benliği anlamına gelen 'öz' kökünden türetilmiştir.²³ Osmanlıca karşılığı hürriyet olan özgürlük, esir olmayan, etkileyeni, karışanı olmayan "Hür" kelimesinden türetilmiştir.

Felsefi anlamda özgürlük bir insanın yalnız insan türünde olan aklını işleterek, özgür iradesini kullanarak, iyi ve ya kötü durumlardan birini seçmesi, kendi seçimine dayanarak eylemde bulunması durumudur.

²⁰ Harun Mustafa Töre, *Immanuel Kant'ta Özgürlük Ve Sorumluluk İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi 2005, s 29

²¹ Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, s 92

²² Harun Mustafa Töre, *Kant'ta Özgürlük Ve Sorumluluk İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, s 67

²³ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s 379

Sorumluluk da bu istenç özgürlüğüne bağlı olarak yapılan eylemin sonucunun arkasında durulması olası her durumun sahiplenilmesi durumudur. İ. Kuçuradi: Özgürlük, insana insan olmasından dolayı kendini gerçekleştirme imkânının verilmesidir.²⁴

Ahlak felsefesi üzerinde çalışma yapan, yazılar yazan her filozof hangi açıdan bakarsa baksın mutlaka özgürlük kavramını düşünmüş ve yazmıştır. Antik çağdan günümüze kadar her bilgin, her filozof özgürlüğün insan hayatında ne denli önemli olduğunu, insanın kendisi olması, insan olmanın getirdiği yükümlülükleri yerine getirmesi için, erdemli olması için özgürlüğün gereğini anlatmış, yazmışlardır.²⁵ Her filozof özgürlüğü farklı açılardan değerlendirmiş, özgürlüğün mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir, ama özgürlüğün insan hayatında gereği konusunda benzer şeyleri savunmuşlardır. Ama bilinen bir gerçek vardır ki özgürlük üzerinde bütün filozofların mutabık kaldığı bir tanıma ulaşamamıştır. Özgürlük sorunu birçok açıdan ele alınabilir. Özgürlüğün ele alınış şekline göre de farklı tanımlar, farklı belirlenimler geliştirilebilir. İnsan hayatında bazı unsurlar vardır ki vazgeçilmezdir. Felsefe tarihinde özgürlük, sosyolojik, antropolojik, etik açıdan ele alınmıştır. Her ele alınış şekline göre özgürlük farklı özgürlük yaklaşımları ve özgürlük tanımları olabilir. Örneğin toplumsal özgürlük bir arada yaşayan insanların birbirini ezmeden, kırmadan, çatışmadan yaşama koşullarını, Antropolojik özgürlük insanın insan olarak var olmasından dolayı varlık koşullarını ele almıştır. Etik özgürlük ise Kant'ın da üzerinde çalıştığı etik bir kavramdır ve kişi-kişi ilişkisini belirleyen değerleri ele almıştır.

İnsanın kamu hayatında özgürlüğü demek, vatandaşların kamu işlerine katılma hakları demektir. Ferdi anlamda özgürlük demek, maddi ve manevi, fiziksel ve fikirsel anlamda insanın düşünme hakkına sahip olmasıdır.²⁶

²⁴ İoanna Kuçuradi,, *Etik*, Meteksan Yayınevi, Eylül 1989, Ankara, s 101

²⁵ Montesquieu ' Hiçbir kavram yoktur ki, özgürlük kavramı kendisine değişik anlamlar verilmemiş ve değişik şekilde tanımlanmış olsun 'diyerek özgürlüğün ne derece farklı tanımlarının olduğunu ortaya koymuştur.

²⁶ I.Kucuradi, *Etik* adlı yapıtında özgürlüğün; insanın özgürlüğü, kişinin özürlüğü, toplumun özgürlüğü diye üçe ayırır. etik, meteksan yayınevi, Eylül 1989, Ankara, s 95

Felsefede özgürlük kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Her filozof içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve siyasi yapılanmaya göre farklı özgürlük tanımları yapmıştır. Bu tanımlardan bazılarını ifade edecek olursak ; Bertnard Russel: *Batı Felsefe Tarihi* adlı eserinde; Özgürlük insan hayatında çok önemli olmasına rağmen, tanımlanamayan ve ispat edilemeyen bir kavramdır.

Necati Öner, Özgürlüğün bir yaşantı hali olarak görülmesinden yola çıkarak, özgürlüğün duygular, duyumlar üstü tanımlanamazlar içerisinde olduğunu ifade eder.²⁷ Hançerlioğlu : Özgürlük insanın insan olma niteliğidir. *Eren*, özgürlük herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, serbest olma durumu. Öner, zorlamanın yokluğu, tutkulara esir olunmayan bir varlık hali, bir eylemde bulunma veya bulunmama iktidarına sahip olma durumu. *Cevizci*, kişinin kendi kendisini belirlemesi, denetlemesi, düzenlemesi durumu, kişinin her türlü dış baskılardan, etkilerden kurtulması kendi kendini yönlendirmesi durumu. A. Mithat Efendi, özgürlük bir insanın kendisine sahip olmasıdır Kendisine sahip olan bir insanın her mesele üzerinde istediği şekilde düşünebilmesidir. Nurettin Topçu, özgürlük bireyden başlar toplumsal alana doğru gelişir. Ruhi, ahlaki, hukuki şeklini alır. Görüldüğü gibi özgürlük bireysel, toplumsal, düşünsel, insanı boyutuyla farklı şekliyle ele alınıp işlenmiş ve çeşitli tanımlama ve belirlemeler yapılmıştır. Çalışmamız açısından üzerinde durulması gereken en önemli görüş Kant'ın özgürlük anlayışıdır, çünkü Kant'ın özgürlük anlayışı bizi mesuliyet anlayışına götüren en temel kavramlardan biridir. Kant'a göre özgürlük: İnsanın bir yanı sıra içinde bulunduğu doğa ve doğal zorunluluğun idrakine varma ve bu nedenselliği aşma çabasıdır. Özgürlük ahlaki varlık olmanın en önemli göstergesidir, fakat hiçbir zaman ölçsüzlük, ilkesizlik değildir.

Özgürlük hiçbir temele uymayan, kanunsuz davranış gibi anlaşılırsa ki Kant buna "Negatif Özgürlük" der. Bu Kant'ın ahlak görüşlerine tamamen aykırıdır. Kant'ın savunduğu özgürlük pozitif manada özgürlüktür. Kant'a göre özgürlük kanuna uymadır. Bu kanun aklın koyduğu kanundur. Bu kanunlar salt pratik aklın kendi koyduğu kanunlardır.

²⁷ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002, s 49

Bu kanun dışarıdan birilerinin koyduğu kanun değil özgür aklın kendi oluşturduğu kanunlardır. Bu kanunlar doğa kanunlarından da farklıdır. Çünkü burada neden-sonuç zorunluluğu yoktur. Bu yasalar pratik aklın kendi koyduğu yasalardır zaman üstüdür.

Aklın yapısı gereği oluşturduğu '*yapmalısın*' buyruğuna dayanan ve numen alanın yasalarının bilgisidir.²⁸ Bu yasalar insanı zorlamaz ama bazı şeyleri yapmasını ister. İnsana yapmalısın der ve bunun sonucu olarak da yaptıklarının sorumluluğunu taşımasını ister. Kant'ın ödev ahlakındaki *yapmalısın* doğada bulunmayan insan aklının yapısı gereği ortaya çıkan bağlanmayı, gerektiren bir durumdur.

Kant insan niyetinde ve davranışlarında ortaya çıkan ve hiçbir şarta bağlı olmadan gerçekleşen bilgiyi aklın en derin manası olarak görür.²⁹ Kant'a göre insan aklının en temel amacı bilgi alanında değil eylem alanında salt aklın kategorilerine göre yapıp etmeyi sağlamaktır. Kant insanın doğal yapısından kaynaklanan istek ve arzulardan kaynaklanan davranışları ahlaki davranışlar dışında tutar ve karşısına koyar. Kant: ahlaki davranış: salt pratik aklın yönettiği, hiç bir etki altında kalmadan yapılan davranıştır.

1.1.1.2. Sorumluluk Kavramı

Sorumluluk kavramı Türkçede 'mesuliyet' yaptıklarından sorumlu olmak anlamı taşır. Latince kökenli olmak üzere Fransızcada 'responsabilite', İngilizcede 'responsibility', Almancada 'verantwortlichkeit' terimleriyle ifade edilir. Arapçada 'sual' deyiminden türetilen sorumluluk kavramına, insanın yaptığı bir işin sonucunu hesap ederek yapması ve niye yaptığının hesabını vermesi anlamı yüklenmiştir.

Ahlak Felsefesi tarihinde sorumluluk kavramına birçok anlam yüklenmiş ve farklı açılardan tanımları yapılmıştır, bunlardan bazılarını şöyle ifade edebiliriz: “Sorumluluk kavramı kişinin davranışlarından hesap verme yükümlülüğü altında bulunması durumudur.” (Akarsu); “Sorumluluk, üstlendiği herhangi bir işle ilgili, kendisine soru sorulduğunda, yanıtlamakla yükümlü olan insanın durumudur.”

²⁸ Kant, *Ethica (Etik Üzerine Konuşmalar)*, Pencere Yay.İstanbul, s 140

²⁹ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2009. s 65

(Mengüšoğlu)³⁰; “Sorumluluk insanın mahkum olduğu ve var olmayla kendini içinde bulduğu bir varlık koşuludur.” J.P. Sartre³¹; “Sorumluluk kendi eylemlerinin farkında olabilen, ve olması gereken yani geçmişini kendisine tanıtan ve geçmişini yüklenabilen insanın durumudur.” G.Sorties³²; “Sorumlu olmak, iyi veya kötüünün bilgisine sahip olmak ve özgür olmayla doğru orantılıdır, özgürlük yoksa seçme imkânı yoksa sorumluluk da yoktur.” Karlaelçi³³. Mesuliyet ve sorumluluk kavramı Türkçede çođu yerde eş anlamlı kullanılan iki sözcüktür. Kiřinin bir eylemi kendi irade ve isteğiyle yapması onu yaptığı davranıştan dolayı sorgulanması durumunu doğurur ki bizim dini ve kültürel inanışımız da bu doğrultudadır. Bizim inanışımıza göre insan bilerek ve isteyerek hiçbir etki altında kalmadan yaptığı her davranışın ödülünü veya cezasını görür. İnsan yaptığı davranışların hesabını bu dünyada da veya öbür dünyada da verir.

Ahlak Felsefesinde sorumluluk kavramını incelediğimizde çağlara göre, toplumların yapılanışına göre ve düşünce akımlarına göre farklı anlamlar yüklediğini, hatta bir kısım düşünce akımlarına göre ise böyle bir kavramın anlamlı olmadığı ifade edilir³⁴. Biz sorumluluk kavramını aydınlanma dönemindeki ahlak felsefesi genel özellikleri çerçevesinde, Kant'ın sorumluluk kavramına hangi anlamları yüklediğini inceleyeceğiz.

Kant'ın sorumluluk anlayışını incelemeyden önce sorumluluk kavramının felsefe tarihindeki yerini, ne anlama geldiğini, Kant'ın temel yapıtlarından yola çıkarak sorumluluk kavramını ele alacağız.

Ahlak Felsefesi tarihinde özgürlük kadar belki de ondan da çok önem verilen bir diğer kavram sorumluluk kavramıdır. Zira sorumluluk, insanın sadece kendine özgü bir yetisinden dolayı insanın varlık özelliği olarak görülen bir yetidir.

³⁰ Orhan Hahcerlioğlu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s 379

³¹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri Sözlüğü*, Akçağ yayımları Ankara 1990, s 262

³² Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s 392

³³ Takiyettin Mengüšoğlu, *Felsefeye Giriř*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.52

³⁴ Felsefe tarihinde bilgiyi, ahlaki ve değeri sorgulayan, reddeden akımlar vardır. Tarihte, sofistler, septikler bu akımlara örnek olarak gösterilebilir.

Ahlak felsefesinde birçok filozof ahlak problemini ele almıştır. İnsanın doğa karşısında özgür olma ihtimali var mı? İnsan ahlaki bir varlık mıdır? “Özgürlük nedir?” “Sorumluluk nedir?” gibi konular filozoflar tarafından ele alınıp işlenmiştir. Her ne kadar her birinin soruna yaklaşım tarzı farklı olsa da meselenin özgünde insanın ahlaki bir varlık olduğu konusunda bir uzlaşma vardır.

İnsanın ahlaki bir varlık olup olmadığı felsefe tarihinde tartışılmaya gelmiştir. Kimi zaman ahlak reddedilmiş, kimi zaman evrensel değerlerin olamayacağı savunulmuş, kimi zaman insanın manevi değerlerinin zamana ve kişiye göre değiştiği ifade edilmiş, kimi dönemlerde ise insanın insan olmasının manevi, ahlaki ve dini değerlere sahip olmasına bağlanmıştır.³⁵

Sorumluluk kavramı felsefe çalışmalarının yanında, dinsel, ahlaki ve sosyal normlarda da en çok işlenen kavramlardan biridir . Çünkü insana iyi ile kötü, doğru ile yanlış ayırabilme gücü, yetisi verilmiştir ki bu yeti akıldır.³⁶ Kişi özgür iradesi ile seçim yapabilme hakkına sahiptir ama bu seçimin sonucundan sorumlu tutulmuştur. Tercih etme hakkı insana eylemlerinin sonucunu kabullenme zorunluluğunu getirir. Aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi sorumluluğun neliği ve sınırları filozoflar tarafından farklı şekillerde belirlenmiştir. Çalışmamızın ana teması olan Kant'ta sorumluluk kavramına geçmeden önce, gerek diğer düşünürlerde gerekse kutsal inanışlarda bu kavrama nasıl bakıldığına değinerek esas konumuza giriş yapmak daha sağlıklı olur. Sorumluluk kavramı kutsal kitaplarda da en önemli kavramlardan biridir.

Kutsal kitabı olan dinlerde de, diğer dini inanışlarda da hep eylemde niyet ön plana çıkarılmıştır, kişinin neyi niye yaptığı sorgulanmıştır. Örneğin İslam inanışında sorumluluğun sınırları Allah tarafından belirlenir. Sorumluluğun sonuçları da yine Allah tarafından belirlenir. Özgür olarak yaptığımız seçimlerin sonucunu sahiplenmemiz olarak ifade edilen sorumluluk konusunda İslam anlayışında insan akıl ve irade sahibi olarak yaptığı her eylemin sonucundan sorumludur.

³⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe*, Sentez Yayınları, Ankara 2008, s 298

³⁶ Kant'ın Ahlak Felsefine bakıldığında onun da özgürlük ve sorumluluk anlayışının akıl yetisine dayandığı görülür.

Gerek bu dünyada ve gerekse ahrette hesabını vermek zorundadır. Akıl sahibi olan insan bir zerre iyilik de yapsa bir zerre kötülük de yapsa karşılığını görecektir. İslam felsefesinde sorumluluğun kaynağı Allah'ın belirlediği kural ve yasaklardır. Allah'ı bilmeyen toplumlarda sorumluluk da olmaz. İslam inanişında aklın yetmediği, insanların erk alanı dışında olan şeylerde sorumluluk yoktur. Öyle ki peygamber gönderilmemiş ve kurallar tebliği edilmemiş toplumlar sorumlu tutulmamaktadır. İslam inanişında sorumluluğun kaynağı akıl ve fikirdir. Bu nedenledir ki sorumluluk ergenlikle başlar.

Sorumluluk anlayışı İslam'da özgür akla ve iradeye bağlıdır. Dolayısıyla çocuklar sorumlu değildir. Akıl hastaları, zihinsel özürlüler de sorumlu değildir. Bununla beraber irade özgürlüğü olmayan herhangi bir baskı altında yapılan eylemde özgürlük yoktur.

İslam dininde sorumluluk kişiseldir. Her kişi Allah'ın ona vermiş olduğu akıl yetisini kullanarak kendine göre eylemde bulunur ve sadece kendi yaptıklarından sorumludur. Kişi ne kadar yakını olursa olsun başkalarının yapıp ettiklerinden sorumlu tutulamaz. Sorumluluk kavramı ve insanın mesuliyetinin boyutu ve derecesi çeşitli kaynaklarda da ifade edilmiştir. Kişinin kendi istek ve iradesi ile yaptığı ve yüklediği işlerin hesabını vermesi, bundan dolayı hesaba çekilmesi durumuna denir. İslam dininde her insanın bir iradesi vardır, seçme hürriyeti vardır ve bu iradesini kullanmak suretiyle yaptığı bütün işlerden mesuldür.³⁷ Zira eğer insan yaptıklarından sorumlu olmasaydı o zaman yasakların, emirlerin hiçbir anlamı olmazdı. Sorumluluk olmasaydı iyi işler yapanlarla kötü işler yapanların bir farkı kalmazdı.

İslam dini, insanın özgür iradeyle, kendi isteğiyle yaptığı her şeyden sorumlu olduğunu ve bunun hesabını vereceğini ifade eder. Örneğin Zilzal suresinde (99/7-8): “Her kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, her kim zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür”. diye buyrulmaktadır. Burada özellikle altının çizileceği nokta bilerek ve isteyerek kendi rızasıyla yapılan eylemlerden sorumlu olmamızdır.

³⁷ Kant'ın özgürlük ve sorumluluk anlayışına baktığımız zaman insanın sorumlu olması özgür olmasına bağlıdır. İnsanın istenç özgürlüğü yoksa yaptığı eylemden sorumlu tutulamaz, diyor.

Zira İslam anlayışına göre insan ölünce her şey bitmez tam aksine insan bu dünyada yaptıklarının sorumluluğunu ahrette verir. İnsan hatta peygamberler dahi yaptıklarından sorumludur. Kuran-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “Ant olsun ki biz peygamber gönderilenlere soracağız.”³⁸ Sorumluluk kavramı çok genel bir kavramdır ve içerisinde birçok hususu barındırır. Sorumluluk kavramı birçok açıdan ele alınabilir. İslam dininin sorumluluk anlayışına ve çeşitli felsefi akımlara bakılınca insana dair kişisel sorumluluk esastır. Her fert kendi yaptıklarından sorumludur. Hiç kimse başkalarının yaptıklarından sorumlu değildir. Oysa Hıristiyanlık dinine bakınca insan Hz. Adem'in işlediği suçun cezasını çekmek zorundadır. Ama İslam dini bu inancı reddederek ortadan kaldırmıştır. Hiçbir kişi başkasının yaptıklarının bedelini ödemez.

Özgürlük pratik yaşamda, insan ilişkilerinde, fiil ve yapıp ettiklerinde özgürlükten dolayı bir sahiplenme durumudur. Burada dikkate alınması gereken konu sorumluluk kavramı ile özgürlük kavramının birlikte işlenmesidir. Özgürlüğün olmadığı, başka bir ifade ile özgür olmadan yapılan eylem sorgulanır, yargılanır ama sorumlu tutulamaz. Sorumluluk özgür olmanın eyleme bağladığı bir durumdur. Kişinin özgür olması durumunda sorumlu olması farklı şekilde eylemde bulunabilme imkânının olmasındandır.

Sorumluluk ve bunun koşulu olan özgürlük, eylemi ahlaki yapan en temel iki özelliştir. Özgürlük ve sorumluluk birbirine çok sıkı bağlı iki özelliştir. Sorumluluk ve bunun ön koşulu olan özgürlük eylemde ortaya çıkar ve eylemde gerçekleşir. Sorumluluk kendini eylem aracılığıyla gerçekleştirir veya gerçekleştirmez.³⁹ Burada eylemi içgüdüden veya refleksten ayırmak gerekiyor. Eylem derken düşünsel ve tinsel bir oluşumdan bahsediliyor.

³⁸ Sorumluluk kavramın için bu en temel noktadır. İnsan bilmediklerinden, yapma-yapmama erkinin kendisinde olmadığı davranışlardan mesul değildir. İleride Kant'ın ahlak anlayışında göreceğiz ki insanın bir zorunluluk sonucu yaptıklarının sorumluluğu yoktur. Zira istenç özgürlüğünün olmadığı yerde sorumluluk olmaz.

³⁹ Henri Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, Çev. Mustafa Şekip Tunç, MEB yayınları. s 300

Ahlaki anlamda eylem psikolojinin ve fiziğin incelediği boyuttan farklı bir anlam taşır. Sorumluluğun gerçekleştirildiği anlamda eylem ahlakiliği ve amaçsallığı içinde taşır. Ne psikolojideki gibi girdi-çıkıtı, uyarın-tepki zorunluluğudur ne de fizikteki gibi neden-sonuç ilişkisi zorunluluğudur. Bu nedenle felsefi anlamda eylem ahlakiliği barındıran, amaçsallık ve içten özgürlüğünü ifade eden ve nicelikten ziyade niteliği önemli olan bir fiildir. Peki, öyleyse sorumluluk açısından neden önemlidir? Çünkü sorumluluğun şahidi eylemdir ve eylem aracılığıyla gerçekleşir.⁴⁰ Sorumluluk insanının insanlarla ilişkisinden doğar. Sorumluluk ahlaki bir eylemle ortaya çıkar. Kişinin özgür olma ihtimali olan aklını kullanarak doğadaki zorunlulukları aşarak kendini sorgulamasında ortaya çıkar. Sorumluluğun kaynağı özgür bir insanın vicdanında saklıdır. Sorumluluk duygusuyla hareket eden birey bir yargılayıcıya ihtiyaç duymaz. O bizzat kendi kendini sorgular.⁴¹ Buradan da anlaşılıyor ki sorumluluk irade ile alakalıdır.

Bu anlamda İslam kaynaklarına bakıldığında sorumluluk kavramı benzer şekilde işlenmiştir. İslam'ın insan anlayışında insan cihanşümül⁴² bir özgürlük şuuruna sahip olmalıdır. İslami anlayışta Allah insana diğer canlılardan farklı olarak akıl gücü vermiştir ki bu yeti ile sorgulama seçme gücüne sahiptir. Bu yeti insana yaptığı eylemin sorumluluğunu yükler. Zira İslam dini sosyal, toplumsal bir din olduğu için sorumluluk kavramı son derece önemlidir. Bu anlatılanlardan çıkan sonuç şudur ki insan özgürse, yaptığı eylemi bilerek isteyerek yapmışsa onun sonucundan sorumludur. Bu sorumluluğun ifade ediliş şekli değişmiş ama ana tema olarak hep bu kavram hep var olmuştur.

1.1.2. Kant'ta Sorumluluk ve Özgürlük

Kant, özgürlük üzerine düşüncelerini açıklarken bir yanlışın düzeltilmesi gerektiğini ifade ederek başlar. Ona göre özgürlük ve sorumluluktan yana sorulması gereken soru yanlış sorulduğu için bir sürü temelsiz yanlış ve farklı cevaplar verilmiştir.

⁴⁰ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı*, Dergah Yayınevi, İstanbul 1986. s 170

⁴¹ Topçu, *İsyan Ahlakı*, Dergah Yayınevi, İstanbul, 1986. s 200

⁴² Evrensel, evrenin her yerinde aynı derecede geçerliliği olan, doğruluk değeri kişiye, zamana ve yere göre değişmeyen.

“Özgürlük var mıdır? İnsan özgür değil midir?” sorularına cevap aranacağına “Özgürlük nedir?” diye sorulmalıdır. Kant'a göre özgürlük, teorik akıl tarafından düşünülmesi mümkün fakat objektif olarak gerçekliği ortaya konmamış bir kavramdır. Özgürlük, teorik aklın bütün ideleri içinde varlığı a priori olarak bilinen tek idedir.⁴³ Kant'a göre insanın ahlakilik üzerine düşünmesi, ahlaki davranma kaygısı ve amacının olması özgürlüğün pratik anlamda bir zorunluluk olarak ortaya çıkmasına sebep olur.

Kant'a göre bir insan “Ben bu şekilde davranırım.” veya “Bu şekilde davranmam.” diyebiliyorsa özgürdür. Başka bir ifadeyle şöyle diyor : “Eğer bir insan geçmişte yaptığı bir davranıştan dolayı üzülüyor, ‘keşke böyle davranmasaydım’ diye pişmanlık⁴⁴ duyabiliyorsa bu kişinin özgür olduğunu, seçme ihtimalinin olduğunu gösterir.” Yine bir insan yaptığı bir davranışı daha sonra değerlendirince iyi ki böyle davranmışım demesi onun özgür olduğunu gösterir. Özgür olması, eylemlerini bilerek ve isteyerek yapması, yapacağı eylemi tercih etme, seçme yetisine sahip olan insan, insanlık değerine sahip bir varlık olarak sorumlulukları da vardır.

Kant, ahlak felsefesinde, özgürlüğe ayrı bir önem vermiş, özellikle ödev ahlakı konusunda özgürlük üzerine birçok yazılar yazmıştır. Kant, insan için özel bir nedensellik ilkesi olan bir özgürlük anlayışını kabul etmiştir. Kant'a göre insanın özgür olduğunu kabul etmemek insanın ahlaki bir varlık olduğunu reddetmektir.

Kant “Pratik Aklın Eleştirisi” adlı yapıtında özgürlük kavramını ayrıntılı olarak ele almıştır. Kant, özgürlüğü insan aklının antinomilerinden biri olarak kabul eder.⁴⁵ Kant'a göre özgürlüğün varlığını kabul eden deliller ileri sürülebileceği gibi, varlığını reddeden deliller de ileri sürülebilir. Örneğin Doğa yasaları doğadaki tüm eylemlerin tek belirleyicisi olamaz, ifadesi özgürlüğün varlığın a yönelik iken, Doğadaki nedensellik doğadaki tüm eylemlerin belirleyicisidir, demek de özgürlüğü reddetmektedir.

⁴³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, İdea Yayınları, Çeviri, Aziz Yardımlı, 2011, s 56

⁴⁴Kant'a göre pişmanlık geçmişte yapılan bir şeyi değiştiremeyeceği için gereksiz bir duygudur.

⁴⁵ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu 1999, s 43

Kant'a göre doğa zorunluluğu ile özgürlük arasında her ne kadar çatışma varsa da bu çatışma çözümlenebilir. Eğer bu durumun gerçek bir çatışma olmadığı temellendirilirse bu çatışma da ortadan kalkar.

Bunun için insanın iki farklı alanının olduğunun bilinmesi gerekir. İnsan bir yanıyla fenomenler dünyasına, öbür yanıyla numenler dünyasına ait bir varlıktır. Duyular dünyasına ait bir yanı vardır çünkü insan doğal mekanizmasıyla duyular dünyasına aittir. Bu yanıyla insan doğal nedensellik mekanizmasına aittir. Öbür yanıyla numenler dünyasına aittir. Çünkü insanda akıl ve düşünme yetisi vardır. Bu yeti ile insan doğa yasalarına karşı kendi ahlak yasasını oluşturabilir. Doğal itkilerine, hazlarına karşı direnç gösterebilir ahlak yasasına uygun davranabilir.⁴⁶ Böylelikle iki alanın bir ve aynı öznedeki birleşimi, doğadaki nedensellik ile özgürlük arasındaki çatışmayı kişi özünde birleştirerek çözebilir.

Kant ahlakında temel üç postulattan biri özgürlüktür.⁴⁷ Diğer ikisi ise; tanrı ve ölümsüzlüktür. Kant'a göre özgürlük diğer postulatlardan farklıdır çünkü onların varlık nedenidir. Kant ahlakında iki tür özgürlük vardır: Negatif özgürlük ve pozitif özgürlük. Negatif özgürlük, doğal zorunluluklardan bağımsız olma anlamına gelir. Pozitif özgürlük ise kendi kendine yasa koyabilme yetisi yani özerk olabilme anlamına gelir.

Kant'ın özgürlük anlayışı, ne kendi çıkarları için yapılan her şeyi meşru sayar ne de kural tanımazlık, başıboşluktur. Kant'ın özgürlükten anladığı kendi eylem yasasını kendisinin oluşturması ve bu yasanın tüm insanlar tarafından kabul edilmesini sağlamasıdır. Başka bir ifadeyle Kant'a göre özgürlük, kişinin doğal zorunlulukları aşmaya başladığı noktadır.⁴⁸ Kant, “Eğer insanda özgürlük yoktur dersek bu şu anlama gelir; insan tutkularıyla, istek ve arzularıyla yaşayan bir varlıktır.” diyor.

⁴⁶ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğubay yay. Ankara2012, s 82

⁴⁷ Gilles Deleuze, *Kat Üzerine Dört Ders*, Öteki Matbaası, Ankara 2000, s 25

⁴⁸ Heinz Heimsoeth *Kant'ın Felsefesi*, s 132

Ama insanı böyle görmek insandaki akli yetiyi görmezden gelip onu sadece doğal yanı ile değerlendirmek olur⁴⁹ ki bu durumda insanın hayvandan bir farkı olmamış olurdu.

Oysaki insanın akıl sahibi olduğu, düşündüğü ve bu yetinin de sadece insana ait olduğu bilinen bir gerçektir. Kant Pratik Aklın Eleştirisi'nde şöyle der : “Özgürlük ile koşulsuz pratik yasa karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. İnsanın koşulsuz pratik olanla ilgili bilgisini ahlak yasası vermektedir. Aklın ahlak yasasını, koşullardan tamamıyla bağımsız olan bir belirleme nedeni olarak ortaya koymasından dolayı, ahlak yasası bizi özgürlük kavramına götürmektedir.”⁵⁰ Kant, kişinin özgürlüğü ahlak yasasına sahip olmasına bağlıdır. Kant'ın bu ifadesi şu anlama gelmektedir; özgürlük bilinci ile ahlak yasası bilinci aynı şeydir. Bunun yanında bu iki kavram birbirini belirlemektedir. Burada vurgulanması gereken bir diğer nokta, özgürlük bilincine de ahlak yasası bilincine de pratik akıl yoluyla ulaşılabilir.

Kant özgürlük kavramına felsefi bir açılım getiren en önemli filozoflardan biridir, hatta en önemlisidir. Kant özgürlük kavramına felsefi bir bakış açısı kazandırmakla kalmıyor, ahlak felsefesine yeni tabirler katmış oluyor. Ona göre akıl saf yetisiyle bize transendental⁵¹ anlamda bir özgürlük idesi veriyor. Ama bu özgürlük temellendirilmemiş, negatif bir özgürlüktür. Negatif anlamda özgürlüğü belirlenmeme durumu şeklinde anlamak gerekir.

Fakat bu belirlenmeyeceği anlamına gelmez. Özgürlük Kant'a göre çok özel bir belirlemedir. Özgürlüğün bir belirlenme yasası vardır, ahlak yasasıdır. Biz özgürlüğü ahlak yasası aracılığıyla biliyoruz. Özgürlüğün olması da ahlak yasasının bulmamızı sağlıyor. Özgürlük, ahlak yasayla belirlenen ve ahlak yasasına ulaştıran özel bir duygudur. Bu haliyle de pozitif özgürlüğü ifade ediyor. Biz ahlak yasasını istediğimizde özgür oluruz, özgür olduğumuz için ahlak yasasını istiyoruz. Yukarıda belirttiğimiz gibi Kant'ta bu kavramlar birbirine sıkı bağlı kavramlardır.

⁴⁹ Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar*, Çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitapevi 1993 İstanbul s 196

⁵⁰ Immanuel Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, Çev. İsmet Zeki Eyuboğlu, Say yay. İstanbul 2008

⁵¹ Slavoj Žižek, *Sonsuzluğun Sınırında Kant*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2005 s. 41

Özgürlük Kant'a göre eylemin pratiğinde değil, eylemi istemede ortaya çıkar.⁵² Kişi ahlaki eylemde bulunmayı isteyebilmesi onun özgürlüğünü gösterir.

Kant'ın özgürlük kavramıyla birlikte işlediği bir diğer önemli kavram sorumluluk kavramıdır. Kant'a göre sorumluluk, insan olmanın bir gereği ve sonucudur. ona göre sorumluluk sadece insan türüne özgü bir kavramdır. Yaptığı bir eylemin sonucunu hesap ederek yapma, eylemde bulunduktan sonra bu eylemin sonucunda olacak her türlü ihtimali sahiplenme duygusu sadece insana özgü bir duygudur. Kant'a göre sorumluluk kişinin eylemde bulunurken bu eylemin sonucunda oluşabilecek her türlü yarar ve zararı sahiplenme duygusudur, öyle ki bu sonuç kişiye zarar da getirebilir, menfaatlerine ters de olabilir ama yine kişi bu yaptığı eylemin sonucunu sahiplenir, sorumluluğunu üstlenir. Kant'a göre diğer canlılarda böyle bir yeti yoktur.

1.1.2.1. Özgürlük ve Sorumluluk İlişkisi

Kant'a göre insanda iki türlü eylemde bulunma ihtimali vardır. İnsan bir yanıyla doğal, toplumsal, siyasi bir nedensellik içerisinde. Ama bir yandan da bu nedenselliği aşacak, bu nedensellikte mücadele edecek ve onu aşacak bir gücü vardır ki bu güç akla dayanır.⁵³ Bu ikinci güç insana özgü bir güçtür. Kant'a göre bir eylemin ahlaki olmasının koşulu özgür olmasıdır. Hiçbir içsel ve dışsal etkiye dayalı olmadan insana özgü bir yeti olan akıl gücüyle⁵⁴ yapılan eylem ahlaki olabilir. Bunun dışındaki eylemler doğal bir zorunluluk içinde yapılmış olan etkisel eylemdir. İnsanın önünde seçenekler vardır, isterse ahlaki eylemi seçebilir, yani insan ahlaki eylemi tercih edebilme bakımından özgürdür. Özgür olarak yapılmış her eylemde sorumluluk vardır, kişi bu eylemlerin sonucundan mesuldür. Kant'a göre gerek bizim etki etmediğimiz ve gerekse bizim dışımızda meydana gelen eylemlerden sorumlu değiliz. Eğer kişinin yerine getirme yükümlülüğü yoksa o eylemde sorumluluğu da yoktur.

⁵² Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, . Çev. İsmet Zeki Eyuboğlu s 120

⁵³ Kant, *Ethica*, s 36

⁵⁴ Kant'ın deyimiyle istenç özgürlüğünün olması eylem ilkelerini özgürce belirleyebilmesi gerekir.

Örneğin borç para isteyen bir kişiye, para vermediğim için iflas ettiyse bundan ben sorumlu değilim. Çünkü benim borç para vermek gibi bir sorumluluğum yoktur. Ama yapmakla sorumlu olduğum bir eylemi yapmadığım zaman karşıdaki kişiyi zor durumu düşürmüşsem bundan sorumluyum. Örneğin bir kişiden borç almışsam zamanı geldiğinde borcumu ödemezsem, bu yüzden kişi zor duruma düşerse bu eylemden sorumluyum. Burada Kant'ın vurguladığı nokta şudur: ahlaksal bir eylemi yerine getirmemek sorumluluk bakımından yeterli değildir. Ama bir hukuksal eylemi yerine getirmezsek bunun sonucundan sorumluyuz. Çünkü burada yasa tarafından yapılmaya zorlanan bir eylemden bilinçli olarak bir kaçma söz konusudur. Ama etik eyleme beni yapmak için kimse zorlayamaz.⁵⁵ Kant'tan önceki ahlak görüşlerinde buradan çıkarılan sonuca göre kişi hukuksal bir eylemden kişi sorumlu tutulurken ahlaksal bir eylemden kişi sorumlu tutulamaz. Oysa Kant bu tezin tam tersini savunacaktır.⁵⁶ Kant'a göre kişi hukuksal eylemlerinin sonucundan sorumlu değildir, ahlaki eylemlerinin sonucundan sorumludur. Çünkü Kant'a göre hukuksal eylemler zorunluluk ihtiva eder ve sorumlusu ilgili yasa, kanundur. Oysa ahlaki eylemde tercih söz konusudur, kişinin seçmesi söz konusudur. Bunun için ahlaki eylemin sonucunda sorumluluk kaçınılmazdır.

Buradan çıkarılacak sonuç Kant'a göre tüm sorumluluklar özgürlüklerin sonuçlarının göz önüne alınmasıdır.⁵⁷ Kant'a göre hukuk yasalarının gözetilmesi ve ahlak yasalarına aykırı davranılmasından dolayı kimse sorumlu tutulamaz. Örneğin, hukuksal bir yasa nedeniyle borcumu ödediğimden dolayı yükümlülüğümden fazlasını yapmış sayılmam, çünkü bu zaten benim yükümlülüğümdür.

Borcumu ödemeseydim zaten yasa tarafından zorlanabilirdim. Ama ahlaksal bir yasa veya kural çiğnendiğinde ise kişi zorlanamayacağı bir şeyi yerine getirmemiş olmaktadır. Yasaların zorlamadığı bir şeyi yerine getirmediği için bir şey yapmamış anlamına gelmektedir ve yükümlü olmamaktadır. Bu da kişinin sorumlu tutulamayacağını göstermektedir.

⁵⁵ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s 396

⁵⁶ Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, s 67

⁵⁷ Heimsoeth, *Immanuel Kant* Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, 2012, Ankara, s 65

Benden para isteyen ve vermediğim için birinin hırslanıp çok çalışmaya başlaması gibi. Burada yapmaktan kaçındığım bir davranışın sonucunda olumlu şey olsa da bu benim erdemim sayılmamaktadır. Kant bu düşüncesini de şöyle temellendirmektedir: Hukuksal bir eylemde beni bağlayan, zorlayan, yapmadığım zaman yaptırım uygulayan kurallar benim sorumlu olmamamın nedenidir. Oysaki ikincisinde benim tercihim olduğundan ahlak yasasına uyma adına bir seçimim olduğundan burada sorumluluk söz konusudur.

Kant bir eylemde kişinin ne kadar sorumlu olduğunun derecesi, kişinin özgürlüğünün derecelerine bağlı olduğunu söylüyor. Kendi deyimiyle “Özgürlüğün öznel koşulları eylemde bulunma yetisi ve insanın bu yetiye ait olan şeyleri bilmesi eylemin motifi ile nesnesini tanımasıdır.”⁵⁸ Bu öznel koşullar bulunmadığı zaman sorumluluk söz konusu olmaz. Yararlı bir yapıyı bozan çocuk bu yaptığından sorumlu tutulamaz, bunun nedeni çocuklar nesnenin niteliğini bilmezler.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. KANT'TA SORUMLULUĞUN AHLAKİ KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ

Bilinen bir gerçek vardır ki 18.yy'ın ve aydınlanma döneminin en önemli filozoflarından biri Kant'tır. Kant'a göre insan sadece bilme ihtiyacında olan, kavrama ihtiyacı olan bir varlık değil. İnsan aynı zamanda nerede ne yapması gerektiğini bilmesi gereken varlıktır. ona göre insan; kendini, evreni, bilgiyi, varlığı, değeri kritize etmesi ve özgür aklıyla kendi doğrusunu ortaya koyması gereken bir varlıktır. Bu insana ve insan türüne ait bir özelliktir.

Ahlaktan, ahlaklılıktan tanıya gitme bu vesile ile bir ahlak metafiziği oluşturmayı birçok filozof denemiştir. Ama bunu en derli toplu yapan filozof Kant olmuştur. Kant etiği, etik tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.⁵⁹ Öyle ki Kant'tan sonra Kant felsefesiyle yüzleşmek felsefede oldukça fazla bir yer almıştır.

⁵⁸ Kant, *Ethica*, s 141

⁵⁹ Kant ödev ahlakı öğretisiyle kendinden önceki anlayışları reddetmiştir. Çünkü Kant mutluluk bir insanın eyleminin ahlakı temeli olamaz diyor, zira kimin neyle mutlu olacağı kesin ve genel bir kabul değildir.(Gökberk Macit *Felsefe Tarihi* s 398)

Kant mutlulukçu, hazzı, hedonist çizgide gördüğü kendinden önceki ahlak anlayışlarını ahlakı araç yapmaları, bir şeyler elde etmek için araç olarak gördükleri gerekçesiyle eleştirmiştir. Ona göre ahlak sadece insana özgü olan özel bir değerdir ve ahlakın kendisinin amaç olması gerekir. Kant'ın ahlakının hümanist bir renk taşıması da bu yüzdendir.

Kant, "İnsanın her ne kadar zaman ve mekânda olan doğal ihtiyaçları ve eğilimleri olan bir yanı varsa da diğer yanıyla insan kendini aşip zaman ve mekân ötesi değerlere ulaşabilecek yetiye sahiptir."⁶⁰ diyor. Kant'a gelinceye kadar çeşitli ahlak sistemleri kurulmuştur. Bu çerçevede doğru, iyi, erdem, mutluluk, gibi kavramlara farklı anlamlar yüklenmiştir.

Antik Çağda, Sofistlerde, Eflatun'da, Aristoteles'te, ahlak felsefesi yurttaşlık, vatandaşlık ilkesiyle temellendirilen ahlak, Orta Çağda kilise normlarına göre şekillendirilmiştir. Daha sonraki çağlarda mutluluk anlayışına ve ilkesine göre temellendirilen ahlak anlayışı Kant'a kökten bir değişme uğramıştır. Bütün bu sistemlerin yerine ödev ahlakı getirilmiştir.

Kant, kendi felsefesini kuruncaya kadar ve kendi felsefesini kurduktan sonra irili ufaklı, makale, deneme, kitap tarzında birçok eser yazmıştır. Bunlardan bir kısmı 'kritik dönem' öncesi, bir kısmı 'kritik dönem' sonrasıdır. Ahlak alanında yazdığı eserler daha çok kendi felsefesini kurduktan sonra ortaya konulan eserlerdir. Genel olarak bu eserler:

"Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi"(1775), "Pratik Aklın Eleştirisi"(1788), "Hukuk Öğretisinin Metafizik İlkeleri"(1797), "Erdem Öğretisinin Metafiziksel İlk İlkeleri"(1797), "Saf Aklın Sınırları İçerisinde Din"(1793). Kant'ın yazmış olduğu bu eserler içerisinde onun ahlak görüşlerini en ayrıntılı işlediği yapıtı "Pratik Aklın Eleştirisi" adlı yapıtıdır. Kant'ın ahlak felsefesine baktığımızda antik çağdan günümüze kadar süre gelen ahlak çalışmalarını değiştirdiği görülür.

⁶⁰ Heimsoethe, *Kant'ın Felsefesi*, s 69

Epikuros'un hazcılığı, Stoa felsefesinin hazcılığı, pragmatizmin faydacılığı, Aristoteles'in mutluluk anlayışı, Platon'un erdem anlayışı Kant'ın ahlak öğretisinde kökten değiştirilmiştir. Kant ahlak öğretisinde süjeyi merkeze koymuş ve süjeyi yani insanı eylemin amacı haline getirmiştir. Kant kendinden önceki ahlak anlayışının tersine ödev ahlakını ortaya koymuştur. Kant, üzerinde uzlaşımın olmadığı, insanlıktan ziyade insanı temele alan ahlak anlayışlarını reddeder. Herkesin üzerinde uzlaşacağı mutluluk, herkesin üzerinde uzlaşacağı haz olmadığını göre böyle bir ahlak anlayışı olmayacağını söyler. Ahlaki bir eyleme öyle bir temel oluşturulmalıdır ki hem bireyin üstünde olsun hem de bireyi bağlasın. Pratik Aklın Eleştirisi'nde herkesin üzerinde uzlaşacağı bu ilkeye nasıl ulaşılabileceğini anlatır. Bu ilkelerin apriori ilkeler olduğunu ve bütün insanlığı bağladığını anlatır. Bu ilkeler epistemolojik formlardır.

Kant hiçbir temele dayanmayan, mutluluk, pragmatist, hedonist anlayışın karşısına bu apriori ilkeleri koyar.⁶¹ Bu apriori ilkeler herkes için aynı derecede doğru, herkesin aynı derecede bağlayan ilkelere dir. Kant'a göre evrensel bir temele dayanmayan ilke etik değer olamaz. Bu görüşüyle Kant sofistler, Sokrates, Aristoteles ve Platon'un anlayışını reddetmiş olur. Kant bundan sonra bu evrensel yasayı nasıl kuracağını düşünür: "Öyle bir yasa bulmalıyım ki bu yasaya uyan tüm insanların eylemleri ahlaki olabilsin." Doğa yasası gibi genel geçer olsun, ama doğa için değil kendi için eylemiş olsun. Doğa yasası gibi zorunlu ama doğa yasası gibi olan değil, olması gereken bir zorunluluk olsun. Kant'ı ahlak metafiziğini kurmaya götüren tasarım budur. Kant'a göre doğa yasası verilmiş bir şey iken, ahlak yasası oluşturulmuş bir şeydir.

Ahlak yasası inanın sonradan özgür aklını kullanarak ortaya çıkardığı bir şeydir. Kant'ın ahlak ilkesinin bir ilk olmasının sebebi, bu ilke öyle bir ilkedir ki birey kendisi için ister, kendisi için koyar. Sübjektif bir ilke ama aynı zamanda bütün insanları kapsar. Kant'a göre böyle bir yasanın en önemli koşulu özgürlüktür.⁶²

⁶¹ Manfred Kuehn, *Immanuel Kant*, Çev. Bülent O. Doğan Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s 273

⁶² Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu. İstanbul 2008, s 98

Çünkü tavrı ancak özgür olan bir insan gösterebilir. Çünkü özgürlük insanın isteminin ⁶³ortaya konulmasıdır. Zira istemin ortaya konması herkesin yapabileceği ama herkesin yapabildiği bir şey değildir. İnsanı farklı davranmaya götüren birçok iç ve dış unsurlar vardır.⁶⁴ Bir ilkeye, bir buyruğa irade ile isteyerek bağlanmadan sadece doğal duygulanım ile veya sorgusuz sualsiz boyun eğerek yapılan eylemlerle yetinildiğinde veya sadece doğal duygulanımla güdüyle hareket edildiğinde, böyle bir durum asla moral⁶⁵değildir. Kant'a göre itkilere karışmış psikik motifler, toplumsal alışkanlıklar, irdelemeden benimsemiş olduğumuz töresel tutumlar hiçbir şekilde ahlaki değildir. Ahlak yasasına uygun davranışlar olsa dahi bu davranışlar ahlaki olarak nitelendirilemez.

Bu anlayış, doğallığı amaç yapan, insan mutluluğunu erek yapan tüm görüşleri yok sayar. Kant'ın tekel ilkesi eğer insan için en temel amaç mutluluksa -ki mutluluk içinde doğal eğilimlerin tatmini de vardır- o zaman insanın hayvandan farkı nedir? Hayvanlar da doğaları gereği mutluluklarını kovalamazlar mı? Diye ifade edilebilir. Ahlaklılığı mutluluğa endekslersek, her insanın mutluluk unsuru da farklı olduğunu düşünürsek o zaman herkesi bağlayan ahlak kuralına nasıl ulaşacağız? Kant, ahlaklılığın sadece insan türüne ait bir fenomen olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bunun için de insanın doğal yanından ziyade insanın tinsel bir varlık olduğunu ifade eder ve insanın tinsel yanından hareket etmeye çalışır.

Kant insanın doğal eğilimlerinin olduğunu bunlarla baş etmenin zor olduğunu ama insanın bu doğal yanını aşabileceğini zira bir tek insanda olan akıl yetisinin olduğunu söyler. Biz bu doğal yanımızla mücadele ettikçe ve başarılı oldukça kendimize olan inancımız artar ve gittikçe ahlaki yanımız güçlenir. Belli bir olgunluğa erdikten sonra ahlak yasasının buyruğuna gireriz.

⁶³ İstem, Kant'ta irade, akıl anlamında kullanılır. Akıl her zaman Kant'ta insanın insan olma yetisinin tek aracıdır.(Kant Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi), s 168

⁶⁴ Açıklama: Kant'ın ahlak felsefesi bir bütün olarak alınmayınca bu görüşleri çelişki gibi görülebilir. Burada Kant'ın iyi kavramını amaç olarak görmemesi unutulmamalıdır. Zira Kant'a göre iyi, bir amaç değildir; ahlak yasasına varmada bir ara unsurdur, diyor.(, Manfred Kuehn, *Kant* s 275)

⁶⁵ Felsefede moral belli bir zamanda belli bir toplumda olan ahlak, etik ise ahlaki konu alan felsefe dalı olarak ifade edilir. Bu iki kavramın aynı anlamda kullanıldığı durumlarda vardır.

Kant'ın ahlak felsefesinin felsefe tarihinde dönüm noktası olmasının en temel sebebi işte bu ödev ahlakı anlayışını getirmesidir. Kant özgürlüğü insandaki bu tinsel yanla ilişkilendirir. Kant'ın öğretisinde insan, tinsel yanını ortaya çıkarıp güçlendirmeden özgür olamaz. Çünkü Kant'a göre insan yaşamsal ihtiyaçları dürtü, güdü, şehvetleri yönünden uzam ve zaman içindedir. Bu yönüyle insan asla ahlaki değildir. Çünkü kişinin kendisi, kendisi dışında bir güç tarafından belirlenmiştir ve özgür eylemde bulunmamıştır. Kant'a göre her insan özgür olabilir. Yasası kendi dışında olandan yasası kendi içinde olana geçebilir. Ahlaklılığın temel koşulu budur.⁶⁶ İnsan nereye giderse gitsin ahlak yasası inperatif bir buyruk olarak karşısına çıkar. İmperatifdir çünkü kendi koyduğu yasa kendini belirler insanın. Oysaki doğada ahlaklılığa rastlanmaz. “Bizi bu ahlaki zorunluluğa götüren onu tercih ettiren nedir?” sorusuna Kant, “Sorumluluktur.” diyor. Sorumluluk, insan olmanın gereği olarak, insan olarak dünyaya gelmeyle beraber olan bir duygudur. Bu duygu yalnız insanda vardır. Çünkü sadece insan kendi yolunu seçebilir. Sadece insan düşünebilir. Doğal zorunlulukları yenebilir ve onlarla mücadele edebilir.

2.1.1. Kant Felsefesinde Yükümlülük ve Sorumluluk Arasındaki İlişki

Kant yükümlülüğü iki boyutuyla ele alır: Bunlardan biri Obligatio active(aktif yükümlülük), diğeri obligatio passiva(pasif yükümlülük).⁶⁷ Bir insan hayırsever davranışları ilke edinmişse bu aktif yükümlülüktür. Ben akıl sahibi bir varlık olarak yararlı davranışlar yerine getirmekle yükümlüyüm ama yararlı davranışta bulunduğum kişiye karşı değil kendime karşı yükümlüyüm.

Başka bir ifadeyle biz, başkalarına karşı yaptıklarımızdan değil, kendimize karşı yaptıklarımızdan dolayı yükümlüyüz.⁶⁸ Bizler davranış olarak yükümlüyüz ama kişilere karşı değil. Örneğin felakete uğramış birisine yardım etmekle, o kişiye karşı sorumluluğumu değil kendime karşı sorumluluğumu yerine getiriyorum.

⁶⁶ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çeviri H.Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, s 287

⁶⁷ Kant, *Eticha*, Çev. Oğuz Özügül, Pencere Yay, İstanbul , 2009, s 76

⁶⁸ Kant, *Eticha*, s 79

İşte buna Kant, aktif sorumluluk diyor.⁶⁹ Öte yandan bir kişiden borç almışsak o şahsa karşı sorumluyuz ve borcumuzu zamanında vermek zorundayız. Bu duruma Kant pasif sorumluluk diyor.

Kant “Bu iki kavram her ne kadar aynıymış gibi görünse de birbirinden farklıdır. Çünkü pasif sorumluluk da kişiye karşı sorumlu görünürken, aktif sorumlulukta kendimize karşı sorumluluğumuz baskın olur.” ifade ediyor.⁷⁰ Bir diğer fark sadece aktif sorumlulukta insan akli mecbur bırakılır. İnsan kendi tercihleriyle kendisini mecbur bırakır. Bu zorunluluk değildir, bu dert edinecek bir şey de değildir. Pasif yükümlülükte ise başkaları vasıtasıyla gerçekleştirme söz konusudur. Ama insan kendi akli tarafından zorunlu duruma getirilirse o zaman kendi kendine hâkim olur. Kant işte bu nedenle bu iki sorumluluk arasında fark vardır diyor. Pasif yükümlülük yükümlü olanın karşısında yükümlülüğün yükümlülüğüdür. Aktif yükümlülük ise yükümlü olmayanın karşısında yükümlülüktür. Ya da aktif yükümlülük yükümlü oldurulmanın karşısında yükümlü olan yükümlülüktür.⁷¹ Bu yükümlülükler birbirinden farklı olabilir ama birbiriyle çelişmezler. Çünkü ahlaksal bakımdan zorunlu olmayan bir eylemi hiçbir ahlaki değer zorunluluk haline getiremez. Ödevden dolayı yükümlülük sayılan bir değere bir başka değer yükümlülük değildir diyemez veya yükümlülük olmayan bir değere bir başka ahlaki değer yükümlülüktür diyemez. Kant'a göre sorumlulukta zorunluluk yoktur.

İnsan yaptığı bir eylemin sonucunu sahiplenmeye kendini mecbur hisseder ama bu mecburiyeti kendi özgür iradesi ile belirlemiştir. Kendi koyduğu ilkeye kendi uymayı seçmiştir.

Bu durumda zorlama yoktur. İnsan hayatı ile birlikte sorumluluklarda ortaya çıkar, bazen artar bazen azalır, son bulur. Zamanla yeni sorumluluklar ortaya çıkar, gelişir ve yok olur. İnsan dünyaya geldiği zaman yükümlülüklerle dünyaya gelir, büyüdükçe sorumlulukları da değişir. Bazen artar, bazen azalır, büyüdükçe de sorumluluklar sona erer ve yeni sorumluluklar ortaya çıkar.

⁶⁹Kant kendi ahlak felsefesini kurmaya başladığı bu görüşleriyle, A.G. Baumgarten'in ahlak görüşleriyle de hesaplaşmaya başlar.

⁷⁰Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, s 32

⁷¹Kant, *Etika*, s 83

Kant'a göre bazı sorumluluklar belli bir sürelidir, bazı sorumluluklar sürekli devam eder. Örneğin bir iş yerinde çalışan bir işçi işverene karşı sorumludur. Ama ücretini alıp işten ayrıldı mı sorumluluğu biter. Ama bazı yükümlülükler asla sona ermez. Örneğin bana iyilikte bulunmuş bir kişi söz konusu olsun; böyle bir kişiye mukabelede bulunmuş olsam da o yine bana iyilikte bulunan ilk kişi olarak kalır ve ben her zaman o kişiye karşı sorumlu olurum. Ama bu sorumluluğu ortadan kaldıran bir durum vardır, o da hayırsever kişinin bana kötü bir oyun oynamasıdır. Ancak bu da çok görülebilecek bir durum değildir.

Kant bir yükümlülükle sonuçlanan eylemin adına aktif yükümlülük diyor. Her sözleşme bir eylemsel yükümlülüktür. Bir yükümlülüğün eyleminden benim için yükümlülük doğabilir ama yine de bir yükümlülüğün eyleminden bir başkası için bir yükümlülük ortaya çıkabilir. Örneğin çocuk döllenmek bir eylemsel yükümlülüktür. Döllenmeden itibaren ana babalar çocuklarına karşı sorumlu olurlar. Ama çocuklar sırf döllenme nedeniyle ana babalarına sorumlu olmazlar. Çünkü var olmak yükümlülük değildir. Aksine ana babalar çocuk istemenin sorumluluğu içindedirler. Eylemlerin özgür olmadığı, kişiliğin bulunmadığı bir yerde sorumluluktan söz etmek mümkün değildir. Bir insanın davranışından sorumlu tutulabilmesi için özgürlüğünü kullanması gerekir.⁷² Kant'a göre sorumluluklar pozitif ve doğal olmak üzere ikiye ayrılır. Pozitif sorumluluk olumlu ve iradi bir tespitten, doğal yükümlülük ise eylemin doğasından ortaya çıkar. Kant'a göre yasaların çoğu ya doğaldır ya da keyfidir. Eğer sorumluluk doğal yasadan doğmuşsa ve temelinde eylemin kendisi bulunuyorsa bu yükümlülük doğaldır.

Ama keyfi yasadan ortaya çıkmışsa ve nedeni bir başka kişinin iradesindeyse o zaman pozitif yükümlülüktür. Pozitif yükümlülükler dolaysız değil dolaylıdır. Örneğin tanrı yasakladığı için yalan söylemeyelim. Yalan söylersek tanrının emirlerine karşı gelmiş oluruz. Burada biz yalan söylemeyince kendi irademize göre değil, tanrının iradesine göre hareket ediyoruz. Oysa doğal yükümlülükler ise direkttir, dolaysızdır. Burada yalan söylemeyen kişi Tanrı yasakladığı için değil, yalanın kötü bir davranış olduğunu düşündüğü için yalan söylemez.

⁷²Kant, *Eticha*, s 85

Ahlaklılık ise eylemin içyapısından dolayı eylemlerin gerçekleştirilmesine dayanır. Yani eylemi eylem yapan ahlaklılık değil zihniyettir. Eylemde bulunurken bu zihniyete göre hareket etmem gerekir.

Kant'a göre bir şeyi yasaklandığı için yapmıyorsam veya yap denildiği için yapıyorsam bu, hiçbir şekilde ahlaksal bir zihniyet değildir.⁷³ Demek ki eylemde zihniyet kendimize dayanmalıdır. Kesinlikle iyi olduğunu düşündüğümüz için yapmalı, kötü olduğunu düşündüğümüz için yapmamalıyız. Bu durumda bir eylemin tanrı bile istediği için yapmamalı kendi irademize göre eylemde bulunmalıyız. Kuşkusuz tanrı da bizden bunu ister. Kant, "Etik Üzerine Dersler" adlı yapıtında ahlaki yargıları şöyle ifade eder : "Ahlaksal yetkinlik ya öznel ya da nesnel (vel subjectiva vel objectiva) dır. Nesnel yetkinlikler eylemin kendisinden ileri gelir. Öznel yetkinlik başkasının iradesiyle eylemin birbirinin tutmasından ileri gelir. Eylemlerin nesnel yasalarını buyruklar (praecepta), öznel yasaları da maksimledir." Kant'a göre maksimlerle eylemlerin nesnel yasalarının birbirlerini tutması ender görülür. Zira iyi davranış ilkesini kendi içinde taşır. Yükümlülüklerimiz olumlu veya olumsuz olabilir. Yani olumsuz yükümlülükler, pozitif yükümlülüğün karşıtı değil, olumlu yükümlülüğün karşıtıdır. Olumsuz yükümlülükler insanda ihmal etme nedeniyle, olumlu yükümlülükler ise insanda üzerine alma nedeniyle bulunur. Kant'a göre doğal ve ahlaksal baskıların olduğu yerde insanın istenç özgürlüğü ile yükümlülük alması beklenemez.⁷⁴ Her insan yapısı gereği düşünme, seçme erkine sahiptir. Bundan mahrum olan insanın sorumluluk alması beklenemez zira özüne aykırıdır.

2.1.2. Özgürlük ve Sorumluluk Kavramının İyi Kavramıyla İlişkisi

Kant'ta ahlakiliğin temellendirilmesi çabasının temelindeki en önemli nedenlerden biri 'iyi'nin nasıl belirlenebileceği, yeryüzünde mutlak anlamda 'iyi isteme'nin mümkün olup olmadığı problemidir.

⁷³ Heimsoethe, *Kant*, s 117

⁷⁴ Kant, *Ethica*, Çev. Oğuz Özügül, İstanbul 2007, s 171

Kant, “İnsanın yaptığı birçok edim karşısındaki hoşuna gidebilir hatta faydalı da olabilir ama bu eylemlerin özünde iyi istek, iyi niyet (gute wile) yoksa bu faydalı olan edimler aynı derecede zararlı da olabilir.” der.⁷⁵

Demek istiyor ki Kant, iyi isteme faydaya vesile olduğundan dolayı değil kendinden dolayı ve kendisi için bir amaç olduğu için tercih edilmelidir.⁷⁶ Kant iyi istemeden bahsederken eğer bir insan bir eylemde bulunurken o eylemin maksimini genel geçer bir ilke haline getirmeye çalışıyorsa bu iyi istemedir diyor. Bu iyi isteme metafizik alana ait bir durum değildir, insan yaşamında ve insan istencine bağlı olarak her durumda ortaya çıkan bir durumdur. İstemenin bağımsız olması o edimin ahlakiliğinin bir gereğidir. İyi bir istemi özgürlük tamamlar hatta oluşturur. İyi bir istemeye ancak özgür insan, özgür irade sahip olabilir. Özgürlük antinomisi insanı sadece isteklerinin, ihtiyaçlarının peşinde koşan bir varlık olmaktan çıkarır ve bunu ancak akıl sahibi varlık olarak insan yapar.

Özgür olmak kişinin tercih ettiği bir şeyden ziyade insan olarak dünyaya gelmenin bir gereği olarak oluşur.⁷⁷ Eğer insanda ahlaki düşünmeden ve ahlaki davranıştan söz edeceksek özgürlük zorunlu olarak ortaya çıkar. Zira ahlakiliğin en önemli hatta tek önemli şartı özgürlüktür. Çünkü akıl sahibi varlık olan insan, iradesinin doğal nedensellik tarafından belirlenmeme imkânının olduğunu özgürlük ile fark eder. Özgürlük, Kant'a göre deneysel olarak belirlenecek bir husus değildir. Kant'a özgürlüğün ne olup ne olmadığı sorulduğunda özgürlüğün bütün akıl sahibi varlıkların iradesine özgü bir özellik olduğunu, aklın bir postulatı olduğunu ve böyle kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.

Kant insanı değerli kılanın onu diğer canlı türlerinin üzerine çıkaran fiziksel özelliği değil, akli ve özgürlüğüdür der.⁷⁸ Akıl bu özelliğini a priori olan bazı kanun ve prensipleriyle gerçekleştirir.

⁷⁵ Kant, *Ethica*, s 147

⁷⁶ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 145

⁷⁷ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 59

⁷⁸ Kant'ın insanın diğer canlılardan üstün görmesi, insanın istek ve arzularını yenebilmesi, eğilimlerinin üstesinde gelebilmesinden olduğunu görmesine dayanır.(*Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 63)

“Bu prensipler nedir?” diye sorulduğunda Kant, “Bu prensipler yapmamız ve yapmamamız gereken fiilleri tayin eden unsurlardır.” diyor. Bu unsurlar tabiatta, tabiatın herhangi bir yerinde değil aklın kendisinde ve özünde a priori, koşulsuz olarak bulunur. Kant'ın ahlak felsefesinin çıkışı bu ilkelere. Çünkü Kant bu ilkelere ahlak yasası diyor.

Kant'ın kuracağı ahlak felsefesinin temelini bu ilkeler oluşturur. Bu yasanın kaynağı a prioridir. Bu ilkeler hem insanı araç olarak değil amaç olarak görülmesini sağlar hem de eylemin bir çıkar için değil sübjektif bir menfaat için değil doğru olduğu için yapılmasını sağlar.⁷⁹ Öyle ki Kant “Bu a priori ilkeler hem tüm insanlığın ilkeleridir, hem de her akıl sahibi varlıkta bulunur.” der.⁸⁰

Kant akıl sahibi her insanı eğilimlerden, tutkulardan uzaklaştırıp ahlaki eyleme yönelten güç saygı duygusudur der.⁸¹ Saygı duygusu özgürlük gibi a priori olarak bilinir.⁸² Kant ahlak metafiziğini kurarken bu kavramlardan hareket eder. Koşulsuz buyruk ve saygı duygusu Kant'ı sorumluluk kavramına götürmüştür. Öyle ki Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı yapıtında ödev ve sorumlulukla ilgili şöyle der : “Sorumluluk yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur.”⁸³ Kant ödev ahlakından, sorumluluklardan bahsederken insanın doğal yanını görmezden gelmez. O, insanın yapması gereken ödev ve sorumlulukları ile eğilimlerinden kaynaklanan mutluluk isteği arasındaki mücadeleden de bahseder. Ama beraberinde bu mücadele sonucunda uzlaşmanın da mümkün olduğunu söyler.

Bu uzlaşmayı da Kant'a göre sağlayacak güç ‘akıl’dır. Kant, “İnsanın ne olduğu sorusuyla, insanın bu dünyadaki amacının ne olduğu sorusu birbirine paraleldir.” diyor. “İnsan ne yapmalıdır?” sorusu insanın aynı zamanda varlık sorusudur.

⁷⁹Lokman Çilingir, *Ahlak Felsefesine Giriş*, Elis Yayınları 2009, s 13

⁸⁰ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı yapıtında buna ahlaki eylemin nedensel nedeni diyor.

⁸¹Lokman Çilingiroğlu, *Ahlak Felsefesine Giriş*, Elis Yayınları İstanbul 2009, s 28

⁸² Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı yapıtında bu duyguya ahlaki eylemin öznel nedeni der.

⁸³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 66

Çünkü insan, Kant'a göre her ne kadar duyular ve algılar ile yaşarsa da insanda bilinç de vardır ki bu bilinç onun varlık mahiyetini değiştirir. Kant felsefesini anlatırken ifade edildiği gibi bu durum Kant'ın ampirizm ile rasyonalizm düşüncelerini sentezlemesinden kaynaklanır. Bundan dolayı Kant hem görüleri hem de düşüncenin varlığını kabul eder ve sistemini bunun üzerine kurmaya çalışır. Bu düşünce Kant'ın insanı bir yanı ile 'tabi varlık' olarak görmesi ve diğer yanıyla akıl varlığı olarak görmesine dayanır.

Kant, metafiziğini oluştururken kullandığı temel kavramlar ruh, tanrı, özgürlüktür. Kant, "Neyi bilebiliriz⁸⁴?" sorusuna bilginin salt akılla veya salt bilimle bilinmeyeceğini ifade eder. "Ne yapmalıyız?⁸⁵" sorusuyla Kant insanı ahlaki bir varlık olarak değerlendirir ve bu süreçten insanda hangi yetilerin olması gerektiğini ifade eder.

Saf Aklın İdesi Olarak Özgürlük ve Sorumluluk

Kant "Salt Aklın Kritiği" adlı yapıtında salt aklın ideleri olarak ruh, tanrı, ölümsüzlük, özgürlük kavramlarını işlemiştir. Kant bu kavramları anlatırken özellikle özgürlük kavramının insanın bilme yetisinde değil aklın pratik kullanılmasında anlaşılabilirliğini savunmuştur. Bu nedenle de Pratik Aklın Eleştirisi adlı yapıtını kaleme almış ve özgürlük buna bağlı olarak sorumluluk kavramını daha çok bu yapıtında anlatmıştır. Kant Özgürlük idesini aklın antinomilerinden biri olarak görmektedir.

Özgürlük insana özgü ve sadece insanda anlamını bulan bir kavramdır. Diğer canlılardan farklı olarak insanda seçme, karar verme, yapacağı eylemi sorgulama yetisi vardır.

⁸⁴Kant, *Kant Saf Aklın Kritiği*, s 68

⁸⁵ Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı kitabının ana teması bu konudur.

Özgürlük, insanın akla dayanan davranışlarında gerçekleşme imkânı bulur. Bu anlamda Kant, “Özgürlük, insan aklının teorik aklının kullanılmasında değil pratik alanda kullanılmasında ortaya çıkar.” der.⁸⁶ Kant’a göre saf akıl, genel geçer olan istekleri, arzuları, deneyden gelmeyen(apriori) ilkeleri yöneten akıldır. İnsan ahlakı ise burada davranışlardaki akıl ilkesini, gerekliliği, buyruğu yönetir bir görev sağlar. İnsandaki pratik akıl aynı zamanda iradenin kendisini yöneten ilkeleri⁸⁷ koyan akıldır.

İnsandaki bu Pratik aklın var olduğunu onun göstermiş olduğu ahlaki yapıp etmelerinden, kendini yönetme duygusundan anlamaktayız. Bu anlayışıyla Kant kendinden önce öne sürülmüş olan mutluluk ahlakı, fayda ahlakı karşısına insan hayatının tamamında hüküm süren ödev ahlakını koyar. Kant, felsefenin en temel kavramlarından biri olan özgürlüğü kendi felsefesi içinde numen alanı içine koyar, ona göre özgürlük duyular dünyasında değil numen dünyasında söz konusudur.

Kant'a göre özgürlük hiçbir kanuna, kurala bağlı olmamak; başıboş davranışlar, canı ne isterse onu yapmak değildir. İnsanın aklın emirlerine, aklın belirlediği kurallara uymasındır. Kant'ın ahlak felsefesi bir yandan insanı hiçbir etki altında kalmadan istenç özgürlüğüne dayalı olarak davranmasını isterken, öbür taraftan da mutlaka kurala uyması gerektiğini, kuralsız bir yaşamının olamayacağını ifade eder. “Bu kural öyle kural olmalıdır ki istemlerden ve istenç özgürlüğünden doğan davranıştır.” diyor.

2.1.3. Ödev ve Sorumluluk Duygusu

Kant'ın özgürlük kavramını işlerken özerinde durduğu çok önemli bir kavram da ödev ve sorumluluktur. Öyle ki sorumluluk kavramını özgürlüğün oluş sebebi olarak ifade eder. İnsanı şartlar ne olursa olsun ahlaki olmaya yönelten ve eylemlerinin sonucunu sahiplenmeye yönelten içinden gelen bu ödev duygusudur.

⁸⁶ Kant Pratik Aklın Eleştirisi adlı yapıtında bu antinomilerden ayrıntılı olarak bahseder.

⁸⁷ Kant bu ilkelere Sentetik Apriori ilkeler der. Bknz, Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* s 396

Kant, “İçimizde varlığını çok açık olarak hissettiğimiz bir ödev duygusu vardır.” der. Bu ödev duygusu bizde “Yapmalısın!” “Etmelisin!” gibi kesin buyruklar⁸⁸ şeklinde kendini gösterir. Kant, “Madem içimizde böyle bir sorumluluk duygusu var o zaman biz özgürüz.” der. Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus Kant'a göre özgür olduğumuz için sorumlu değiliz tam tersine sorumlu olduğumuz için özgürüz.⁸⁹ Bir şeyden sorumlu olmak için onu yapma ve yapmama gücüne sahip olmamız gerekir. Bu anlayışıyla Kant özgürlüğe dayalı bir sorumluluk anlayışını değiştirmiş oluyor. Kant'ın özgürlük anlayışında özgürlük, metafizik bir sorundur. Bu nedenle özgürlükten yola çıkarak sorumluluğu ortaya koyamayız der. Kant, ahlak kanunu olarak nitelendirdiği kategorik buyruğu şöyle ifade eder: “Öyle eylemde bulun ki eyleminin maksimi genel geçer bir yasa olsun”.⁹⁰ Bu ilkedan Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi adlı yapıtında daha ayrıntılı olarak ifade eder.

“Öyle davran ki ” diyor Kant, bu davranışlarında hem kendini hem de insanlığı amaç olarak göresin. İnsanlığı asla kendi menfaatlerine araç olarak görmeyesin.⁹¹ Kant'ın burada demek istediği budur ki örneğin bir insan hayatına son vermek istiyor, burada elemenden kurtulmak, acılarına son vermek duygularıyla intihar etmek istiyor, bu bencilliğe dayalı davranışın genel geçer bir ahlak yasası olmasını istenebilir mi? Kant'a göre hayır, çünkü nefsimiz hakkındaki sevgimiz, mümkün olduğunca hayatımızı sürdürmemizi gerektirir. Bencillik, ölümü değil yaşamı tercih eder. Eğer kendini beğenmek nefsi öldürmeyi emrediyorsa doğa kendi yasasıyla tezada düşmüş olur. Şu halde intiharın genel bir yasa olması talep edilmez. Zira irade içgüdü tarafından engellendiği için elemenden kurtulmak için intihar etmek gibi bir kaçış, geçiş eylemi emrini verir ki bu eylem türü Kant onaylamaz.

Kant aslında intihar ve bu türden davranışlara karşı çıkar ve bu türden davranışları ahlaki olarak nitelendirmez. Çünkü intihar eden; onurunu, şahsiyetini bir araç olarak kullanır oysa ahlaki emir, kişisel değil genel ve kesindir.

⁸⁸Kant bu buyruklara kategorik emparatif der.

⁸⁹ Heimsoeth Heinz , *Kant'ın Felsefesi*, s 70

⁹⁰ *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 67

⁹¹ Heimsoeth, *Kant'ın Ahlak Felsefesi*, s.46

Eylemlerde kesinlik ve genelliğin olabilmesi için kişinin bencil ve kişisel davranmaktan vazgeçmesi ve mutlak, genel bir amaca yönelmesi gerekir. Bu mutlak ve genel amacı ortaya koyabilmek için de pratik bir akıl gücü gerekir.⁹² Bir davranışta sorumluluk söz konusu olması için o davranışın ahlaki olması gerekir. Ahlaki olabilmesi için genel geçer bir kural olabilmesi gerekir. Bu genel geçer yasa içgüdü ve isteklerimizin bizi götürdüğü yasalar değil eylemlerimizi mutlak amaca yönelten iradenin bizi götürdüğü yasalar olmalıdır.

Kant, “İnsan, diğer insanları asla araç olarak görmemeli amaç olarak görmelidir ve buna göre eylemlerini seçmelidir” der.⁹³ Çünkü Kant'a göre her insan kutsal bir varlıktır ve her insan bütün insanlığın değerinin taşıyıcısıdır. Bu nedenle her insan bütün insanlar gibi kutsaldır. Ve biz her insana saygı göstererek bütün insanlığa saygı göstermiş oluyoruz. Kant felsefesine baktığımızda doğa determinizminin karşısına insanın özgürlüğünü sağlayacak ahlaki determinizm koymaktadır.⁹⁴ Böylelikle tıpkı doğadaki zorunluluğu ahlaki alana da getirerek ahlaki bilim gibi zorunlu kılmak istiyor. Kant'a göre biz ahlaki ilkelere (kategorik imperatif) uygun davranarak varlık ilkelerimize uygun yaşamış oluruz. Yani “Öyle davran ki...” ile başlayan buyruklar varlık sebebidir.⁹⁵

2.1.4. Kant'ta Eylem ile Ahlaki Eylem Farkı

Kant, insan ve insanın ahlaki yapısından bahsederken her ne kadar “İnsan; insanlığın taşıyıcısı, yüce bir varlıktır.” dese de insanda doğal bir yanın olduğunu da inkâr etmez. İnsan özgür bir iradeye sahip olsa da her eylemi ahlaki değildir. Çünkü her eylemi akla dayalı değildir. İnsanın eylemlerinin bir kısmını da doğal eğilimleri yönlendirir. Doğal eğilimlerden kaynaklanan eylemler de ahlaki değildir.

⁹² Betül Çotuksöken, Felsefe Formu, *Sorumluluk ve Yükümlülük Üzerine*, 20 Nisan 2009

⁹³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 23

⁹⁴ Gilles Deleuze, *Kant'ın Eleştirel Felsefesi*, s 59

⁹⁵ Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, s 145

Anlaşıyor ki eylemin sonucundan sorumlu olmak eylemin yapılış anıyla alakalıdır. Yani eylemi hazırlayan istenç özgürlüğü mü? Yoksa herhangi bir etkiden dolayı mı? İstenç özgürlüğü varsa yani özgür irade ile yapılmışsa o zaman bu eylemde sorumluluk söz konusudur.⁹⁶ Bizi ahlaki davranmaya iten şey nedir? Yani insanı özgür davranmaya ve bunun sorumluluğunu daha eyleme başlamadan kabullenmeye götüren şey nedir? İnsan için başka insanları araç olarak değil amaç olarak görmeye ve onların menfaatlerini kendi menfaatiyle aynı tutmaya hatta daha önde tutmaya iten güç nedir? Kant, bu güce insanda bulunan insana saygı duygusudur diyor. Bu duygu apriori olarak insanda vardır ve çok özel bir duygudur⁹⁷. Bu duygu acıma, şefkat duygusu gibi dışarıdan değil aklın yapısı gereğidir ve akıldadır. Bu duygu ahlak kanunlarının uyandırdığı saf bir duygudur. İnsan davranışlarını ahlaki yapan şey de bu davranışların ödeve başka bir deyişle ahlak kanununa karşı saygıdan doğmuş olmasıdır. İnsanı iyi davranışa götüren ve sonucunu benimseten insanın kendi içindeki ahlak kanununa beslediği saygıdır. Bu saygıdandır ki insan her davranışında diğer insanları hesaba katar ve sonucunu davranışın kendisi kadar düşünür ve kabullenir. Buradan da anlaşılır ki ahlak kanunu kişinin kendine saygı duyması ve kendi mutluluğunu düşünmesinden başka, fazla bir şeydir. Kant'ta sorumluluk; özgürlükle, iradenin sesini dinleme ona saygı duymayla gelen bir duygudur. Peki, insanın eyleminde özgür olup olmadığını nasıl bileceğiz? Bunun ölçüsü ne olacaktır?

Kant'a göre bu bilginin kaynağı dışarıda değildir, insanın içindedir.⁹⁸ İnsanın içindeki “Yapmalısın!” buyruğudur. Kant'a göre eğer kaynağı aklımız olan bir ahlak kanunu olmasaydı özgür olduğumuzu da söyleyemezdik. Çünkü biz özgür olduğumuzu doğrudan doğruya değil ahlak kanunu aracılığıyla bilmekteyiz. Kategorik buyruk olan ‘yapmalısın’ın varlık şartı özgürlüğün olmasıdır. Özgürlüğün bilincine varmamızı sağlayan, ahlak yasasıdır. Ahlak yasası da bizi doğrudan özgürlüğe, özerk olmaya götürür. Ve ahlaki bir varlık olan insanın varacağı en son amaç en yüksek iyi, en yüksek mutluluktur.

⁹⁶ Kant, *Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din*, Çev. Suat Başar Çağlayan, Literatür Yay. 2012, s 122

⁹⁷ Allen W. Wood, *Kant*, s 171

⁹⁸ Kant, *Etika*, s 67

Kant felsefesinde eylemlerin ahlaksal değeri için ahlak yasasını temel ölçü alan kişi özgür insandır. İnsanın ahlaksal çıkarlarını ahlak yasası belirler. Ahlaksal anlamda insan çıkarları insanın onurunu temele alır. Bir güdüsel çıkarı ölçü alan kişi özgür değildir çünkü ahlaksal alanda nedensel davranış söz konusu değildir ve bu davranış ahlaki değildir. Kant felsefesinde doğal nedensellik ile özgürlük ve buna bağlı olarak sorumluluk iki farklı alandır. Birinin olduğu yerde ötekinin olması mümkün değildir. Nedenselliğin olduğu neyin ne şekilde olacağının belli olduğu bir durumda yapılan davranışlarda özgürlük söz konusu değildir. Özgür olmayan bir eylem de ahlaki değildir.⁹⁹ Ahlaki olmayan bir eylemin sonucuyla ilgili de bir yüklenimi söz konusu değildir. İnsanın sıkı bir denetimin ve determinizmin olduğu dünyada insanın edimlerinden dolayı sorumlu tutulmasından bahsedilemez. Nedensel zorunluluğun olduğu bir dünya da her eylemin belirleyicisi başka bir durumdur ve kişinin iradi özgürlüğü söz konusu değildir ve eylemin sonucunu da yüklenme durumu yoktur. Takdir edilmelidir ki politik, hukuki, kişisel etkilerden gerçekleşmiş eylem ahlaki değildir, kişinin önünde duran edim alternatifleri yoktur ve kişinin seçim erki yoktur. Bu durumda kişinin eylemin sonucunu sahiplenmesi beklenmemelidir.

Kant deneyci filozofların ahlak konusunda söz söyleme haklarının olmadığını ileri sürer. Eylemde özgür olmak demek öncelikle özgürlük bilincine sahip olmak demektir. Bu anlamda kant ahlaki yapı içinde ‘suç’, ‘ceza’ gibi kavramların yeniden ele alınmasını ister. Kant, ahlak felsefesinin üç antinomisinden biri olan özgürlük kavramı ile nedensellik kavramını sürekli irdeler ve belirlenimini oluşturmaya çalışır. Doğadaki nedensellik ile ahlaki alandaki özgürlüğü uzlaştırmaya çalışır.¹⁰⁰ “Pratik Aklın Eleştirisi”nde bu iki kavramın çelişmeyeceğini ve bir arada var olabileceğini ortaya koymaya çalışır.¹⁰¹ Ona göre doğadaki nedensellik yasası bilgi için vazgeçilmezdir, özgürlük de ahlak yasası için vazgeçilmez ve önemlidir. Eğer ki insan diğer canlılar gibi nedensellik ilkesine bütünüyle bağlı olsaydı o zaman eylemlerinden sorumlu tutulamazdı.

⁹⁹ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 121

¹⁰⁰ Kant, *Etika*, s 173

¹⁰¹ Kant, *Seçilmiş Yazılar*, Çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi., 1993 Ankara, s 73

İnsan canlı olarak bu nedensellik yasasına tabidir ama insanda akıl, irade vardır ve insan bu irade ile bu nedenselliği aşma yetisine sahiptir. Kant, bu istenç özgürlüğü ilkesinden yola çıkarak hukuk öğretisini ortaya koyar. Yani hukuk öğretisini de ahlak öğretisi sisteminin üzerine kurar. Her iki sistemde de kendini sınırlama ve kendine ölçü koyma ilkesini savunur. Hukuk öğretisinde dışsal istenç özgürlüğünden bahsederken ahlak öğretisinde içsel istenç özgürlüğünden bahseder.¹⁰²Kant'ın ahlak öğretisine bakıldığında hukuk öğretisinde de 'kategorik imperatife' dayandırmaya çalıştığı görülür. Bunun temelinde de yine doğadaki nedensellik ile ahlaki alandaki özgürlük ilkesinin bir arada var olabileceğini, çatışmayacağını gösterme çalışması vardır. Özgürlük yetisini daha çok ahlaki açıdan değerlendiren Kant, mesuliyet kavramını da özgürlük ilkesi ile birlikte ele alır.

Ahlakilik, özgürlük ve sorumluluk; ahlaki tutumun temel öğeleridir. Kant negatif özgürlüğü doğal zorunluluktan bağımsızlık olarak değerlendirir. Bu doğal zorunluluklar insanı aynı şartlarda aynı edimleri tekrar tekrar yapmaya itebilir. Doğal eğilimler, korkular, tutkular bu eğilimlerdenidir. Pozitif anlamda özgürlük ise insanın kendi yasasını kendisinin belirlemesi ve bu yasaya göre eylemesi ve eylemlerinin sonucunu daha eylemi yaparken sahiplenmesi ile ilgilidir. Bu anlamda bireyin bireyselliği, keyfiliği şeklinde algılanmamalıdır. Özgürlük bireyin kafasına estiği gibi değil ahlaki yasalara göre eylemesidir.¹⁰³ Aklın eylemlere yön veren ahlaki ilkeleri yapısı gereği kendinin üretmesi ve birey üzerinde egemen kılmasıdır.

2.1.5. İyi İstemenin Ahlaki Eylem, Özgürlük ve Sorumluluk Kavramıyla İlişkisi

İstemenin özerkliği ve genelliği ahlakiliğin temel ilkesidir. Bu bağlamda Kant 'kategorik imperatif' kavramından bahseder. Çünkü insan her şartta her zaman 'iyi'yi istemez. Bundan dolayı ahlaklılığın tek yolu eylemin sonuna değil eylemin yapılış anındaki iyi istemedir. İyi istemenin olmadığı bir eylem, ödevden dolayı yapılmamıştır. Ödevden dolayı yapılmamışsa bu eylem ahlaki değildir.

¹⁰² Kant , *Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din*, s 38

¹⁰³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 48

Çünkü istenç özgürlüğü söz konusu değildir ve istenç özgürlüğünün olmadığı yerde eylemin mesuliyeti kişiye ait değildir. Ahlaki ödev her ne kadar otoriteyi, zorlamayı, baskıyı hatırlatsa da özüne bakıldığında tamamen farklı olduğu görülür.¹⁰⁴ Zira ahlaki eylem daha çok kişinin kendini sorumlu kılmasından kaynaklanır.

Kant, felsefesinde ödev, sorumluluk kavramını insanın ahlaki ve manevi bir düzeyde yaşamasını ve kendi özgürlüğünü gerçekleştirebilmesini mümkün kılan bir insani tavır olarak ifade eder. Eğer birey davranışlarını iyi istence göre düzenlemek istemiyorsa burada ahlakilikten söz etmek mümkün değildir.¹⁰⁵ İnsan negatif özgürlük¹⁰⁶ sayesinde tutku ve duyguların etkisinde kalmayarak özgür olduğunu ifade eder ve kategorik imperatifin aracısız olarak farkına varır. İnsanın kendi koyduğu kurallarla¹⁰⁷ karşısına çıkan zorluklara direnmesi, dayanması onun özgürlük bilincinden ileri gelir.

İnsan ödev duygusundan hareketle eylemde bulunduğu için daha eyleme geçmeden eylemin sonucunun da bilincindedir ve sorumluluğunu sahiplenmektedir. Sahiplenmek katlanmak, sabretmek değil eylemin sonucuna özgür istenç sayesinde sahip çıkmaktır. Kant'a göre ahlaki hüküm ve çıkarımları yapmamızı kategorik imperatif sağlar. Ahlak metafiziğinin temelini de kategorik imperatif oluşturur. Kant felsefesinde kategorik imperatif ile hipotetik imperatif birbirinden farklıdır. Hipotetik imperatif yetenekliliğin gereği, önceden belirlenen amaçlara ulaşmaya yarayan teknik emirler, insanı mutluluğa götürecek pragmatik emirlerdir. Kant insan eylemlerini göreve uygun emirler ve görevden doğan emirler diye ikiye ayırır. Kant insanı bir faydaya götüren, pragmatik bir yarar sağladığı için yapılan eylemi ahlaki dünyanın dışında tutar. Zira ahlaki eylemin kendisi amaçtır, kedisinden dolayı ve kendisi için yapılan eylemdir. Birtakım zorlamalar sonucunda yapılmış ve birtakım korkulara istinaden gerçekleşmiş eylemler özgür eylemler değildir ve bir zorlama bir yönetmeye dayalı olduğu için kişi bu eylemlerden mesul de tutulamaz.

¹⁰⁴ Ahlaki eylemde her ne kadar kural, ilke, ve belli şekilde davranma gereği olsa da, bu doğal zorlamadan farklıdır, zira ahlaki zorunlulukta dayatma yoktur ve kişi kendi kuralını kendi koyar, kendi uyar. Bu nedenle burada bir dayatma yoktur.

¹⁰⁵ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 126

¹⁰⁶ Kant , negatif özgürlükten İçsel tutku, istek ve hazların etkisinde kalmamayı anlıyor.

¹⁰⁷ Ödev Ahlakı ki sadece insana özgü bir ilkedir.

Ne zaman ki kişi hiçbir etki altından kalmadan ahlaki ilkelere dayalı olarak eylemde bulunursa o zaman 6zg6r eylemde bulunmuştur ve sonucundan da sorumludur.¹⁰⁸ Kant'a g6re insanın değerini ortaya koyan, ahlakiliğidir. İnsan, ahlakiliği sayesinde 6zg6r olabilir, ahlakiliği sayesinde eylemlerine genel maksim koyabilir, ahlakiliği sayesinde eylemlerinin sonucunu istekli ve istençli olarak 6stlenir yani sorumluluğunu alır. İnsan bazen bu değerlerden sapsa bile insanda bu durumdan kurtulacak ve doğru yolu seçecek g6 vardır. İnsanda doğru yolu seçecek yeti olduğu için yani insanın 6zg6r olarak eylemde bulunma yeteneği olduğu için insan yaptıklarının sonucunu olumlu da olsa olumsuz da olsa sahiplenir. Ahlaki eylemin temelinde her insanın değerli olduğu inancı vardır.

Her insan değerli olduğu için eylemimizin etkileneni kim olursa olsun genel maksimlere g6re davranmak gerekir. Yapılan eylemin sonucu ise tıpkı kendimize yapılmış gibi yani eylemden etkilenen kendinizmişiz gibi sonucunu, sorumluluğunu sahiplenmeliyiz.

Kant'ın felsefesinde: İnsan değerinin temel şartı ahlakılıktır. İnsan, ahlakiliği sayesinde kendini bağımsız olarak belirleyebilir bunun zorunlu sonucu olarak yaptıklarının sonucunun bilincindedir ve yapığı eylemin sonucu kendi faydasına da olsa zararına da olsa sahiplenir. Bu maksimler kişinin 6zg6r iradesine g6re belirlediği ve kişiyi topluma bağlayan toplumun faydasını 6n plana çıkaran ilkelerdir. Bu ilkelerde keyfilik olmaz, bencillik olmaz.¹⁰⁹

Kant'ın 6ęretisine g6re 6zg6rl6k ve sorumluluk rasyonel metodik bir refleksiyondur. Ahlaklılık bir fazilettir, ahlak eğitimi de fazilet eğitimidir. Ahlaklılık bireysel s6bjektif bir ilkeden yola çıkar ve b6t6n insanlar için iyi olanı ifade eder.

¹⁰⁸ MacIntyre, *Etik'in Kısa Tarihi*, Paradigma Yay.İstanbul,2001, s 218

¹⁰⁹ Kant, *Seçilmiş Yazıları* s 33

Kant'a göre yapılan herhangi bir eylem hukuksal bir zorunluluktan dahi yapılsa ahlaki bir eylem değildir.¹¹⁰ Çünkü özgür bir seçim hakkı yoktur ve sonucundan da mesul değildir. Kant bir taraftan insanın hiç bir etki altında kalmadan eylemini seçmesinden bahsederken, diğer yandan da seçtiği eylemin ilkelerinin oluşturulmasından bahseder, bu ilke içinde şöyle der. Öyle eylemde bulun ki eylemlerinin maksimi genel geçer bir ilke olsun. Bunu derken aslında ahlaklılığın iyi istemenin genel bir bildirisi olduğunu söyler. Bu maksim aslında insan olmanın bir gereğidir. İnsanın eylemlerinin maksimini diğer insanlara göre oluşturması, bu ilkeyi birtakım zorlamalar olsa bile özgür iradesiyle ortaya koyması, bu ilkelere göre davranışta bulunması ve bu davranışların sonucuna sahip çıkması (sorumluluğunu üstlenmesi) onun insan olmasının gereğidir, ama insanın eylemlerinin sonuçların sahiplenmesinin önünde bir çok engel vardır. Bu engellerden biri de insanın meyilleridir. Kant 'a göre insanda meyiller vardır.¹¹¹ Bu tutku ve istekler insanın dört bir yanını kuşatmıştır. Ama insanda bu tutku ve arzuları kontrol altına alma yetisi vardır. Bu tutku ve arzular ödev ahlakıyla ters düşmediği sürece sakıncalı değildir. Ne zaman ahlaki ilkelere ters düştü o zaman özgür irade ile bu itkileri ve istekleri aşılmalıdır.

Kant insanın özgür olma adına bütün istek, arzu ve tutkularını ötelemesine, görmezden gelinmesine de karşı çıkar. Eğer insanın bütün istek ve arzuları görmezden gelinirse o zaman insan mutsuz olur. Burada en önemli husus bu tutkuların ahlaki ilkelere ters düşmemesi ve ödev ahlakına rağmen olmamasıdır. Elbette ki insanın ihtiyaçları vardır, tutku, istek ve arzuları da görmezden gelinemez. İşte burada Kant, iyi isteme kavramından bahseder. İnsanın ahlaki düşünme ve davranma kabiliyeti ona ahlaklılığın kapısını açar.¹¹² İnsan istek ve arzularına ahlaki bir ölçü getirebilirse o zaman iyi istemeyi gerçekleştirmiş olur. Bu boyutuyla Kant dinsel inanışlardan farklı düşünür. Kant iyi istemede, ahlaki duruşta tanrıdan ziyade insanın kendi iradesini ve iyi istemesini koyar.

¹¹⁰ Kant, *Ethica*, s 43

¹¹¹ Meyil: İnsanın istek, arzu, heves yanı, sürekli hep benim olsun diyen yan.

¹¹² Nejat Bozkurt, Fikir Mimarları Dizisi 2, *Kant*, Çev. Prof. Dr. Nejat Bozkurt, Say Yayınları, Ankara 2010, s 171

İyi istemenin ölçüsü tanrı değil insanın kendisidir. Eğer eyleminin tercihini bir şeyden veya bir etkinden dolayı belirlerse -ki bu güç tanrı dahi olsa- kişinin özgürlüğünü kısıtlar. Eylemini kendi istenç özgürlüğü ile değil de bir şeyden dolayı yapıyorsa o zaman kişinin yaptıklarından sorumlu tutulması da mümkün değildir. Eyleminin tercihini eylem seçenekleri arasından kendi seçmediği için bu eylemin sonucundan sorumlu değildir ve eylemin sonucunu kabullenmesi de mümkün değildir.

Kant, salt aklın pratik aklın yönettiği istemelerden gelen eylemlere 'ödev dayanan eylemler' der¹¹³. Bizim bütün yapıp ettiklerimiz içimizdeki ahlak yasasına uymak zorundadır. Bu zorunluluk bir ödevdir yani ödev ahlakıdır. Başka bir ifadeyle 'ahlak' kaynağı us olan bir yasaya, kesin bir buyruğa¹¹⁴ dayanır. Bu buyruk özgür olan bütün insanları bağlar. Bu buyruğu var eden ise 'iyi istenç'tir. İyi istenç yalnız özgür olan insanla ilgilidir. İyi istenç özgür insana ait bir ödev duygusudur. Ödev duygusu akıl sahibi olan insana özgüdür. Bu nedenledir ki sorumluluk da insana ait bir durumdur. Ama her insanda mevcut bir duygu değildir. Zira sorumluluk özgür usa bağlı olarak gelişen bir durumdur. İnsan özgür istence bağlı olarak özgür istence dayanan eylemde bulunmuyorsa sorumluluk söz konusu değildir. Bu demektir ki özgürlük ve buna bağlı sorumluluk insanın belli bir tarz davranışının sonucu olarak ortaya çıkar¹¹⁵.

2.1.6. Özgürlük ve Sorumluluk Anlayışı ve Ahlak Yasasının Ortaya Çıkışı

Kant, ahlak yasası, özgürlük ve sorumluluk kavramlarıyla ilgili olarak görüşlerini şöyle ifade eder: Şöyle ifade “Maksimlerin salt yasa koyma biçiminin tek başına bir istenci belirlemede yeterli neden olduğu varsayılarak yalnız bu biçimde belirlenen istencin yapısını bulmak gerekir.”¹¹⁶

¹¹³ Wood, *Kant*, s 168

¹¹⁴ Kant, kesin buyruğa kategorik imparatif diyor. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s 398

¹¹⁵ Yaşar Kurt *Fitrata Dönmek*, Blogspot.com, <http://www.dinbilimleri.com/Makaleler/> 22 Eylül 2012

¹¹⁶ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 23

Yasanın yalın biçimi usça tasarlanabilir, bu yüzden de duyuların nesnesi değildir, fenomenler (görüngüler) arasında yeri yoktur.

İstenci belirleme nedeni olarak yasanın biçimi doğada nedensellik yasası gereğince olayları belirleme nedenlerinin hepsinden ayrılır. Çünkü bunlarda belirleyici nedenlerinde görünüşler olması gerekir. Bu genel yasa koyucu biçimden başka hiçbir belirleme nedeni istenç için bir yasa görevi yapamıyorsa böyle bir istencin görünüşlerin bağlandığı doğa yasasından şu nedensellik yasasından açıkçası birbirinden bağımsız olarak düşünölmelidir. Böyle bir bağımsızlığa, aşkın anlamda özgürlük denir. Öyleyse bir istenç için maksimin salt yasa koyucu biçimi tek başına yasa görevi yapıyorsa o özgür bir istençtir.

İradenin özgür olduğu varsayılmadan, belirlenimleri salt kendi tarafından gerçekleştirildiği kabul edilmeden sorumluluk kavramına geçiş mümkün değildir. Sorumluluk ancak istencin özgür olduğu, belirlenim ve ilkelerini nedensellik dışına çıkararak koyabildiği ilkesi kabul edilirse o zaman sorumluluk kavramına geçiş mümkün olur. O zaman istencin özgür olduğunu varsayıp onu tek başına zorunlu olarak belirlemeye elverişli bir yasayı bulmak gerekir. Bu ilkenin bir nesnesi olarak pratik yasanın içeriği ancak deneysel verilerle sağlanabilir. Oysa istenç özgürlüğü deneysel koşullardan (fenomen dünyası, duyular dünyası) bağımsızdır ve buna karşın belirlenebilir olması gerekir. Özgür bir istenç yasanın içeriğinden bağımsızsa da yasada bir belirleme nedeni bulmalıdır. Yasada ise içerikten başka yasa koyucu biçimin dışında bir nesne yoktur. Bundan dolayı yasa koyucu biçim maksimde bulunduğu ölçüde istencin belirleme nedeni oluşturabilecek bir nesnedir.¹¹⁷

Kant'ın ahlak felsefesinde iyi istenç'in ayrı bir önemi vardır. Zira istenç özgürlüğü, özgürlüğün de sorumluluğun da temelini teşkil eder. Kant Pratik Aklın Eleştirisi'nde söyle der: Dünyada hatta dünyanın dışında iyi istençten başka koşulsuz iyi sayılabilecek başka bir şey yoktur. Başka bir deyişle, dünyada ancak tek mutlak değer vardır, o da 'iyi istenç', 'salt istençtir'.

¹¹⁷ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 189

Kant 'iyi istenci' özgürlük kavramının sonucu, sorumluluk kavramının da gereği olarak değerlendiriyor.¹¹⁸Kant insan yapısı gereği sadece mutluluğa yönelmez, mutluluk hayatının tek amacı olamaz diyor. İnsanın hayatında diğer önemli bir değer ödev duygusu (pfict) vardır.

İyi istenç Kant'a göre ödevden doğmuş eylemdir. Kant ödevden doğan bir eylemin ahlaki değeri kendisiyle varılmak istenen erek, amaçta değil, bu eylemin kararını verirken kaynak olan maksimindedir. Kant'a göre: bir eylem dışarıda bulunan bir sonuç yüzünden, bir etki yüzünden değil ancak kendisine dayandığı ilke (maksim) a posteriori ya da a priori olabilir. Kişi istencini ya apriori bir kurala ya da doğal bir motif(istek duygu) göre belirleyebilir.¹¹⁹ Ama bir eylemin 'iyi' olabilmesi için apriori bir motive göre olması gerekir.

Yani yalın aklın buyruğuna, ödevde göre belirlenmiş olması gerekir. Burada sözü edilen maksim ödev maksimidir. Ödev aklın buyruğudur, objektiftir, zorunludur ve tümel genel geçerdir.¹²⁰

Kant akla dayanmayan hiçbir eylemi ahlaki olarak değerlendirmez ve dolayısıyla sorumluluk da beklemez. Zira yukarıda da belirttiği gibi istenç özgürlüğü ahlak felsefesinin temel kavramlarından biridir. İyi istenç de sorumluluk da eylemin yapılış anındaki istenç özgürlüğüne bağlıdır. Kant'ın ahlak felsefesinde ödev duygusu ile eğilim birbirinin zıttı iki kavramdır. Ödev eğilimlerin tersine daima aklın sesini dinler ölçüsü akıldır. Akıl dışında hiçbir etkinin altında kalmak istemez. Eğer herhangi bir etki altında kalarak bir eylem yaparsa o eylem aklın tercihi değildir ve sonucunda da sorumlu değildir.¹²¹ Ama Kant'a göre insan sadece akıl sahibi olan bir varlık değildir. Aynı zamanda insan doğal eğilimleri olan, tutkuları olan istekleri olan bir varlıktır. Kant, “İnsanda bazen aklın sesi ile doğal eğilimler çatışabilir ama bazen de uyum içinde olabilir.” diyor.

¹¹⁸ Kant'a göre özgürlük olmadan iyi istenç söz konusu değildir. Sorumluluk da iyi istence bağlıdır. Dolayısıyla özgür olmadan iyi istenç olmaz ve sorumluluk da olmaz. Gökberk, Felsefe Tarihi s 399

¹¹⁹ Wood, *Kant*, s 48

¹²⁰ Kant, *Seçilmiş Yazılar*, s 45

¹²¹Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, s 274

Aklın sesi ile eğilimler uyum içinde olsa dahi eğilimlerden isteklerden dolayı yapılmış hiçbir eylem ödevden dolayı değildir yani ahlaki eylem değildir.

Bir eylemin iyi sayılabilmesi için koşulsuz olarak ödevden dolayı yapılmış olması gerekir. Zira ödevden dolayı yapılmayan eylem sonucu iyi de olsa yararlı da olsa maksiminden dolayı ahlaki değildir.

Eylemin iyi olması o eylemin maksiminin genel geçer olmasına bağlıdır. Bu da tüm insanlarda olan apriori ahlak bilgisine göredir. Kant, bütün ahlaki eylemlerin maksimlerinin genel bir yasa altında toplanabileceği savunur.¹²² Pratik Aklın Eleştirisi'nde buna "Kategorik impartif" ve "Ahlak Yasası" der. Kant'a göre bu dünya da iki türlü yasa vardır. Bir yandan doğa yasaları vardır. Bunlar bir zorlama niteliği taşır (Geretze des Münssens). Doğa olayları karşısında şöyle veya böyle olmaları gerekir deme şansı yoktur. Doğa olayları öyle ya da böyle olmak zorundadır ve insan sadece bu sürece uyar. Bu nedenle doğa olayları karşısında seçme, ayıklama, tercih etme şansı yoktur.

Bu nedenle Kant'ın ahlak öğretisinde doğa olayları karşısındaki eylemlerde mesuliyet yoktur. Yaptığı davranışın sonucunda oluşan durum kişiyi sorumlu kılmaz zira bu zorunlu bir nedensellik durumudur.¹²³ Bu nedensellik durumuna böyle olmalı veya böyle olmamalı gibi yorumlar yapamayız, tercihte bulunamayız bundan ötürü de sonucundan sorumlu değiliz. Diğer yasa ahlak yasasıdır ki burada da zorlama yoktur, burada aklın buyruğu vardır, yaptığı eylemin maksiminin genel geçer olmasını isteyebilir. Kant'a göre insan, kendi eylemlerinin maksimini genel bir yasa olmasını isteyebilmelidir.¹²⁴ Bu ahlaklılığın da ölçüsüdür. Kant'ın varmak istediği bu genel ahlak yasasıyla insanın bütün eylemlerinin ne ölçüde ahlaki olup olmadığını belirleyebiliriz diyor. "Öyle hareket et ki bu hareketinde insanlığı, insan olmayı hem kendinden hem de başka insanlar da bir amaç olarak alsın, asla salt bir araç olarak kullanmasın."¹²⁵

¹²² Wood, *Kant*, s 167

¹²³ MacIntyre, *Etik'in Kısa Tarihi*, s 219

¹²⁴ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 78

¹²⁵ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 109

Ödev ahlakında varılmak istenen amaç insanın kendine yakışan, yaradılışında olan o olgunluk, o saygınlık düzeyine ulaşmasıdır. İslam tasavvufunda 'insan-ı kâmil olarak ifade edilen türde davranmasıdır¹²⁶. Kant'a göre bizim ahlak yasasını istememizin, bu maksimlere yönelmememizin sebebi insandaki 'saygı duygusu' dur. Saygı duygusu çok özel bir duygudur. Bu duygunun kaynağı da akıldır. Saygı duygusu ahlak yasasının en önemli unsurudur. Kant'ın ahlak felsefesinde bütün değerlerin temelinde özgür bir akıl vardır.

Ödev duygusu da sorumluluk ilkesi de bu kavramın üzerine konularak ilerler.

Ahlak yasasına duyulan saygı ahlaklılığın sübjektif harekete getirici olarak değerlendirir. Saygı her ahlaklı insanın istediği bir durumdur ve bu genel bir istek sayılabilir. Kant'a göre saygı duygusu, insanı ahlaklı olmaya sevk eden, bu duyguya ivme kazandıran bir duygudur.

Kant'ın öğretisinde kişiler, aklın süjesidir. İnsan sadece istek ve eğilimleri tarafından yönetilmez. Her kişi kendi başına bir değerdir. Kant 'Pratik Aklın Eleştirisi'nde her insan bir amaçtır. diyor.¹²⁷

Salt pratik akıl, ahlaklı istemeyi belirlerken objektif amaçlar koyar¹²⁸. Bu amaç, insan olma, kendi varlık yapısının temeline ve akla dayanarak kendi kendisini yöneten bir varlık olmaktır. Doğadaki bağımlılık ilkesi zaman ve mekân içindeki varlıkları birbirine bağlar. Bu bizim içimizdeki ahlak yasalarından ve aklımızın varlık yapısından kaynaklanarak yüksek bir düzeyde bir düzen ve en yüksek bir yasa olmak istiyor. Kant bu akıl yasasının geçer olduğu bu bütüne bu ahlak dünyasına “amaçlar ülkesi” diyor.¹²⁹ Ahlak yasası insana dışarıdan verilmemiştir, eğer böyle olsaydı sorumluluk olmazdı. Bunlar aklın varlık yapısından kaynaklanmaktadır. Bu ahlaki buyrukları insan kendi yapısından, kendi içinden almaktadır.

¹²⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Ahlak*, Ülken Yayınları 2002, s 102

¹²⁷ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 22

¹²⁸ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 57

¹²⁹ Wilhelm Weischedel, *Felsefenin Arka Merdiveni*, İz Yayınları, İstanbul 1997, s 227

Zira bu bağlamdan içten gelen bir buyruk olmazsa nedensel bir zorunluluk sonucu olursa eylemin sonucundan insanı sorumlu tutmak da mümkün olmaz, doğal bir zorunluluk olurdu. Kant Pratik Aklın Eleştirisi'nde bu kavrama 'outonomi' diyor.¹³⁰ Saf pratik aklın sahibi olan insan kategorik gerekliliğin buyruğu altına girer ve istemesi 'outonomi' olan bir varlık olur.

Ahlaklı isteme akıl sahibi insanın onuruna dayanmaktadır. Bunun anlamı şudur: İnsan kendi yasasını kendi koyar. Sorumluluk kavramı da buna dayanmaktadır.

Kant'a göre sorumluluğun temeli insanın tabiatında veya dünya şartlarında aranmamalıdır. O saf akıl kavramlarında a priori olarak aranmalıdır. İnsana uygulandığında onun kendi bilgisinden hiçbir şey ödünç almayan fakat ona akli bir varlık olarak apriori kanunlar veren saf bir ahlak felsefesi kurulmalıdır.

Kant 'Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi'¹³¹ yapıtında şöyle der: “Dünya da iyi istemeden başka kayıtsız şartsız iyi diye isimlendirebilecek başka bir şey tasavvur etmek imkânsızdır.”¹³² Kayıtsız şartsız iyi diye isimlenebilecek yegâne şey olan ‘iyi isteme’ kavramı Kant'ın ahlak teorisinin temel kavramlarından biridir.

Kant iyi isteme kavramından bahsederken şöyle der: 'Servet gibi harici şeylerle cesaret gibi zihni kabiliyetlerin kötüye kullanımları her zaman mümkündür.'¹³³ Aynı şeyi cesaret gibi doğal karakter özel karakter özellikleri için de söyleyebiliriz. Bu kavramlar kötü bir hedefe ulaşmak için kullanılması mümkün olduğundan kayıtsız şartsız iyi olmaları imkânsızdır. Fakat 'iyi isteme' hiçbir hâlde ve hiçbir durumda kötü olmayıp her zaman kayıtsız şartsız iyidir.

¹³⁰ Aklın, iradenin kendi kendini yönetmesi.

¹³¹ Kant'n ahlak görüşlerini yazdığı temel eserlerden biridir.

¹³² Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 93

¹³³ Cevizci, *Felsefe*, s 298

Kant 'iyi isteme' kavramını açıklarken onu başka bir şeyle ilgisiyle değil sadece kendisi için ve kendisiyle olan ilgisiyle, kendinde iyi olan bir isteme kavramı olarak ifade eder.¹³⁴ Örneğin acı veren bir ameliyatı iyi olarak görürüz.

Buradaki 'iyilik' ameliyatın kendisinin iyi olduğundan değil hedeflenen faydalı sonuçlarındandır. Oysaki Kant, 'iyi istemeyi' bizatihi kendisi için iyi olan kendisi için amaç olunan isteme olarak ifade eder. Kant iyi isteme kavramını anlatırken 'ödev' kavramından bahseder. Zira iyi istemenin ne zaman kendinden dolayı olduğu ve ne zaman istemenin kendisin için yapıldığı bu kavrama göredir.¹³⁵

Kant yalnızca vazifeden dolayı yapılan isteme iyi istemedir diyor. Ahlaki değeri olan davranış ancak vazifeden dolayı yapılan davranıştır. Kant bu ifadeyi şöyle açıklıyor. Bir insanın hayatının sürdürmesi, onun için bir vazifedir. Hatta bunu herkesin doğrudan doğruya bir eğilimi de vardır. Buna göre sırf öyle eğilim duyduğu için hayatını idame ettiren kişinin bu davranışının ahlaki bir değeri yoktur. Ahlaki bir değer taşıyabilmesi için fiil, davranış vazifeden dolayı yani ahlaki yükümlülüğünden dolayı yapılması gerekir. Buradan çıkan sonuç şudur ki vazifeden dolayı yapılmayan bir eylem özgür eylem değildir zira kendinden dolayı yapılmamıştır, bir şeyden dolayı yapılmıştır. Özgür olmayan eylemde sorumluluk¹³⁶ aranmaz. Çünkü eylemin kendisi amaç olmadığı için eylem tercih edilmemiştir ve sonucu da sahiplenilmez. Kant'a göre 'iyi isteme' vazifeden dolayı yapılmaktadır, vazifeden dolayı yapılan bu fiiller arzu ve eğilimlerden dolayı yapılan fiillerden ayırt edilmektedir. Çünkü arzu ve eğilimlerden dolayı yapılan fiillerde özgür isteme, tercih etme yoktur. Tercih etme yönelme olmadığı için eylemin sonucunun idrak edilmesi ve üstlenilmesi¹³⁷ söz konusu değildir. Vazifeye göre hareket etmek ahlak kanununa göre hareket etmektir. Ahlak kanunları evrensel kanunlardır. Bu evrensellik doğa kanunlarındaki evrensellik gibidir ama ahlak kanunları doğa kanunları gibi bilinçsizce belli bir zorunluluğa bağlı değildir. Ahlak kanunlarında özgür ve bilinçli bir isteme vardır. Eylemin sorumluluğunu sahiplenme de bu şuurlu istemeyle ilgilidir.

¹³⁴ Kant *Ethica*, s 78

¹³⁵ Kant, *Ethica*, s 140

¹³⁶ Bu yaklaşım Kant'ın insanı ahlakın merkezine koymasının bir gereğidir.

¹³⁷ Bu bağlamda bakılınca sorumluluk özgürlüğün bir sonudur.

Şuurlu her fiilde bir tercih etme vardır, bir seçme hakkı vardır. Kant'a göre bu fiil yapılmadan fiilin sonucunun sahiplenmesi mevcuttur.¹³⁸ Kant'a göre insan davranışlarının ahlaki değeri bu davranışların niyet edilmiş sonuçlarından değil, fiilin maksiminden gelir. Bu maksimler davranışlara ahlaki değer kazandırır ve insan saygıdan dolayı bu ahlak kanunlarına itaat eder. Kant'a göre evrensel ahlak yasası bütün ahlaksal fiillerin ölçüsüdür. Kant'a göre isteme evrensel ahlak yasasına saygı ile yapılmadığı sürece iyi olmaz çünkü bu takdirde her zaman iyi fiil gerçekleşmez. Oysaki ahlak yasası ölçü alınarak yapılan eylem her zaman ahlaki değer taşır.

Bu nedenle Kant, “İstemelerimizin, fiillerimizin ahlaken iyi olabilmesi için, irademizin subjektif prensiplerin maksimlerinin genel geçer bir kanun olmasını isteyip istemediğimizin kendi kendimize sorulması ve evrensel olmadığını düşündüğümüz fiilleri ve maksimlerini reddetmeliyiz.” der. Eğer fiillerimiz ve maksimleri ahlak yasası içinde yer buluyorsa akıl bunu kabul eder. Akılın kabul etmediği ve ahlak yasasına göre yapılmayan hiçbir fiilde sorumluluk söz konusu değildir. Zaten bu kendi amaç değildir ve bir zorunluluktan dolayı yapılmıştır. Kant Pratik Akılın Eleştirisinde şöyle der: “İnsan sadece akıl ilkelerine davranan bir varlık değildir eğer böyle olsaydı insanın her fiili ahlaki olurdu.”¹³⁹ Oysa insanda istek ve arzular vardır ve bu istek ve arzular insanı ahlaki davranmaktan alıkoyabilir.

Durum böyle olunca ahlaki buyruklarla çatışan istek ve arzuları bastırmak vazife olur. Ahlaki buyruk eylemde bulunurken herhangi bir gaye ile bağlantı kurulmadan, başka amaç gütmeyen davranmayı emreder. Bu ahlaki ilkeler eylemlerimizin kaynağı olan maksimlerin genel geçer ahlaki kanunlara uymasını emreder. Bu nedendir ki Kant: “Öyle eylemde bulun ki eyleminin maksimi genel geçer bir yasa olsun” der. Yani öyle eylemde bulun ki sanki senin koyduğun maksim evrensel bir kanun olacakmış gibi düşün. Ahlaksal değer kişinin görev duygusuyla hareketinde ortaya çıkar. Bu görev duygusu sadece akıl sahibi insanda vardır.

¹³⁸ Görüldüğü gibi Kant'ın ahlak felsefesinde özgürlük, iyi isteme, ahlak yasası, ödev kavramları birbirinin tamamlayıcısıdır.

¹³⁹ Kant, *Pratik Akılın Temellendirilmesi*, s 42

Çünkü akıl sahibi insan determinizme¹⁴⁰ karşı koyabilir, onunla savaşılabılır ve belli şekilde eylemde bulunmayı seçebilir.

Sorumluluk da zaten bu seçme yetisiyle alakalı bir kavramdır. Birçok seçenek arasından belli şekilde davranmayı kendi isteğiyle seçme ve davranma sonucunda oluşacak yarar ve zararı sahiplenme durumudur. Kant'ın ahlak öğretisinde, çıkarlarını düşünerek namuslu olan tüccar, iyilikseverlik duygusu etkisiyle bağışta bulunan insan erdemli değildir. Ahlaklılık ahlaki buyruktan dolayı eylemde bulunmaktır. Şuurlu olmayan, ahlaki hislerden yoksun bir insan için istek ve tutkulara göre eylemde bulunmak doğru sayılabilir, adetlere göre davranınca bunu erdem sayabilir ama bu tutumlar hiçbir zaman ahlaki bir duruş değildir.

Oysaki insanları birbirinden ayıran ölçü onların yaptığı davranışları önceden bir soruşturmaya tabi tutmasıdır.¹⁴¹ Sorumluluk duygusu Kant'a göre bütün ruhi hayata karışmış normal bir duygudur. Bu ise düşünme¹⁴² ile beraber doğar. Sorumluluğu inkâr etmek mülahazayı inkâr etmek demektir. Mülahazayı inkâr etmek demek insanın tabiatını inkâr etmek demektir. Kant bu konuda daha da ileri gidilebileceğini, sorumluluğun sadece normal bir an değil, bütün ahlaki hayata ait zaruri bir durum olduğunu söyler. Mülahaza edilmemiş bir fiil istek ve eğilimlere yatkınlık demektir. Bu nedenle sorumluluk ahlaklılığın zaruri bir şartıdır. Kant'a göre ahlaki hayat insan hayatının diğer alanlarına da nüfuz eder. Zira istenç özgürlüğüne sahip bir insan için, bir fiilde bulunurken akli eleştirel süreçten geçiren bir insan için sorumluluk duygusu hayatının her alanında vardır.

Sorumluluk duygusu Kant felsefesinde fikir hayatında, fenomen dünyasında ve hatta hayatın her alanında geçerlidir. Çünkü sorumluluk duygusu aklın yapısı gereği olması gereken bir duygudur. Kant felsefesine bakıldığında insanın ayırt edici niteliklerini, bilmeye ve eylemde bulunmaya ilişkin duruşunu evrenselleştirilebilir yapıları, ilkeler çerçevesinde ve tümüyle insana dayalı olarak belirgin kılma çabası içine girer.

¹⁴⁰ Belli nedenlere bağlı olarak belli sonuçların zorunlu olarak ortaya çıkması.

¹⁴¹ Kant, *Ethica*, s 96

¹⁴² İnsanı ahlaki bir varlık yapan en temel özellik.

Kant bütün ahlak felsefesinde insan dünyasını bilme ve eylemde bulunma ilişkilerinin ortamı olarak yeniden kurar. İnsan salt kendine özgü olanlar ve olmayanlar diye biçimlendirir. Kant'a göre insan aklının kuramsal niteliği işlevselliği, bilme yetisine ilişkin olarak gerçekleşmekte aklın pratik kullanımı ise istemenin belirlemesiyle uğraşmaktadır.¹⁴³ Kant'ın öğretisine göre Nedensellik kavramı deneysel olarak ortaya konamayan 'özgürlük' kavramını imlemektedir.

Kant'a göre özgürlük kavramı deneysel olarak ortaya konamamakla birlikte bu kavramı olanaklı kılmak mümkündür ama oldukça zor bir çabadır.

2.1.7. Sorumluluk ve Zorunluluk Arasındaki İlişki

Kant'ın ahlak öğretisinde sorumluluk ile zorunluluk birbirinin tersi olan iki kavramdır. Adeta birinin olduğu yerde diğerinden söz etmek mümkün değildir. Kant zorunluluğun olduğu yerde özgürlük olmaz, özgürlükten söz ediyorsak orada zorunluluk olmaz diye ifade eder.

Bu görüşünü şöyle ifade ediyor, şimdi biz bu özgürlüğün gerçekten insanın istemesine¹⁴⁴ özgü bir özellik olduğunu kanıtlayacak dayanakları bulabilirsek saf aklın pratik olabileceği ortaya çıkmakla kalmayacak; aynı zamanda, deneyle kısıtlı aklın değil yalnızca saf aklın koşulsuzca pratik olduğu ortaya çıkacaktır. Öyle ise şu andan başlayarak yapılması gereken, pratik aklın eleştirisidir. İstemenin belirlenmesinde sınırlarının çizilmesinde, pratik aklın eleştirisinde hangi kavram veya kavramlar üzerinde durulmalıdır? Özgürlük ile sorumluluk arasındaki bağ nedir? Özgür isteme ile sorumluluk arasında nasıl bir ilişki vardır? Sorumluluk istemeyi etkiler veya sınırlandırır mı? Pratik aklın eleştirisinde bu kavramlar üzerinde ayrıntılı durur. Bunları açıklamak için Kant istemenin yasallığı, ahlak ilkesi, özerklik, özgürlük, buyruk, ödev kavramları üzerinde durmaktadır. Zira sorumluluk kavramını açıklamak için bu kavramları incelemek gerekir. Kant'a göre burada ilk olarak istemenin yasayla olan ilgisinin yani ahlak yasasının açıklanması gerekmektedir.

¹⁴³ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 121

¹⁴⁴ Özgür isteme, sorumluluğun da temelini oluşturduğundan önemlidir.

Ahlaklılık ilkesini akıl, istemenin bütün öznel farklılıklara bakmaksızın istemeyi belirleyen en üst biçimsel neden kılan yasamanın genelliği uğruna bütün akıl sahibi varlıklar için ahlak yasasını genel bir yasa olarak ilan eder. İlan edilen bu yasa saf pratik aklın özerkliğinden yani özgürlükten başka bir şey değildir.¹⁴⁵ Aklın bu özerkliği, özgürlüğü ahlak yasasıdır. Kaynağını ahlak yasasından alır.

Ahlak yasasına dayalı, ödevden dolayı olan istemenin adı sorumluluktur. Sorumluluk sadece akıl sahibi olan ve akıldan dolayı yapılan bir durumdur. Sorumluluk bir eylemin sonucuyla kendisini bütünleştirir. Eylemin sonucunu eylemin başından sahiplenmez. Kant'ın ahlak felsefesine bakıldığında sorumluluk insanı belli şekillerde davranmaya zorlayan bir durumdur. Bu eylem sonunda fayda olsa da zarar olsa da koşulsuz buyruktan dolayı belli bir şekilde davranmayı gerektirir.¹⁴⁶ Bu belli şekilde davranma zorunluluğunun dayanağı ahlak yasasıdır. Bu durum ahlak yasasının özerkliğinin bir sonucudur.

Kant'a göre sorumluluğu belirleyen pratik aklın özerkliğinden, başka bir deyişle özgürlüğün özerkliğinden başka bir şey olmayan ahlak yasasıdır. Sorumluluk ile birlikte artık doğal zorunluluğun dışına çıkmıştır. Sorumluluk doğa yasalarını aştığı durumdur. Kant'a göre doğa yasalarının egemenliği altında kaldığı süreç istemenin kendine yasa koyması, özerk olması imkânsızdır. Kant felsefesinde doğa kanunlarından ahlak kanunlarına geçiş, olandan olması gerekene geçiştir. Olan doğal determinizmdir, insanı belli bir düzen içinde davranmaya zorlar. Olması gereken ödev ahlakıdır, istenç özgürlüğü ile istek ve eğilimleri aşarak ahlak yasasına göre davranmaktır.

İşte Kant'a göre bu geçiş, sorumluluk duygusudur. Sorumluluk duygusu sayesinde kişi kendisini kurar, benliğini oluşturur. İnsanın kişisel tercihler karşısındaki durumunu da sorumluluk belirler. Sorumluluk duygusu sayesinde insan kişisel tercihlerine dışarıdan bakma, bu tercihleri seçerken tutku ve eğilimlerden bağımsız olma yeteneği kazanır.¹⁴⁷

¹⁴⁵Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, s 118

¹⁴⁶ Kant, *Ethica*, s 76

¹⁴⁷ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 120

Özerk olarak sorumluluklarını bilen insan tercihlerine belli bir mesafe koyma yetisine sahiptir. Tercihlerinin belli bir maksime bağlı olduğu ona dayanması gerektiğini bilir.

Kant'a göre ahlaklılığın özü de burada saklıdır. Ahlak yasasının her türlü istek ve arzudan bağımsız olduğunu bilmek, kişisel tercihlerini evrensel bir maksime göre yapmak ve eylemlerinin ölçüsünü evrensel olarak ortaya koyabilmek, evrensel ahlak yasasının bütün özgür istence dayalı olarak kabul etmektir. İnsan eylemleri doğal nedenselliğe dayandığı, tutku ve isteklere dayandığı, özgür iradede uzaklaştığı sürece sorumluluk duygusundan da uzaklaşır. Günümüz toplumlarında eylem ile eylemin amacı arasında doğrudan bir bağlantı kurulmamaktadır, hatta çoğunlukla yasal zorunlulukların yerine getirilmesi sorumluluk olarak değerlendirilmektedir. Oysa sorumluluk, eylemi gerçekleştirme aşamasında geçerlidir ki bu eylemin gerçekleştirilme şeklini de belirler.¹⁴⁸ Kant'a göre kişi teklettikçe, özerkleştikçe yani etki ve itkilerden uzaklaştıkça sorumluluk duygusuna yaklaşır.

Sorumluluk bir söylem değil, bir nasihat değil, eylemi yöneten yönlendiren bir duruştur. Kant insanda olandan olması gerekene sıçrama imkânı vardır der. Yani insan gerek doğal zorunluluklardan ve gerekse istek ve tutkularıyla savaşıma onlara yön verme yeterliliğine sahiptir. Olması gerekene yönelmeyi sağlayacak istenç özgürlüğüne sahiptir.¹⁴⁹ Kant'a göre insan yaptığı eylemlerin maksimumunu genel geçer ilke olarak ortaya koyduğu ölçüde eylemde sorumlulukları artar.¹⁵⁰ Yukarıda birkaç yerde ifade edildiği gibi Kant'a göre bir eylem ödev duygusundan dolayı gerçekleşmişse ahlakidir. Kant'a göre bir eylemin gerisindeki ilke eylemin sonucunda ve hatta eylemin kendisinden daha önemlidir. Ödevde uygun davranmak, sağduyu sahibi olmak sorumluluk duygusunu gerektirir. Sorumluluk duygusu yoksa insan kendisinde böyle bir zorunluluğu hissetmez.¹⁵¹

¹⁴⁸ Kant, *Etika*, s 43

¹⁴⁹ Wood, *Kant*, Dost Kitapevi, Türkçesi, Kovanlıkaya, Ankara 2009, s 168

¹⁵⁰ Prof.Dr. Betül Çotuksöken, *Kant'ta Özgürlük Ve Sorumluluk Kavramı*.

¹⁵¹ Kant, *Etika*, s 150

Ödev, aklın sesidir. Davranışlarının ölçüsünü evrensel bir kural yapan duruştur. Kant'ın deyimiyle: “Öyle eylemde bulun ki eylemine ölçü aldığın ilke, tüm insanlar için genel bir yasa haline gelebilsin.” Bu ilke ancak sorumluluk duygusuyla gerçekleştirilir. Kant'ın evrensel ahlak anlayışı bu şekilde ortaya konulmuştur. Burada anlaşılması gereken şudur: İnsanlar eylemlerine koydukları yasayı tüm insanlarda geçerli olacak şekilde tasarlarlar. Bu nedenler evrenselidir.¹⁵² Kant felsefesinde sorumluluğun biricik koşulu özgürlüktür. Kişi özgür olunca yapacağı fiilde, yapıp etmede çeşitlilik söz konusu olur. Bu çeşitlilik içinde kişinin seçme, tercih etme imkânı olur ve bu tercihlerinin sonucunu sahiplenir. Kişinin özgür olmadığı durumda yaptığı eylemlerden dolayı sorgulanır, cezalandırılır ama sorumlu tutulamaz. Örneğin, taşkınlık yapan sarhoş bir kişiyi yaptığı davranışlardan dolayı yargılayabiliriz, suçlayabiliriz ama sorumlu tutamayız. Zira Kant'a göre sorumlu tutulan eylem mutlaka özgür olmalıdır

Kişiyi ayıkken sarhoşluktan dolayı sorumlu tutabiliriz ama sarhoşken yaptıklarından dolayı sorumlu tutamayız.¹⁵³ Eylemin sorumluluğunda fiili süreçler yer alır. Bunlar sorumlu tutuşun nedeni olan çeşitliliktir. Süreçler nedenin öğelerinin nedenlilik ilkesinin bölümleridir yani sorumlu tutmanın eylemdeki süreçleridir. Süreçler ya temelleri ya da dış temelleridirler. Temel süreçlerin önce bir araya getirilmeleri gerekir. Hepsi temel süreçler diye ifade edilirse o zaman kesinlikle eyleme ait olan eylem biçimidir. Eylemin dış temelleri eylem süreçleri değildir. Demek ki eylem biçimi kategorisine giremez.

Eylemin sorumluluğunda hemen yasanın sorumluluğunun vuku bulması şart değildir. Örneğin bir insan birini öldürebilir ama yine de cinayet işlemiş sayılmayabilir. Burada sorulacak ilk soru şudur: Eylem onun tarafından mı gerçekleştirilmiştir? Eğer eylem yasadan dolayı sorumlu tutulacaksa o zaman iki türlü sorumluluk söz konusudur. yasanın sorumluluğu eylemin herhangi pratik bir yasaya bağlı olup olmadığı sorusudur. Öte taraftan söyle bir soru sorulabilir? İşi gereği yapması zorunlu olan bir işi yaptı diye kişi sorumlu tutulabilir mi?

¹⁵²Tarik Nişancı, Bir Bütün Olarak İnsan Açısından Kant Ahlakının Pratik Değeri, makaleler.com,2012

¹⁵³ Kant, *Ethica, Etik Üzerine Dersler*, s 173

Örneğin bir komutan savaşta şehit düşen askerin ölümünden sorumlu tutulabilir mi? Kant'a göre ölümünden evet sorumlu tutulabilir ama cinayetten sorumlu tutulamaz. Çünkü davranışlar özgür değildir, yasalar tarafından zorunlu tutulduğu için sorumlu tutulamaz. Burada sorumluluk komutanın değil yasa koyucularındır. Eğer kişi özgür değilse yapmaya zorlandığı eylemden sorumlu tutulamaz. İnsan özgür değilse yaptığı eylemin sonucundan ve eylemin etkilerinden sorumlu tutulamaz. İnsanı belli şekillerde davranmaya zorlayan eylemlerin yapılma şekli sorgulanabilir ama kişi eylemin sonucundan sorumlu tutulamaz. Sorumluluk seçme, tercih etme hakkı ile istenç ve irade özgürlüğü ile beraber oluşan bir durumdur.¹⁵⁴ Birkaç yerde ifade edildiği gibi Kant'ın ahlak felsefesinde aklın ve özgür iradenin büyük bir yeri vardır.

Kant özgürlüğe öyle bir değer yükler ki insan aklının tanrının bile etkisinde olmadığını ileri sürer. Ahlakın biricik temeli akıldır.¹⁵⁵ İnsan akli ödev ahlakına uyunca, evrensel ahlak yasasına göre düşününce bu vicdan olarak ortaya çıkar. Kant insanın doğal yanının olduğunu bu nedenle birtakım doğal zorlamalar altında olduğunu ifade eder. Ama insanın akli sayesinde bu zorunluluğun dışına çıkabileceğini ifade eder. Bu nedenle Kant, eylemleri zorlamaya dayalı eylem ve özgürce yapılan eylem diye ikiye ayırır ve ahlaki eylemi de özgürce yapılan eylemler kategorisine koyar. Kant ahlaki eylemi de iki kategoriye ayırır. Kant'a göre bazı eylemler ödevde uygundur, bazı eylemler ödevden dolayıdır. Bir eylem ödevde uygun olabilir ama ödevden dolayı olmayabilir.¹⁵⁶

Hatta Kant bu görüşünde şöyle bir sonuca varır: İnsan özgür olduğundan dolayı sorumlu değildir, sorumlu olduğundan dolayı özgürdür. Ama buna eklediği ve bu ifadenin tamamlayıcısı olan özgür olmadan hiçbir eylemin sorumlu olmayacağıdır. Bir eylemden sorumlu olmamız için onun özgür olarak yapılmış olması gerekir.

¹⁵⁴ Bedia Akarsu, *Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi*, s 128

¹⁵⁵ Kant akıldan bahsederken özgür akılı vurgular. İnsan akli doğadaki bütün etkileri yenip kendi ilkesini koyar diyor.

¹⁵⁶ MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, s 219

Kant emirleri ve eylemleri ikiye ayırır: Hipotetik eylemler¹⁵⁷ ve kategorik eylemler.¹⁵⁸ Burada Kant'ın varmak istediği nokta, insanın hayatında akli egemen kılması, eylemlerin akla uygun yapılması ve ödeve uygun eylem ilkesini kazanmasının yollarını keşfetmektir. Bunun içindir ki Kant'a göre insanın en önemli görevi çelişkilerden uzak durmak, ahlaki değeri hayatının biricik amacı yapmaktır. Böyle olunca akıl her zaman evrensel ilkelere göre eylemde bulunmayı sağlar.¹⁵⁹ Ödevden dolayı yapılmayan eylemin maksimi genel geçer olma amacı taşımaz zira insanlığı değil insanı ölçü alır. Bu noktada yukarıda vurgulanan bir noktayı tekrar ifade etmek gerekir ki Kant'a göre tesadüfen ödeve uygun bir eylem ahlaki değildir zira tesadüfen ahlak ilkesine uygun olur ama başka bir durumda da ahlaki ilkeleri uygun olmayabilir. Eylemi ahlaki yapan, ödevden dolayı olmasıdır.

Kant'ın böyle düşünmesinin temel nedenlerinden biri, Kant'ın eylemin sonucundan ziyade eylemin niyetini ölçü almasıdır. Ona göre ahlaki eylem, salt iyi niyete dayanan bir eylem olmalıdır.

Elbette ki eylemin sonucu da önemlidir ama eylemi ahlaki yapan eylemin amacıdır, niyetidir. Zira bazen ödevden dolayı yapılan eylem olumlu sonuca varmayabilir ama bu onun ahlaki olmasını engellemez. Kant “İhtiyaçlardan, isteklerden, eğilimlerden kaynaklanan davranışlar ödeve uygun davranışlardır ve bu davranışlar hiçbir şekilde ahlaki değildir.” der.¹⁶⁰ Ödeve dayanan davranışları Pratik Akıl yönetir. Bu davranışlar özgür istemlerden kaynaklanır. Kant'ın ifadesiyle bu davranışlar ödeve dayanan ve ödeve uygun davranışlardır. Bu iki davranış arasındaki farkı yukarıda değindiğimiz bir örnekle ifade edelim: Bir bakkal dükkânına gelen bir çocuğu kandırmaması ödeve uygun bir davranıştır ama ödeve dayanan bir davranış olmayabilir. Zira bakkal eğer çocuğu kandırırsam duyulur ve müşteri kaybederim diye düşünmüş olabilir ki bu ahlaki davranış değildir.

¹⁵⁷ Kant'a göre hipotetik eylem koşullu eylemdir. Örneğin, araba sürmemiz için arabaya binmemiz gerekir gibi.

¹⁵⁸ Kategorik eylem Kant'a göre hiçbir koşula bağlı olmayan ve kişinin iradesine dayanan emirlerdir. Yalan söylememek, hırsızlık yapmamak gibidir.

¹⁵⁹ Bedia Akarsu, *İmmanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi*, s 83

¹⁶⁰ Kant, *Ethica*, s 82

Eğer ki bakkal aldatmak kötü bir şeydir, ne zaman ve kim yaparsa yapsın kötü bir eylemdir diye düşünüyorsa o zaman ahlaki bir eylem olur. Çünkü bu salt ödev duygusundan kaynaklanan bir eylemdir.

Kant'ın felsefesinde insanın kendine bakışı çok önemlidir ve ona göre, içimizde kesin bir şekilde varlığını hissettiğimiz, bizim özgür eylemlerimizi şekillendiren bir ödev duygusu vardır. Bu ödev duygusu insanı 'yapmalısın' 'etmelisin' şeklindeki buyruklarla yönlendirir.¹⁶¹ Burada Kant şöyle bir sonuca varır: Mademki içimizde bizi bağlayan bir sorumluluk duygusu var o zaman biz özgürüz¹⁶². Yani insan özgür olduğu için sorumlu değildir, tam tersine sorumlu olduğumuz için özgürüz, der. Böylece Kant insanın özgür olduğu için sorumlu olduğunu ileri süren geleneksel ahlak anlayışını tersine çevirmiştir.

Zira Kant bir şeyden sorumlu olmak için onu yapma veya yapmama özgürlüğüne sahip olmamız gerektiğini ifade eder. Kant'a göre seçeneklerin olmadığı ve seçme hakkının olmadığı bir yerde sorumluluk yoktur.

Kant'a göre özgürlük metafizik bir sorundur. Bu nedenle özgürlükten kalkarak sorumluluk ortaya konamaz aksine sorumluluk duygusunu kullanılarak özgürlük ortaya konabilir, diyor.¹⁶³ Kant temel ahlak buyruğu olarak gördüğü kategorik buyruğu şöyle ifade eder: “Öyle davran ki, senin iradenin maksimi her zaman aynı zamanda genel bir kanun ilkesi olarak kabul edilsin.” Yani öyle davran ki senin davranışının gerekçesi olan maksim evrensel bir kabul olsun. Kısacası evrensel maksimlere göre eyle.¹⁶⁴ Kant 'Ahlak 'Metafiziğinin Temellendirilmesi' adlı yapıtında öyle davranışlarda bulun ki bu davranışında insanlığı hem kendinde hem de diğer insanların her birinde her zaman bir amaç olarak gör, asla bir araç olarak görme der. İnsanlık her zaman gerek sende ve gerek başkalarında hep bir amaç olsun asla bir araç olmasın. Burada Kant şunu ifade etmek etmiştir: Her insan insanlığın taşıyıcısıdır. Bu nedenle kutsal bir varlıktır.

¹⁶¹ Kant bu buyruklara ‘kategorik emparatif’ der. Bu buyruklar aklın sesidir ve kesin buyruklardır.

¹⁶² Kant, *Arı Usun Temellendirilmesi*, Çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul 2011, s 56

¹⁶³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. s 29

¹⁶⁴ Gülay Özdemir, *Kant Ahlakında Saygı Kavramı*, yüksek lisans tezi, Ankara 2006, s 64

Bu nedenle biz her insanda insanlığı son amaç olarak görmeliyiz. Kendi başına bir amaç olarak görmeliyiz, asla insanı ve taşıdığı insanlığı bir araç olarak görmemeliyiz.¹⁶⁵ Kategorik buyruk şunu emreder: 'Her insanın onuruna saygı göster'. Bu ölçü ile Kant, insan eylemlerinin ahlaki olup olmadığını belirlemek için bir ölçüt oluşturmaya çalışmıştır.

2.1.8. Sorumluluk ve Özgürlüğün İrade İle İlişkisi

Kant'ın ahlak felsefesinde özgürlük ve sorumluluk kavramı kadar saygı kavramı da önemli bir yere sahiptir. Kant 'Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi' adlı yapıtında şöyle bir soru sorar: "İnsanı ahlak kanununu istemeye iten, irademizi maksimler oluşturmaya götüren yani bizi ahlaklı olmaya götüren şey nedir? Kant'a göre bizi içimizden iten, harekete geçiren şey saygı duygusudur.¹⁶⁶ Bu duygu çok özel bir duygudur ve temelini apriori olarak bizde bulur. Kaynağı dışarıdan değil akıldadır. Bu nedenle kaynağı dışarıdan olan acıma, şefkat gibi duygulardan farklıdır. Saygı duygusu ahlak kanunun bize kazandırdığı saf bir ahlak duygusudur. Zaten insan davranışlarını ahlaklı yapan şey de insanın ödeve, ahlak kanuna duyduğu saygıdır. İnsanın iyi davranışları, iyiye yönelmesi onun kendi içinde ahlak kanuna duyduğu saygıdan kaynaklanır. İnsan bir davranışta bulunurken diğer insanları hesaba katması, onları araç değil amaç olarak görmesi bu saygı duygusundandır. Kant ahlak kanununu oluştururken bu duygudan yola çıkmıştır. Kant insanın diğer insanlara karşı yapıp ettiklerinde onların şahsında insanlığa saygı duymamızı ister. Her insan eylemde bulunurken bir şey yapmaya karar verirken ahlak kanununun bir süjesi, bir akıl süjesidir. Bundan dolayı da ahlak kanununu insanın saygı duyacağı bir kanundur. Kant'ın kategorik buyruğu insanların kendilerine ve birbirlerine saygı duymaları, saygı ile bağlanmalarını emretmekte ve bu sayede onlar arasında birlik ve beraberlik sağlamış olmaktadır.¹⁶⁷ Ahlak kanunu herkesin her zaman uyması zorunlu kanunlardır ama bu doğal bir zorunluluk değildir. Akıl sahibi olarak insanın isteyerek bilerek yöneldiği bir eylemdir.

¹⁶⁵ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 45

¹⁶⁶ Umut Dağ, *Kant'ın Özgürlük ve Ahlak Anlayışı ve Günümüzde Uygulanabilme Olanakları Üzerine*, 07.2013, Felsefe Gazetesi

¹⁶⁷ Heimsoeth, *Kant* s 55

Eğer doğal zorunluluk olsa idi yani insan isteyerek değil bir zorlamadan dolayı ahlaki eyleme yönelmiş olsaydı o zaman ahlaki eylemde özgürlük olmazdı ve böyle bir eylemde sorumluluk da aranmazdı. Kant ruhumuzda saygı yaratan şeyin ahlak yasasının kendisi olduğunu ifade eder.

Bu nedenle Kant'ın ahlak anlayışı kendinden önceki mutlulukçuluk anlayışından başka bir şeydir.¹⁶⁸Kant'ın ahlak felsefesinin geneline bakılınca eylemin sonucundan çok eylemin amacı, niyeti önemlidir. Eylemin sonucunda olumsuz bir şey olsa bile eğer niyet iyiye eylem ahlakidir. Buradan şu anlaşılıyor ki Kant'a göre iyi niyetli olmak en temel ilkemizdir. Eylemde bulunurken insanlığın taşıyıcısı olan insana saygıyı ilke edin, ödev duygusunu temel amaç edin yeter. Yaşadığımız çağda bu ne kadar kabul görür, o da olayın bir başka boyutudur. İnsan pratik hayatta eylemin sonucundan az ya da çok etkilenir ve yararlı şeyler görmek ister. Bu ve benzeri sebeplerden Kant ahlakına çeşitli eleştiriler yönlendirilmiştir.¹⁶⁹

Kant'ın ahlak anlayışında iyi niyet esastır. Bir baba çocuğunu iyi yetiştirmek adına ona karşı aşırı korumacı tutum içinde olabilir ve çocuk içe kapalı ve özgüvensiz yetişebilir. Burada her ne kadar sonuçta olumsuz bir sonuç çıksa da ahlaki açıdan olumsuz bir durum değildir. Bir köle efendisini sinekten kurtarma adına yüzüne sert bir cisim ile vursa dahi niyetten dolayı bu eylem masum bir eylemdir. Tabii ki Kant'a göre ahlaki eylem sadece niyete göre belirlenmez eylemin sonucu da önemlidir ama eyleminin amacı eylemin ahlakiliği açısından çok önemlidir. Kant 'ruh güzelliği' dininin içinde gizli bencilliği barındırdığını söylemiştir. Öyle ki Kant'a göre koşullar ne olursa olsun bir masumu kurtarmak için bile olsa yalan söylemimiz yasaklanmıştır. Çünkü davranışlarımızın somut sonuçları ne olursa olsun önemli olan içtenlikle ödev ahlakına uymak, kategorik imparatorlukta göre hareket etmektir.

¹⁶⁸ Heimsoeth, *Kant*, s 59

¹⁶⁹Bu eleştirilerden en önde gelenlerde biri Hegel tarafından yöneltilmiştir. Bkz. Macit Gökberk, , *Felsefe Tarihi*, s 463

Eğer eylemlerimizi evrensel ahlak yasalarına göre gerçekleştirirsek bu sefer her eylemde farklı bir gerekçe ortaya çıkacaktır ve bu gerekçeler bizi eyleme zorlayacaktır ki eylemin özgürlüğüne gölge düşürecektir.¹⁷⁰ Böyle bir durumda eylemde sorumluluktan söz etmek mümkün olmaz.

Yukarıda da değindiğimiz gibi özgür irade ile yapılmayan içten veya dıştan bir etki ile yapılan eylemde sorumluluk olmaz. Öte yandan Kant'ın bu ilkesi yanlış kullanılmaya da meydan verebilir. Zira azar işitmekten korkan bir çocuğun isteyerek yaptığı bir şeye, yapmadım demesi örneğinde olduğu gibi yanlış kullanımlar söz konusu olabilir. Bu nedenle Kant'ın ahlak görüşleri birçok eleştiri de almıştır ve birçok filozof tarafından hayattan kopuk bir ahlak anlayışı olduğu ifade edilmiştir. Örneğin Kant'ın ahlak ilkeleri, yalnızca insanlar için değil akıl sahibi bütün canlılar için geçerlidir, demesini oldukça fazla eleştirilmiştir. Kant'ın ahlak görüşünün çok soyut kaldığı somut temellerden uzak olduğu bu yüzden geçerli olamayacağı ileri sürülür. Örneğin Peguy, 'Kant'ın elleri temizdir, ama elleri yoktur.' diye ifade etmektedir.¹⁷¹

Kant sorumluluk ilkesinden¹⁷² hareketle insanın özgürlüğüne ulaşmıştır. Bu Kant felsefesinin kendinden önceki felsefelerden en temel farkıdır. Zira özgürlükten sorumluluğa değil sorumluluktan özgürlüğe gitmeye çalışmıştır. Kant “Kendimi sorumlu hissetmem, yükümlü hissetmem özgür olduğumu göstermez mi?” der. Bu bağlamda Kant'a göre yükümlülük, özgürlüğü gerektirir; yani sorumluyum, seçim hakkım varsa özgürüm demektir.¹⁷³ Eğer doğru sözlülük ahlaksal bir ödev, görev ise bunun nedeni benim doğruyu söyleme veya yalan söyleme konusunda özgür olduğumu gösterir.

¹⁷⁰ Manfred Kuehn, *Immanuel Kant*, Çeviri Bülent O. Doğan, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011 Ankara, s 276

¹⁷¹ Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, s 58

¹⁷² Kant sorumluluk kavramını bir çok yerde ahlaksal yükümlülük diye ifade eder.

¹⁷³ Kuehn, , *Immanuel Kant*, Çeviren Doğan Bülent O. Türkiye İş Bankası Yay. 2011 s 278

Kant'ın ahlak öğretilerine baktığımızda yapmalısın, etmelisin o halde yapabilirsin, o halde edebilirsin ilkesi vardır. Bu ilke bana aynı zamanda aynı zamanda sorumluluk bana bugünkü hayatta erişme gücüne sahip olmadığım bir ahlaksal mükemmelliği gerçekleştirmemi emreder.¹⁷⁴ Sorumluluk, bu dünyada erişme imkânına sahip olmadığım ahlaksal mükemmelliğe ulaşmamı sağlayacak olan en önemli unsurdur. Çünkü Kant'a göre insanda erdem ve mutluluk her zaman bir arada bulunmaz. Kant'ın 'Etik Üzerine Dersler' adlı kitabında son derece namussuz olup refah ve mutluluk içinde yaşamamız mümkün olduğu gibi çok erdemli olup da son derece mutsuz olunabileceğine dikkat çekilir. İşte sorumluluk insanı kendi için değil insanlık için ilke ve yasa olacak eyleme yöneltecektir. Çünkü Kant eylemlerimizin tek nedeninin ahlak yasasına saygı olması gerektiğini ifade eder. Kant birçok yapıtında özellikle şöyle vurgulamıştır: Ahlaksal hayatın amacı hiçbir şekilde bizi mutlu etmek değildir, mutluluk adına dense dense insanı mutlu olmaya layık insan yapmaktır diyor.

Kant ahlak felsefesine göre, ahlaksal yükümlülüğü ve ödev ahlakını ortaya koymak için metafizik sistemi savunmaya gerek yoktur. Çünkü ahlaksal yükümlülük yani sorumluluk her türlü kuramsal anlayıştan önce bizde var olan ve yapısı gereği var olacak olan bir bilinç verisidir.

Bununla birlikte ahlaksal bilinç üzerinde bizi dünyada olgulardan ve somut gerçekliklerden başka şeylerin de olduğunu düşünmeye götürür. Kant ahlaksal hayat bizi bir değer dünyasını götürüyor gibi görünüyor diyor. Bu bakımdan ahlaksal hayat bir tür metafizik deneyimdir. Öyle ki biz bu sayede olguların ve doğanın üzerine yükselebiliriz. Bunun en iyi örneğini Sokrates göstermiştir. O cesaretin, sükunetin, çıkar gözetmemenin, doğruluğun yaşamaktan dahi daha değerli olduğunu göstermiştir.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Kant insanın mükemmel olma şansının olduğu ama bunun için bir mücadele vermesi gerektiğini söyler. Çünkü insanda duygular, tutkular vardır ve bunlar insanı mükemmellikten uzaklaştırır.

¹⁷⁵ Heinz Heimsoeth, , *Kant*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Remzi Kitabevi İstanbul 1993, s 27

Kant'ın ahlak görüşlerine genel bir bakış açısı ile baktığımızda, ahlakın bir özerklik ahlakı olduğu görülür. O bizi kendimizden başka birinin belirleyebileceği görüşüne karşı çıkar.

Kant'ın ahlak öğretisi insandan kendi aklına uymaktan başka bir şey istemez. “Akıl adına yalan söyleme, akıl adına hırsızlık yapma, akıl adına dürüst ol!” der. Yani Kant, insanlığın taşıyıcısı olan insana “Kendin ol!” der. Kant'a göre akla uygun yapılmayan hiçbir davranış evrenselleştirilemez. Yalan söyleyen kendisine yalan söylenmesini ister mi? İnsan akıl sahibi bir varlıktır ve akıl sahibi varlık olarak tercihlerini evrensel bir değer olarak ortaya koymak ister. Bu insanın özüne yakışan bir durumdur. Çünkü insan akıl sahibi olduğu gibi aynı zamanda tinsel bir varlıktır. İnsanın aklı vardır ama tutkuları da vardır, istekleri de vardır. Akıl, tutku ve istek yanımızı kontrol altına alırken tinsel yanımızı ön plana çıkarır. Kant özellikle özgün olma ile mutlu olmanın aynı şey olmadığını ispatlamaya çalışır. Kant insanın değerini hiç bir unsura bağlı olmadığını, insanın kendinden dolayı değerli olduğunu, istek arzu ve tutkularının sadece bir yanı olduğunu ortaya koymaya çalışırken, sorumluluk duygusuyla bu yanını terbiye edebileceğini ve apriori sentetik ilkelere özgür aklıyla ulaşabileceğini ifade eder.¹⁷⁶

Tutkuların, istek ve hazların kalıcı mutluluk getirmeyeceğini, geçici ve süreli olduğunu evrensel ahlak ilkelerini kabul eden her düşünür kabul etmiştir. Ama bu ama haz ve dürtülerin terbiye edilmesine farklı bir boyut getiren Kant'tır¹⁷⁷ Ödev ahlakı, Kant'ın ahlak felsefesine kattığı en önemli teoridir. Kant'a göre pratik aklın yapısında a priori olarak ahlak kanunu mevcuttur. Kant'ın bu ilkesi nedir ve neyi ifade eder?

Kant bunu şöyle ifade eder: “Bir eylemde bulunurken öyle prensiplere dayandır ki bu prensipleri bütün insanlar kabul etsin.” Her eylemde her ahlaksal eylemde bu eylemin yönlendirecek subjektif ilkemizi sorgulamalıyız. Yani acaba benim eylemime ilke olan bu sebep bütün insanlar tarafından kabul edilebilir mi?

¹⁷⁶ Prof.Dr. Ülker Öktem, Ankara Üniversitesi, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/922/11498.pdf

¹⁷⁷Harun Tepe, *Bir Felsefe Dalı Olarak Etik*, Doğu Batı Yayınları 1998, s 18

Benim eylemime ilke olan bu maksimi herkes eylemine ilke yaparsa sorun oluşur mu? Bu ilkenin maksimi sonunda bana kadar gelip bana uygulansa ben bunu kabul edebilir miyim?

Kant'a göre eğer bu sorulara “Evet!” diyebiliyorsam bu eylem ahlaki eylemdir ve eylemimin sorumluluğu da daha eyleme başlarken eylemle birlikte sahiplendiğim bir durumdur.¹⁷⁸

Kant'ın Ahlak felsefesine baktığımızda ne yapmalıyım? Nasıl Yapmalıyım gibi sürekli kendini bir sorgulama vardır. Bu kendini sorgulama, kritik etme bizi özgürlüğe götürür. Bu sorgulama dıştan değil sürekli içten bir etkileme olduğu için Kant bu duygunun sorumluluk ilkesinin bir sonucu olduğunu söyler.¹⁷⁹ Sorumluluk ilkesi varlığı aynı zamanda bizim eylemlerimizin dıştan herhangi bir etki ile gerçekleşmediğini tamamen istenç özgürlüğünün olduğunu gösterir. Hatta eğer eylemlerimiz dıştan herhangi bir etkiye dayanırsa bu istenç özgürlüğünü engelleyeceği için ahlaki eylem sayılmaz. Başka bir deyişle eylemde bulunurken herhangi başka bir durumdan dolayı eylemde bulunmuşsak başka sebeplere araç olmuşsak eylemi salt özgür akıl buyruğu olarak gerçekleştirmemişsek bu ahlak kanunu nazariyesi itibariyle ahlaki eylem sayılmaz. Her ne kadar biçim olarak ahlaki eylem sayılsa da öz olarak ahlaki eylem değildir. Böyle bir eylem bağımlı bir eylemdir ve ahlaksal özelliğini yitirmiştir. Çünkü bu kişi aklın özünde olan ahlak kanunu ilkesini göz ardı etmiştir.¹⁸⁰ Böyle olunca özgür değil bağımlı olmuştur ve eylem amaç değil araç durumuna düşmüştür ki ahlaksallık özelliğini yitirir. Bunun sonucu olarak istenç özgürlüğü yani aklın tercihi olmadığı için bu eylem sorumluluk ilkesini de kaybetmiş olur. Ahlak teorilerinde en önemli zorluklardan biri de ahlaki eylemin amaçsallığıdır. Zira birçok ahlak teorisi ahlaki eylemin amacı konusunda farklı teoriler geliştirmişlerdir.

¹⁷⁸ Tepe, *Bir Felsefe Dalı Olarak Etik*, s 14

¹⁷⁹ Mehmet Emin Erişirgil, *Kant ve Felsefesi*, s 232

¹⁸⁰ Kant'a göre güzel ahlaki emreden, doğru yaşamı zorunlu kılan dini emirler bile ahlaki kararı bozan dış etkilerdir. Kant, *Ethica*, s 75

Örneğin Aristoteles'e göre insanın nihai amacı mutluluktur. İnsanın tüm davranışları ona ulaşmak içindir. Aristoteles'e göre mutluluk, amaçların amacıdır.¹⁸¹ Bu nedenle ahlaksal eylemler mutluluğu sağlamalıdır.

Kant ise ahlak felsefesinde sorumluluk ve özgürlükten bahsederken mutlulukçuluk anlayışına karşı çıkar. Çünkü ahlaklılığı kişinin mutluluğuyla eş değer saymakla, pratik aklın temel ahlak kanunu göz ardı edilmiş, irade dışarıdan yönlendirilmiştir. Kant, “Ahlaklı insan, erdemleri gereği mutlu olması gerekir diyemeyiz. Hatta ahlaki eylem çoğu zaman insanı mutsuz eder.” der.¹⁸² Kant'a göre ahlaksal eylem insan yaşamına dinamizm katar ve insanı mükemmelliğe doğru götürür. Bu dinamizmin sürekli olabilmesi için üç temel olasılığı göz önünde bulundurmamız gerekir. Bunlar ‘özgürlük’, ruhun ölümsüzlüğü ve ‘tanrının varlığı’ kavramlarıdır. Kant’ın kendi ifadesiyle bu üçü, teorik aklın ideleridir. Teorik akıl bu üç şeyi ispata gücü yetmez ama yok oldukları da ispat edilemez. Aklın ürünü olan bu düşüncelerin varlığı pratik akıl alanı ile ilgilidir. Bir eylemin ahlaksal olabilmesi için buna bağlı olarak eylemin sorumluluğunun sahiplenmesi için ve özgür olunabilmesi için insan aklının sürekli mükemmelliği istemesi ve yönelmesi gerekir. Daha sonra ruhun ölümsüz olması gerekir. En önemlisi bütünsel iyiliğe, hayr-ı mahza kavuşma için tanrının olması gerekir.

Kant yukarıda değindiği bu üç postulat pratik aklın postulatıdır. Kant özgürlük, sorumluluk gibi kavramları kavramların ispatlanamayacağı ve bilinemeyeceği, bunların özlerinin kavranamayacağını ancak bunları postulat olarak kabul edilebileceğini ifade ediyor. Kant'a göre ahlaksal eylemlerin anlam kazanmasın, istenç özgürlüğünü benimsemesi eylemlerinin sorumluluğunun sahiplenmesi için inanca ihtiyaç vardır.¹⁸³ Kant felsefesinden çıkarılabilecek en net sonuç insan yapısı gereği etik bir görev yüküdür. İnsan yapısı gereği, insanlığın taşıyıcısı olarak etik davranmakla yükümlüdür. İnsan yapısı gereği nihai amacı mutlu olmaya çalışmak değildir.

¹⁸¹ Aristoteles, *Nikomakosa Etik*, Çeviri, Saffet Babür, Bilge Su Yayınları, Ankara 2011, s 47

¹⁸² Bedia Akarsu, *Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi*, s 139

¹⁸³ Kant, *Saf Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s 79

İnsanın en erdemli duruşu ahlaki görevini yerine getirmektir. Bu, akıl sahibi varlık olmanın bir gereği ve yükümlülüğüdür. ¹⁸⁴Kant'ın ahlak görüşü temelinde eylemde bulunmayı ahlak yasasına uymak olarak kabul eden görüştür. ¹⁸⁵

Bu görüş beraberinde bir eylemi yaparken, o eylemin yalnızca niteliğine göre değil gerçekten öyle olmasının doğru olduğuna inandığımızdan, öyle olmasını istediğimizden dolayı yapmamız gerektiği kabulünü getirir. Kant'ın sorumluluğun özgürlüğün kaynağı olduğunu düşünmesi de buradan kaynaklanır. Kant ahlak felsefesinde çıkar ahlakına şiddetle karşı çıkar, bunun en temel nedenlerinden biri işte bu ilkedir, insan araç değil amaçtır. Kant niyet kavramını da bu bağlamda değerlendirir. İnsanın eyleminin sonucunun iyi olması değil eylemi yaparken niyetinin iyi olması gerektiğini ifade eder. İnsan en temel değerdir, bu temel değeri hiçbir şeye araç etmez ve hiç bir şeyi araç olarak kabul etmez. Tek ve en temel değer insan aklıdır ve biz sadece ona sarılmamızdır. Öyle ki Kant ahlaki eyleme tanrıyı bile aracı koyamayız der. Çünkü eğer birine yardım ettiğimiz zaman; bunu günahlarımız affedilsin diye veya saygınlık kazanmak için yapıyorsak bu zaten ahlaki eylem değildir. Yaptığımız iyiliği salt özgür irademiz öyle istiyor ve doğru olduğuna aklımız ve gönlümüz inanıyor diye yapmalıyız.

Kant'ın ahlak felsefesine baktığımız zaman dikkat çeken en önemli husus insan aklına çok güveniyor olmasıdır. Her defasında Kant: İnsan, aklının sesini dinlemeli, akla uygun davranmalı diyor.

Akıl bize ait olmakla birlikte aşkın bir şeydir. Akıl insanda kendini ödev ve sorumluluk olarak ortaya koyar, ve bu ödev ve sorumluluk insanı en yüksek değere taşır. Kant'a göre insanın duygu ve tutkuları üzerinde her zaman kontrolü olmayabilir. Kant'ın “Sorumluluk ancak özgür eylemde, istenç özgürlüğünün olduğu yerde söz konusudur.” demesinin nedeni de burada saklıdır. ¹⁸⁶ Kant'a göre tutku, istek ve arzu temeline dayanan eylem ahlaki eylem dışındadır.

¹⁸⁴ Allen W Wood, *Kant*, s 166

¹⁸⁵ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 12

¹⁸⁶ Kant, *Ethica*, s 140

Kant, insan aklı insana sürekli üç telkinde bulunur diyor.¹⁸⁷ Çelişkilerden uzak dur, davranıştan en yüksek değeri düşünerek eylemde bulun ve aklın ilkesini evrensel bir buyruk yap.¹⁸⁸

Kant ahlaklılığın belirleyicileri arasına duyguları koymaz. Ama Kant yukarıda belirttiğimiz 'saygı' kavramına çok önem verir. Bu durum bir çelişki gibi görünebilir ama Kant'ın ahlak felsefesi bütünü içinde bakılınca çelişkinin olmadığı görülür. Çünkü 'saygı'¹⁸⁹ kavramı diğer tutku ve arzusal içeriğe sahip değildir. Kant'ın ifadesiyle: 'saygı' duygusu ahlak yasasından önce istemeyi belirleyen bir duygu değil aksine ahlak yasasının istemeyi belirlemesinden sonra ortaya çıkan sonuç olarak bundan dolayı da bir etik kişi değeri olan özgürlükle doğudan bağlantılı bir ilişki değeri olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.¹⁹⁰ Ahlak felsefesi tarihine baktığımız zaman Kant'tan önceki dönemde ahlaki özellik ve etik değerler bakımından insan, insanlarla ilişkileri bakımından, toplumsal değerler bakımından ele alınmış. İnsanın akıl sahibi, istenç özgürlüğüne sahip bir varlık olduğu gözden kaçırılmıştır. İlk defa Kant insanı sosyal ilişkilerden bağımsız, insanı insanlık değerinin taşıyıcısı olarak ele almıştır.¹⁹¹ Kant'ın ahlak felsefesinin ahlak felsefesi tarihinde bir dönüm noktası olmasının bir diğer sebebi de Kant'tan önceki filozofların eylemi değerlendirirken eylemin sadece yapılma anına bakmaları eylemin diğer unsurlarını göz ardı etmeleridir. Oysa Kant eylemi değerlendirirken eylemin oluşturucusu olan unsurları göz önünde bulundurur. Kant eylemin değerlendirirken eyleme yol açan unsurları göz önünde bulundurur. En önemlisi de eylemi oluşturan istemenin dayandığı maksimleri bulmaya çalışmıştır.¹⁹²

¹⁸⁷ Wood, Kant, s 165

¹⁸⁸ Wood, Kant, s 167

¹⁸⁹ Yukarıda ifade edildiği gibi saygı kavramı insanı ahlaklı olmaya yönelten çok özel bir duygudur. Kant felsefesinde 'saygı' sorumluluk kavramının da özünü ifade eder. Çünkü insanı istenç özgürlüğüne yönelten duygudur ki bu istenç özgürlüğünün olmadığı yerde sorumluluk da yoktur.

¹⁹⁰ Görüldüğü gibi 'isteme', özgürlük ve sorumluluk kavramıyla birlikte düşünülmektedir.

¹⁹¹ İoanna.Kucuradi, *Etik ve Etikler*, Felsefe Gazetesi, 07. 2013

¹⁹² Ahmet Cevizci, *Felsefe*, Sentez yayınları, İstanbul, 2008, s 326

Kant felsefesinin bütününde bilgi ve varlık anlayışının merkezinde yer alan negatif özgürlük kavramından hareketle yaptığı çıkarımla etiğinde 'iyi isteme' ya da pozitif anlamda özgürlük kavramına buradan da sonuç olarak ahlak yasasına saygı kavramına ulaşır. Bunların bütünlüğü içinde de sorumluluk kavramını değerlendirir.

3.ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. KANT'TA İNSAN VE SORUMLULUK

3.1.1. Ahlaki Yükümlülüğün Sınırları Ve Eylemsel Sorumluluk

Kant, ahlaki eylemden bahsederken eylemi sadece yapma anı olarak görmediği gibi, sorumluluğu da sadece yapılmış eylemle değerlendirmez. Zira Kant, sorumluluk kavramını ele alırken koşullarını ayrıntılı olarak değerlendirir. Her eylemin sonucunda eylemde bulunana sorumluluk yüklenemeyeceğini, eylemde sorumluluk için hangi koşulların gerektiğini ifade eder.¹⁹³

Kant aklın temel idesi olan özgürlükten, saygı duygusuna doğru yaptığı çıkarımla asıl amacı olan ahlak metafiziğini temellendirmek ve daha sonra bütün akıl sahibi varlık olan insanın eylemlerinin ahlaksal değerini belirleyecek nitelikte bir yasa ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁹⁴ Kant gerek ahlak metafiziğini temellendirirken gerek ahlak yasasını ortaya koyarken ve gerekse eylemin unsurları olan özgürlük ve sorumluluk ilişkisini ortaya koyarken bütün duyguların ve içerikli pratik ilkelerin bir kenara itilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁹⁵ Çünkü ona göre arzulama yetisinin bir nesnesi istemeyi belirleyen olarak varsayan bütün pratik ilkeler istisnasız olarak deneyseldir ve pratik yasalar sağlayamazlar.¹⁹⁶

Kant, ahlak yasasını ortaya koyduktan sonra da ahlak yasası ile duygular arasındaki ilişkide bütün duyguların bir kenara bırakılması gerektiğini önemle vurgular.

¹⁹³ Wood,, *Kant*, s 110

¹⁹⁴ Kant , *Ahlak Metafiziğinin* Temellendirilmesi, s 72

¹⁹⁵Harun Tepe, *Etik Ve Meta Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1992, s 9

¹⁹⁶ Gökberk,, *Felsefe Tarihi*, s 396

Çünkü Kant'a göre istemenin belirlenmesi ahlak yasasına uygun olmakla birlikte ne türden olursa olsun yalnızca bir duygu ahlak yasası istemenin yeterli bir belirleme nedeni olabilsin diye varsayılması zorunlu olan bir duygu aracılığıyla oluyorsa yani yasa uğruna olmuyorsa o zaman eylem gerçi yasallık içerecek ama ahlaklılık içermeyecek.

Ahlaklılık içermediği için bu eylemde özgürlük olmayacak ve en önemlisi de sorumluluk ilkesine aykırı olacaktır.¹⁹⁷ Kant ahlak yasasını ortaya koyarken her türlü duygu ve tutkuyu bir kenara bırakırken kendisi açısından çok özel bir duygu olan 'saygı' duygusunu bunlardan ayrı tutar.¹⁹⁸

Kant ahlak metafiziğinin temellerini oluştururken üç önemli ideden sürekli bahseder.¹⁹⁹ Bu üç ide tanrı, ölümsüzlük ve özgürlüktür. Kant'a göre bu üç ide içinde özellikle özgürlük teorik aklın doğrudan kavrayamasa da olanaklılığını a priori olarak bildiğimiz tek ide özgürlük idesidir. Çünkü özgürlük ahlak yasasının koşulu olduğu gibi ahlaki eylemin de belirleyicisidir. Hatırlanacağı gibi Kant felsefesinde ahlaki eylem olmadan sorumluluk olmazdı, bu şu demektir: Kişi bilerek isteyerek kendi tercihiyle bir eylemde bulunmamışsa özgür değildir, kendi tercihi olmayan eylemde de sorumluluk aranamaz.

Kant'a göre akıl sahibi olan ve özgür olan her varlığın istemelerini belirleyebileceği nitelikte olan tek yasa ahlak yasasıdır ve bu yasa bu şekilde ifade ediliyor: 'Öyle eylemde bulun ki senin istemenin maksimi hep aynı zamanda genel geçer bir yasa olabilsin'.²⁰⁰ Sen bir eylemde bulunduğun zaman bu eylemin sonucunu kabulleniyorsan ve aynı eylem aynı gerekçeyle sana uygulandığı zaman kabul edebiliyorsan o zaman bu eylem genel geçer bir maksimdir.

¹⁹⁷ Theodor, *Ahlak Felsefesinin Sorunları*, Çev. Tuncay Birkan, 2012, s 127

¹⁹⁸ Bu tutumun Kant'ın Ahlak Felsefesi açısından çelişki olmadığı ve bunun nedeninin ne olduğu ve bu fikir bütünlüğünün nasıl sağlandığı yukarıdaki açıklamalarda belirtilmiştir.

¹⁹⁹ İde, Kant felsefesinde deneye dayanmayan ve deneye verilmeyen zorunlu kavram anlamındadır.

²⁰⁰ Heimsoeth, Kant, s 119

Kant, ahlak yasası dediği bu yasayı temele alarak pratik buyruğu şu şekilde ortaya koyar: Her defasında insanlığa, kendi kişiliğinde olduğu kadar başkalarının, herkesin kişiliğine sırf araç olarak değil, aynı zamanda bir amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun.²⁰¹

Kant'ın ahlak öğretisinde bilerek isteyerek eyleme temel unsur olduğu için, İnsan eylemlerinden tutkusal, duygusal ve isteklere dayalı olanları çıkarırsan geriye eylemin genel yasaya uygunluğundan başka bir şey kalmaz der. Pratik bir yasa ancak biçimsel olabilir ki bu özellik de ancak ahlak yasasında vardır.

İstemenin görünüşler dünyasının doğa yasalarından yani nedensellikten bağımsız olması bize negatif özgürlük kavramını verdiğinden özgür bir istemeyi belirleyen neden de ancak biçimsel olan ahlak olabilir.²⁰²Eğer eylem doğal zorunluluklardan etkilense veya istek ve arzuların kaynaklıysa bu zaten ahlaki eylem değildir. Bunun içindir ki Kant bu tür eylemlerde sorumluluk da yoktur diyor. Çünkü bir etkiye dayalı olan eylemde seçim özgürlüğü yoktur ki bu seçimin sonucunu üstlensin.

Demek ki Kant'a göre özgür bir isteme ile ahlak yasaları altında olan bir isteme aynı şeydir. Kant'a göre eylemlerin bütün ahlaksal değerini belirlemede tek ölçü olan ahlak yasası, aynı zamanda özgür istemeyi doğrudan belirleyecek nitelikte olan tek yasadır. Çünkü isteminin belirlenmesi ahlak yasasına uygun olmakla birlikte ne türden olursa olsun yalnızca bir duygu ahlak yasası isteminin yeterli bir belirleme nedeni olabilsin diye varsayılması zorunlu olan bir duygu aracılığıyla oluyorsa yani yasa uğruna olmuyorsa o zaman eylem yasallık içerecek ama ahlaklılık içermeyecektir.²⁰³

Ahlak yasasının istemeyi belirlemede önemli olan istemenin özgür olarak yalnızca duygusal eğilimlerin etkisinden uzak olarak değil aynı zamanda bu eğilimleri geri çevirerek yasaya aykırı olduğu takdirde, her türlü eğilimi engelleyerek yalnızca yasayla belirlemesidir.

²⁰¹ Kant, *Ethica*, s 80

²⁰² Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 97

²⁰³ Manfred Kuehn, *Kant*, s 278

Ahlak yasası yapısından dolayı istemeyi belirleme amacıyla kendisinden önce gelebilecek olan bütün eğilimleri ben sevgisini özellikle de kendini beğenmişliği engellediğinden en büyük saygı konusudur. Bu saygı ahlak yasasına karşı duyulan bir saygı olduğundan Kant bu duyguya ahlak yasasına duyulan saygı duygusu der. Bu duygu Kant'ın ahlak felsefesinde çok önemlidir.

Çünkü insanı zor da olsa zahmetli de olsa ahlaklı olmaya yönelten, yaptığı eylemin sonuçlarının sahiplenmesini sağlayan bir duygudur. Kant'a göre saygı duygusu ahlak yasasından önce gelen bir duygu değildir, aksine ahlak yasasının diğer duyguları engellemesiyle ortaya çıkan bir duygu olduğundan tutkusal olarak nitelendirilen bütün duygulardan farklıdır.²⁰⁴

Bunun için Kant'ın ahlak felsefesinde ahlak yasasına saygı duygusu deneysel kaynaklı olmayan düşünsel bir nedenin uyandırdığı bir duygu olduğundan a priori olarak bilinebilecek ve zorunluluğu doğrudan kavranabilecek tek duygudur.

Kant felsefesinde saygı duygusu insana olan saygıdır. İnsandan başka bir varlığı yönelmez. İnsana duyulan saygı olduğundandır ki sorumluluk ilkesini beraberinde getirir. Zira eylemi yapan da insan eyleme maruz kalan da insandır. Kant'a göre insanın ahlaksal çıkarı ahlak yasasında olduğundan ve ahlak yasası da son çözümlenmede kesin bir şekilde insanı araç olarak değil, amaç olarak görerek eylemde bulunmayı istemeyi buyurduğundan insanın ahlaksal çıkarı insanın değerliliği ilkesinde temellendirilir. Bu da insanı sorumlu kılar.

Her insan insanlığın taşıyıcısıdır ve insana saygı duymak ve buna göre davranmak insanın en önemli eylem sorumluluğudur.²⁰⁵ Kant'ın ahlak felsefesinde özgürlük, sorumluluk ve saygı kavramı çok önemli kavramdır ve bunlar Kant felsefesinin en kilit kavramlarıdır. Kant felsefesinde bu kavramlar birbiri ile yakından ilişkili birer etik değerlerdir. Öyle ki Kant'ta sorumluluğun doğal sonucu olan özgürlük insanın sahip olduğu bir olanağa ilişkin aklın ürettiği bir idedir.

²⁰⁴ Ogün Yürek, *Kant'ta Etik Değer Olarak Özgürlük Ve Saygı*, Blogspot.com, 2008/10 Kant'ta etik değer olarak özgürlük ve sorumluluk 10.html

²⁰⁵ Kant, *Seçilmiş Yazılar*, s 157

Kant'a göre insanın istemesini eğilimleri, çıkarları belirleyebileceği gibi, saf aklın ürünü olan ahlak yasası da belirleyebilir.²⁰⁶ Özgürlük ve sorumluluk bu ikinci belirlemeyle ilgilidir. Kant'a göre özgürlük ahlak yasasının buyurduğu biçimde eylemde bulunmayı istemektedir.

İnsana eylemin sonucu kendisine her zaman fayda sağlamasa bile öyle davranma sorumluluğunu yüklenir.²⁰⁷ Kant'ın ahlak felsefesinde özgürlük ve sorumluluk kavramı çok önemli iki değerdir. Bunun temellendirmesini Kant şöyle yapar: “Akıl sahibi her insan aklın buyurduğu gibi davranmak ister, ama bunu ancak bazı kişiler gerçekleştirir. Bu olanağı gerçekleştiren kişiler özgür kişilerdir.”

Buradan şu sonuç çıkarılabilir; özgürlük değeri insanlar için mevcut olan değil olanak durumunda olan bir değerdir.²⁰⁸ Sorumluluk da özgürlük kavramı gibi akıl sahibi insan için önemli bir etik değerdir ama her insanda olmayabilir. Zira Kant özgürlük kavramını sorumluluk kavramına bağlar, insan sorumlu olduğu için özgürdür diyor. O zaman her akıl sahibi eylemlerinin sonucunu sahiplenecek erdeme sahip değildir.²⁰⁹

Ahlak yasası ancak kişinin kendisiyle ilişkisindeki kişinin bilgiye dayalı etkinliğine dayanır ve burada ortaya çıkabilecek bir yasadır. Kant'a göre özgür bir istemede bulunmak eylemin sorumluluğunu sahiplenmekle paraleldir ve özgür istemeye ahlak yasasına uygun biçimde eylemde bulunmak aynı şeydir. Dolayısıyla özgürlük ve sorumluluk kişinin kendisiyle, kendisi ile olan ilişkisinde ortaya çıkar ve kişiye özgü etik değerlerdir.²¹⁰ Kant'a göre özgür olma ile sorumlu olma çok yakın ilişkidir, ki Kant Sorumlu olan kişinin özgür olduğunu ifade eder yani sorumlu olması onun özgür olduğunu gösterir. Etik eylemde bulunma, kişi olmanın biricik koşuludur, etik eylemde bulunan kişi ahlak yasasını bilen, ona göre eylemde bulunan yani özgür olan kişidir.

²⁰⁶ Fikir Mimarları Dizisi 2, *Kant*, s 172

²⁰⁷ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 95

²⁰⁸ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 25

²⁰⁹ İoanna Kuçuradi, *Etik Ve Etikler*, Felsefe Gazetesi.com 2013 <http://ankhuzaktaolamaz.tumblr.com/post/62081949312/etik-ve-etikler-ionna-kucuradi-felsefe>.

²¹⁰ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 97

Kant'ta etik kişinin en temel etik değeri özgürlük ve sorumluluktur. Saygı duygusu da çok önemli bir etik değerdir ama ahlak yasasının istemeyi belirlemesi sonucunda pratik bir etki olarak ortaya çıktığından ancak kişinin başka bir kişiyle ilişkisi sonucunda ortaya çıkan etik bir değerdir. Ama sorumluluk ve özgürlük kişinin kendisine bakışıyla alakalı bir husus olduğundan var oluş unsurudur.

Sorumluluk ve buna bağlı olarak özgürlük sadece bir fikirden, bir temenniden ibaret değil, aksine günlük yaşamımıza hayatımızın her saniyesine etki eden bir değerdir. Etik bir kişinin diğer etik bir kişiyle ilişkisinde ortaya çıkan her etik değer temel olduğundan kişinin kendisiyle ilişkisinde ortaya çıkan değerler temel olduğundan özgürlük, sorumluluk ve saygı kavramı birbiriyle doğrudan bağlı olan insani etik değerlerdir.²¹¹

Sorumluluk kişi-kişi ilişkisinde beliren, değer ve değerler bağlamında ele alınan bir konudur ve özgürlük kavramıyla iç içe bir kavramdır. İnsanın sorumluluğu başkalarına karşı olmaktan ziyade kendine karşıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi insanlık değerinin taşıyıcısı olan insanın kendine karşı duyduğu bağlılıktır sorumluluk. Zira sorumluluk asla dıştan ve içten zorlamayla olamaz. İnsana dayatma yapılabilir, belli şekillerde davranmaya zorlanabilir ama bunlar sorumluluk bilincini geliştiremez.

Akıl sahibi insanın hesabı kendine karşıdır, dışarıya karşı gelişen sorumluluk da yine kişinin kendine bakışıyla alakalıdır. Kant'ta önemli olan insana ve insanlığa kaygıdır. İnsana saygının insanlık onurundan başka hiçbir kaygısı yoktur. Sorumluluk da insanın insanlığından dolayı insanın şahsında insanlığa saygı duyma bilincidir. Sorumluluğu kişisel çıkar veya menfaate göre temellendiremeyiz.²¹²

²¹¹ Tepe, *Etik Ve Meta Etik* s 63

²¹² Taşkırer Ketenci, Kant Etiğinde Duyuculuğun Eleştirisi, http://www.flsfdergisi.com/sayi_5/35-58.pdf

Kant'a göre sorumluluk duygusu insanı yüceltir, insana değer katar. Bir insanın doğal itkilerinden, tutkularından kurtulması²¹³ onu doğa karşısında güçlü yapar. Kant, sorumluluk ve özgürlük kavramını işlerken; insanın fenomenlerin nedenselliğini aşmasının, numen alanındaki nedenselliğe ulaşmasının gereğinden bahseder.

Özgürlüğün insan istemesine özgü olduğu ve onsuз olmayan bir etik değer olduğunu ifade eder.

Kant ödev ve sorumluluktan bahsederken maksimlerin sırf yasa koyucu biçiminin tek başına bir istemeyi belirlemeye neden olduğunu varsayar ve bu biçimle istemenin yapısını bulmak isteğini ifade eder. Bu biçimde istemeler fenomenler ya da duyu nesnelere üzerinden değil, bizatihi aklın kendi doğası içinden tasarlandığını ifade eder. Bu tasarımı doğa nedenselliğinden farklıdır, akıl sahibi varlık olan insanı ödev ve sorumlu olmaya götüren, görünüşler ve dış nesnelere değildir. Bunlardan tamamen bağımsızdır ki Kant buna 'transandantal özgürlük' diyor.²¹⁴ Buna göre eğer bir isteme için maksimler sırf yasa koyucu biçimde tek başına yasa görevi görüyorsa o isteme özgür bir istemedir. Bu akıl sahibi olan insana özgürdür. Ancak insan sırf kendi istiyor diye ödev ve sorumluluk duygusu gibi erdemli bir ahlaki değere sahip olur, bazen mücadele etmeyi gerektirse de, bazen zarar görse de özgür olmayı tercih eder.²¹⁵ Kant, koşulsuz pratik olanla ilgili bilimizin nerede başladığını sorar: Pratik yasadandı mı, özgürlükten mi? Ödevin özgürlükten başlayamayacağını zira özgürlük ne dolaysızca bilincine varabildiğimiz ne de deneysel içerikten çıkarabildiğimiz bir şeydir. Buna göre ödev bağlamında kendisini bize ilk gösteren doğrudan doğruya bilincine vardığımız ahlak yasasıdır ve akıl onu hiçbir duygusal koşul tarafından alt edilemeyen hatta her koşıldan bütünü bağımsız olan bir belirleme nedeni olarak ortaya koyduğundan ki ahlak yasası bizi doğrudan doğruya ödev ve sorumluluk kavramına ve özgürlüğe götürür.²¹⁶

²¹³ Kant, bir anlamda özgürlüğü içten ve dıştan gelen etkilere direnme gücü olarak niteliyor.

²¹⁴ Heinz Heimsoeth, *Kant*, s 76

²¹⁵ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 128

²¹⁶ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 129

Bu belirlemelerin tamamı bizi Şu belirlemeye götürür: Öyle davran ki senin istencinin maksimi her zaman genel bir yasa koymanın ilkesi olarak geçerlilik kazansın.²¹⁷ Kant'ın temel kaygısı epistemolojinin dışında kalan, ancak aklın pratik bir zorunlulukla düştüğü aşkınlıkları açıklayabilme, soyutlayabilme gayreti içindedir.²¹⁸ Kant düşünme ile bilme arasındaki ayrımı belirlemeye çalışmıştır.

Tanrı, ruh, ölümsüzlük, özgürlük ve sorumluluk gibi kavramları fenomen aleminin dışında tutmuş ve düşünce aleminin içine almıştır.

Kant'ın ahlak felsefesine 'ödev ahlakı' denmesinin temel nedenlerinden biri de burada yatar. Kant, “Özgürlük, ahlak yasasına uymaktır.” derken, “Her türlü fenomen gerekçelerden soyutlar, hiçbir somut gerekçe olmadan sırf yasaya uymak için yasaya uymaktır.” der. Bu nedenle Kant ahlakında sorumluluk ve özgürlük bir buyruk olarak ortaya çıkar: ‘Yapmalısın!’ buyruğu. Bu ödev ve sorumluluk ahlaki bir zorunluluk olur. Buyruğa uyup uymamak ya da ne şekilde uyulacağı değildir; önemli olan, buyruğun kendisi aklın pratik yetisi bakımından bizzat özgürlük durumuna işaret eder.²¹⁹ İnsanın özgürlüğü bu buyruğu duyuyüstü olarak bilmesinden ileri gelir.

Bu saf akıl açısından nesnesiz bir bilgidir özgürlük. İnsanın bir yanı ile fenomenler dünyasında olmasından dolayı her ne kadar zor da olsa sorumluluk duygusu insan olmayı gerektiren bir duygudur. Özgür olmamayı dert edinmeyen bir varlığın kategorik buyrukla zaten işi olmaz. Zira 'yapmalısın' buyruğu hem koşullu hem de koşulsuz bir buyruktur. Ama pratik akıl açısından önemli olan koşulsuz buyruktur. Öyle ki koşulsuz buyruk ne olursa olsun, sonucunda yarar olsun veya zarar olsun düşünmeden yapar. İçinde bulunduğu koşul ve şartlara bağlı değildir. Ödev ahlakı insana yapacağı eylemin sonucunda mutluluk veya haz vaat etmez. Kişi eyleme atılırken o eylemin sonucunda acı ve mutsuzluk bulsa da eylemin sonucunu sahiplenir, sorumluluğunu üstlenir.²²⁰

²¹⁷Tarik Ő. Nişancı. *Bir Bütün Olarak İnsan Gerçeği Açısından Kant Ahlakının Pratik Değeri*, Köprü Dergisi, 75. sayı 2011

²¹⁸ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 232

²¹⁹ Ali Nail, *Kant'ın Ahlak Anlayışı*, Blog.milliyet.com.tr. Nisan 2007

²²⁰ Kant ahlakının ahlak felsefesi tarihinde bir dönemin başlangıcı sayılması da bu düşüncesinden kaynaklanır.

Kant'ın ünlü buyruğu olan “Öyle eylemde bulun ki eyleminin maksimi genel geçer bir yasa olsun” Sorumluluk özgürlükle yasaya uyma zorunluluğu nedeniyle arzu ve eğilimlerin belirlediği eylemlilikler ve davranışları bir bakıma dışarıda bırakır. Saf Pratik akılda temellenecek olan ahlak yalnızca ödevden dolayı ortaya çıkan ahlak olacaktır.

İnsan özgürlüğünün onu doğadan farklılaştırması sebebiyle ödev ve sorumluluk doğal eğilimlerin doğal olanın karşıtıdır.²²¹ İnsanın yapısal bütünlüğü her ne kadar bütünüyle doğal olana karşı değilse de doğal yanı, doğal eğilimleri olsa da ödev ve sorumluluk duygusu koşulları ve sonuçları ne olursa olsun 'yapmalısın' buyruğuna uymayı zorunlu kılar. Nesnel olarak eylemin yasaya uygunluğunu, öznel olanaksa maksimleri bakımından yasaya saygı koşullandırır. Dolayısıyla yukarıda ifade edildiği gibi, ödev ve sorumluluk ahlakında önemli olan salt ödevde uygun davranmak değil asıl olan ödevden dolayı davranmaktır.

Ödev ve sorumluluk yasadan kaynaklanan bir durumdur. Yoksa insanı kendi lehine olmayan bir eyleme ne zorlayabilir? Doğal eğilimler, arzu ve istekler ölçü olsa insan bazen mutsuzluk ve acı vaat edebilen eylemi neden istesin ki?²²²

Kant'a göre özgür olmayan, nedensel bir gerekçeyle yapılan eylemi ahlaki değer kapsamına almaz bile.²²³ Sorumluluk kavramı insanı değerli kılan, onu anlamlı yapan en önemli etik değerlerden birisidir. Kant'a göre insan etiksel bir varlıktır. İnsan eylemlerin hem belirleyicisi hem de uygulayıcısı durumda olan otonom bir varlıktır. Kant'a göre özgürlük ve sorumluluk insana özgü özel etik değerler olsa da insan da her zaman aynı eylem tarzı olmayabilir. Çünkü insan iki tür eylemde bulunabilir: İnsan hem kendi karar verdiği, belirlediği ve uyguladığı eylemlerde bulunabilir, hem de dışarıdan dayatmayla ve determinist zorunlulukla eylemde bulunabilir. Bu dışsal zorunluluklar; toplum, toplumsal kurallar, hukuk, örf, adetlerdir.

²²¹ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 64

²²² Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s 408

²²³ Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, s 127

Kant ahlaki eylemden bahsederken birinci türden eylemlerin üzerinde durur, sorumluluk, yükümlülük kavramlarını tanımlarken “Aklın kesin bir buyruğa tabi özgür bir istencin zorunluluğudur.” der.²²⁴ İnsan ödev ve sorumluluklarını yerine getirirken insanı yönlendiren onu yöneten etkiler ya içsel güce dayanır ya da dışsal güce dayanır.

Kant'a göre eğer insanın eylemlerini yöneten, onu yönlendiren güç içten ise bu ödev duygusudur, eylemleri dışsal bir güç yönetiyorsa dışsal baskılardır.²²⁵ Kişi sorumluluğunu bir başkasının iradesinden dolayı yerine getiriyorsa, bunun için zorlanmaktadır adeta mecbur edilmektedir. Bu eylemi baskı altında gerçekleştirmektedir. Oysaki kişi yükümlülüğünü kendi iradesi ile yerine getiriyorsa eylem ödevde uygun olarak gerçekleşmiş demektir.²²⁶ Kant'a göre insan yaptığı ya da yapamadığı eylemlerinden yükümlüdür. Bu nedenle yaptığı ya da yapması gereken eylemlerin çoğunu veya azını yaparsa bu davranışlarından sorumludur.²²⁷ Ama yükümlü olduğu davranıştan ne çoğunu ne de azını yapmazsa o zaman kişi yaptığı davranıştan sorumlu tutulamaz.

İnsan sorumlu olduğundan daha fazla iyilikte bulunursa bunun sonucundan sorumlu tutulmaz. Bunun nedeni de yararlılık, erdem (merito) maksadı görülmesidir. Bir kişiden borç aldık, onu zamanında ödedik ve onu sevindirdik işte bu ‘merito’dur. Bu sebepten ben sorumlu olduğumdan fazlasını yaptığım için sorumlu tutulmayacağım. Bunun nedeni aldığım borcu vermek benim zaten sorumluluğumdu, zamanında önce vermemem, vermem veya daha fazla vermem beni sorumlu yapmayacaktır. Çünkü Kant'a göre Merito nedeniyle zaten burada bir fazlalık yoktur. Kant'a göre burada kişi yapılandan daha fazla erdem, daha fazla iyilik kazanmış olur.

²²⁴ Kant, *Etik Üzerine Dersler*, s 46

²²⁵ Kant dışsal baskı derken insanın iradesini etkileyen her şeyi alır. Kant dinsel kuralları da bir dış baskı olarak görür. (Bkz, *Etik Üzerine Dersler*, s 32)

²²⁶ Kant, *Etik Üzerine Dersler*, s 48

²²⁷ Kant, *Etik Üzerine Dersler*, s 147

Peki, kişi yapmayı gerekenden daha az iyilik yaparsa durum ne olur? Kant kişi yapması gereken iyilikten daha azını yaparsa burada bir hata, bir kusur vardır der. Sorumlu olduğu eylemi yapmış ama daha azını yapmıştır, kişi bunun için sorumludur.

Kant'a göre. Yani sorumlu olduğundan daha çoğunu yapması erdem, daha azını yapması hata, kusurdur. Diğer yandan kişi sorumlu olduğundan daha fazla veya daha az iyilikte bulunursa eylemin bütün sonuçlarından sorumlu tutulabilir. Diyelim ki bir kişiye ihtiyacı olan parayı hatta daha çoğunu versek ve onu sevindirsek bunun sunucundan sorumluyuz.

Aynı şekilde sorumlu olduğumdan daha azını yaparsam yine sorumlu olurum. Diyelim ki bir kişiye borcum var ve zamanında ödemedim ve adam iflas etti. Bu durumdan sorumlu tutulabiliriz Kant'a göre. Buradan şu çıkar: Yükümlülüklerimizi yerine getirirsek sorumlu tutulmayız. Kant “Yapma zorunluluğumuz olmadığı için, yapmadıklarımızdan asla sorumlu tutulamayız.” diyor. Eğer bir kişi sen bu tarihte bana şunu yapsaydın şöyle olurdu, derse bu bizi sorumlu yapmaz. Biz o kişinin düştüğü durumdan asla sorumlu değiliz. Sorumluluk kavramı özgür bir bilinç ve buna bağlı olarak özerk bir istenç ve eylem gerektirir.²²⁸

Kant'ın ahlak anlayışına göre özerk olmayan bir kişi sorumluluğunun peşinden gidemez, özgür seçim yapma erkine sahip olmayan da sorumlu tutulamaz.²²⁹ Sorumluluk yetkin bir bilinç gerektirir. Bunun yanında yetkinlik yetmez, kişinin kendine egemen olması gerekir. Kant'a göre insanları salt eylemlerinden sorumlu tutmak bir yere kadar olur. Ama kişi özgürlükten doğrudan da olsa, dolaylı da olsa özgür olarak yaptığı her şeyden sorumlu tutulabilir.²³⁰ Bunu şöyle bir örnekle anlatabiliriz: Bir insan sarhoşken yaptığı şeylerden bilici yerinde olmadığı için sorumlu olmaz. Ama sarhoş olacak kadar içmekten sorumlu tutulabilir.

²²⁸ Mehmet Emin Erişirgil, *Kant ve Felsefesi*, s 197

²²⁹ Kant, *Ethica*, s 76

²³⁰ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s 445

Kişinin eylemi özgürlüğe ne kadar çok bağımlıysa sorumluluğu da o oranda fazladır. Aynı şekilde kişinin eylemi özgürlüğe ne kadar az bağımlıysa sorumluluğu da o oranda zayıftır.²³¹

Kant sonuç olarak şöyle der: Birçok engeli aşmak için beni zorlaması gereken eylemleri isteyerek yerine getirirsem sorumluluğum o ölçüde artar ve bunlardan kaçınma olanağım, bu eylemlerin sonucunu kabullenmeme ihtimalim o derece azalır.²³² Kant bunu şöyle bir örnekle açıklar: Çok acıkmış bir kişi dolaptan yiyecek çalarsa kişiyi bu eyleminden dolayı hemen suçlayamayız. Belki de kişi bu davranışı yapmamak için kendini çok zorlamıştır.

Bir kişi açlığın tahrikiyle eylemde bulunan bir kişi ile ihtiras, hırs ve şehvetin etkisiyle eylemde bulunan bir kişi aynı derecede sorumlu tutulamaz. Kant'a göre kişi, doğal istek ve eğilimleriyle ne kadar çok mücadele ederse sorumluluğu da o derece artar.

Kişinin erdeme ulaşması kolay değil, zira erdemli bir kişi olmak için insanın birçok engeli aşması gerekir. Buna paralel olarak kişi, bir eylemi yapması için ne kadar zorlanırsa sorumluluğu da o oranda azalacaktır. Burada Kant bir diğer önemli noktayı daha vurgular. Eğer kişi bu engellemeleri aşarak eylemi yapabiliyorsa sorumluluğu devam eder. Bu engeller aşılamıyorsa sorumluluk olmaz ama engeller aşılsa sorumlulukları devam eder zira özgürlük boyutuna girmiştir. Kant insanda mevcut olan iki temel unsur insandaki sorumluluk duygusunu azaltır diyor. Bunlar, insanın doğasının zayıflığı ve insanın doğasının kusurlarıdır. İnsanın doğasının zayıflığı, bir eylemi ahlak yasasına tamamıyla uygun hale getirmek için insanda olması gereken ahlaksal iyiliğin eksikliğidir.²³³ İnsan doğasının kusuru da sadece ahlaksal iyiliğin eksikliği değil ayrıca kötü eylemler için insanda yüce bir ilke ve itici gücün bulunmasıdır. Ahlaklılık Kant'a göre eylemin içsel motifinden kaynaklanmasıdır. Ve bu da ahlaksal saflık katında yer almaktadır.

²³¹ *Kant'ın Ahlak Anlayışı*, blog.milliyet.com.tr, 16 Nisan 2007 <http://blog.milliyet.com.tr/kant-in-ahlak-anlayisi/Blog/?BlogNo=12274>

²³² Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 65

²³³ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 77

İnsanın doğasından çıkarılması gereken ilke, ahlak yasalarının asla insanın zayıflığına göre düzenlenmemesi gerektiğidir. İnsanın özellikleri ne olursa olsun, yasa kutsal, saf ve ahlak yönünden yetkin bir şekilde açıklanmalıdır.

Kant'a göre insanın doğasında sadece olumlu ve erdemli şeyler yok ki, insanda özgürlükten kaynaklanan kötü eğilim ihtimalleri de vardır. Özgürlükten kaynaklanan iyiyi yapma eğilimi olduğu gibi kötüyü yapma eğilimi de vardır. Bu eğilimlerin tamamında sorumluluk aranır, çünkü özgürlükten kaynaklanır. İnsan eylemde bulunurken içinde mevcut olan ahlak yasasını hiçbir zaman göz ardı etmemeli ve daima adil olmaya çalışmalıdır.²³⁴

Aklımız için açıklanamaz olmakla birlikte doğal olan bu bakış açısından tam bir vicdanlılıkla yapılmış olup yine de ilk bakışta her türlü haklılıkla çatışır gibi görünen yargılamalar da haklı çıkabilir. Öyle durumlarla karşılaşabiliriz ki kimi insanlar kendileriyle birlikte eğitilmiş olanlar için yararlı olmuş bir eğitim görmüş olsalar bile, çocukluklarından beri, öylesine erken kötülük yapmaya başlar ve büyüyünceye kadar bunu böyle artırarak sürdürürler ki bu kişilerin doğuştan kötü yürekli ve düşünme biçimi bakımından tamamen düzelmez oldukları kabul edilir.

Yine bu kişiler ruhsal bakımdan, umutsuz durumda olduğu düşünülen doğal yapısı dikkate alınmaksızın herhangi bir başka insan gibi sorumlu olabilmışçesine yaptıkları ya da yapmadıkları şeyler yüzünden aynı biçimde yargılanırlar. Cürümleri suç olarak önlerine sürülür, hatta onların kendileri de bu suçlamaları haklı bulurlar. Böyle bir insanın kişisel tercihlerinden doğan her şeyin temelinde ²³⁵ özgür bir nedensellik varsaymasaydık, bu öyle olmazdı.

Bu nedensellik ilk gençlikten başlayarak görünüşlerinde özelliğini ortaya koyar. Bu görünüşler ise davranışın tek biçimliliğinden dolayı, doğal bir bütünsellik sergiler. Ancak bu doğal bütünsellik istemenin yapısının kötü olmasını gerektirmez. Tersine bu bütünsellik daha çok isteyerek kabul edilmiş ve değişmez ilkelerin sonucudur.

²³⁴ Heimsoeth, *Kant*, s 126

²³⁵ Bilerek yapılan her eylemde olduğu gibi şüphesiz, açık, net ve istence dayalı olduğu.

Bu yüzden de istemeyi ve kınanacak bir cezayı hak edecek duruma sokar.²³⁶ Bu metinden çıkarılacak temel mesaj şudur: Kant için kişi özgür değilse eylemlerinin sonucundan sorumlu değildir, sorumlu tutulamaz. Hatta özgür olmadığı için kişinin bu eylemi ahlaki eylem olarak bile değerlendirilemez.

Görülüyor ki, Kant'a göre ahlakın temel postülası özgürlüktür. Öte taraftan insanın bir yanı ile doğal eğilimleri olan bir varlık olmasından dolayı, özgürlüğün doğal zorunluluklarla uzlaşması gerekmektedir.

Kant, fenomen dünya ile numen dünyası arasında ilgi kurmak, bütünleştirmek için, bilindiği gibi “Ne O-Ne O” , “Hem O-Hem O” tezini ileri sürer. Yani duyular dünya ile düşünce dünyasının bir bütünün parçaları olduğunu ileri sürer.²³⁷ Kant özgürlük idesinin duyular dünyasının değil, numen alanının bir idesi olduğunu ileri sürer. Öyle ki Kant'a göre, özgürlüğe götüren yol; güdülemenin, arzu ve itkilerin etkisinden arınmadır. Bir eylem ödevden dolayı yapılmışsa, ahlaki bir kaygı taşıyorsa bir çıkar, bir menfaati amaç edinmemelidir. kişi için fayda temel ilke olmamalıdır.

Eylemin tek ilkesi doğru olan, herkes için faydalı olan ve herkesin kabul ettiği bir maksimden dolayı yapılan bir eylem olmalıdır. Ahlaki bir eylem, bireyin bir çıkarı ya da arzunu karşılıyorsa bu ahlaki bir kaygıdan yapılmamıştır. Oysaki ahlakın sentetik a priori ilkelerinin ayırt edici bireysel özelliklerinin tümü silinmiş, soyut bir rasyonel iradeye ya da maksime dayanarak türetilmesi gerekmektedir. Birey sadece aklın ürünü olan evrensel bir ahlak yasasına göre eylemde bulunduğu özgür ve ahlaki bir biçimde eylemde bulunmuş olmaktadır.

Kant'ın ahlak felsefesinde insana ilişkin görüşlerinde özellikle vurguladığı görüş insanın; fenomen yani doğal yan ve numen yanı yani düşünsel yanı olmak üzere iki yanının olduğudur. İnsan da ahlaki eyleme uymayan davranışlar sadece doğal yan ile açıklanamaz. Bir insanı ahlaki olmayan eyleme yönlendiren birçok etki olabilir, ama yine de insanın ahlaki davranma imkânı ve fırsatı vardır.

²³⁶ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 79

²³⁷ Kant'tan önce, rasyonalizm (akılcılık), ile empirizm (deneycilik) arasında böyle bir çatışma vardı. Akılcılık, düşüncenin, deneycilik duyumlamanın temel ilke olduğunu savunuyordu.

Bir kişi sokakta büyümüş, eğitim almamış ve bu nedenle sürekli suç işlemiş olabilir. Ama yine de bu insanın ahlaki davranma imkânı ve ihtimali vardır. Kişinin işlediği suçlar sadece onun eğitimsiz olması, sokakta olması ile açıklamaya yetmez.

Kant için sorumluluk bunlara bağlı olarak, ahlak yasasına bağlılık, ahlaklılığa saygı, özgürlük, istenç bağımsızlığı ve özerklik anlamına gelir. Çünkü insana yasa koyan, bu yasaya göre eylemde bulunduran, eylemlerinin sonuçlarını sahiplendiren yine kendisidir. Hiçbir şekilde bunu dışarıdan bir g yaptırılmaz.

Yani insan özerk bir varlıktır, ahlaklılığı sağlayan da bu özerk yapıdır. Eylemin belirleyicisi olan insan, eylemin sorumluluğunu sahiplenen yine insandır.

Eğer kişi eylemin belirleme erkine sahip olmasaydı, doğal eğilimlere göre davranmış olsaydı, bu nedenselliğin belirlenimi dışında davranamayacağı için bir tercih hakkı da olmayacaktı. Dolayısıyla sorumluluk sahibi de olmayacaktı.

Kant, bilginin ve ahlakın olanaklılığını ispatlamaya çalışır, bunu yaparken de fizik ötesinin sınırlarını belirlemeye çalışır. Kant'ın bu çabası onun ahlak görüşlerinde de kendini açıkça gösterir.²³⁸ İnsan mkemmел yaratılmıştır ama doğal eğilimler onu sürekli aşağılara çekmektedir, insanın doğa karşısında etkinliğini azaltmaktadır. Burada insan aklı etkin olmalı ve eylemlerin belirleyicisi kendisi olmalıdır.²³⁹

Kant'ın kendi ifadesiyle doğa yasaları gibi ahlak yasaları da zorunlu olmalıdır.²⁴⁰ Kant'ı aydınlanma felsefesinin öncülerinden biri yapan da bu anlayışıdır. Zira Kant'a göre insan olmak başlı başına bir değerdir. Çünkü insan olarak her kişi insanlık değerinin taşıyıcısıdır. Dolayısıyla insan amaçların en değerlisi, en önemlisidir.

²³⁸Ali Osman Gündoğan, *Kant'ın zgrlk Ve Ahlak Anlayışı*, www.aliosmangndoğan.com/Ali-Osman-Gündoğan, eylemde sorumluluk

²³⁹Gndoęan, *Kant'ın zgrlk Ve Ahlak Anlayışı*, Felsefe Gazetesi, 23.04.2013

²⁴⁰Bedia Akarsu, *Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi*, s 101

Kant insanın içten ve dıştan gelen ve aklın bağımsız düşünmesini etkileyen her türlü etkilerden bağımsız olmasını savunurken, aklın kendi kendinin kılavuzu olması gerektiğini anlatırken, insanın kuralsızlığından da şiddetle uzak durur. Kant, “Öyle eylemde bulun ki eyleminin maksimi genel geçer bir yasa olsun.” demiştir. Bu ilkeyi koymak, bu ilkeyi yaşamak ancak ve ancak özerk olmayla mümkündür. Kant'a göre insan sorumludur, çünkü tercih etme, seçme erkine sahiptir. İnsan sorumludur, çünkü bir eylemi yapma kadar yapmama imkânına da sahiptir.

İnsan özgürdür, çünkü akıl sahibidir. Bu akıl sayesinde doğadaki nedenselliğe karşı durabilir, bu nedenselliğe uymayabilir, değiştirebilir.²⁴¹ Kant'a göre bir yasa ahlak yasası olacaksa mutlak zorunluluk taşımalıdır. Eğer zorunluluk taşımazsa sorumluluk içermez.

Mutlak zorunluluk taşıyan ve sorumluluk ilkesini de eylemin başından getiren bir yasa, ne deneyden, ne doğadan gelebilir. Bu yasa ancak ve ancak saf akıl tarafından ortaya konulabilir.

Kant'a göre bir eylemin sonucundan sorumlu olmak-olmamak durumu o eylemin çekirdeğindeki isteme durumuna bağlıdır. Bu istemenin şekli, kişinin sorumluluk düzeyini oluşturur. Kant, diğer canlılar doğal zorunluluk içinde eylemde bulunurken, bir tek insan kendi yasasını koyup kendi koyduğu yasaya uyma yetisindedir. “Bu yasayı koyma, o yasaya uyma nedeni nedir? İnsanı bu yola götüren güç nedir?” sorusuna Kant, ‘iyi isteme’ der. Ahlaki eylem ve ona yönlendiren iyi istemenin değeri o eylemin kişiye kazandırdıklarında değil, kendi içindedir.²⁴²

Bir eylem ödevde aykırı olabilir, ödevde uygun olabilir, ödevden dolayı olabilir. Kendi içinde değeri olan eylem yalnızca ödevden dolayı yapılan eylemdir. Zira ödevde aykırı eylemin özünde ya zorunluluk vardır ya da itkisel, arzu ve şehvet içeren etkiler vardır. Ödevde uygun eylemde rastlantısal bir özellik vardır. Ödevde uygun olsa dahi bu ödevin amaç olduğunu göstermez. Kant'ın ahlaki eylem dediği ödevden dolayı yapılan eylemde ise amaç kişinin eylemle ulaşacağı amaç değildir.

²⁴¹ MacIntyre, *Etik'in Kısa Tarihi*, s 219

²⁴² Allen W. Woor, *Kant*, s 168

Onu bu eylemleri yapmaya iten maksimler vardır. Ödevden dolayı yapılan eylemde eylemin nesnesinin gerçekleşmesi değil, eylemi oluşturan maksimlere uygunluğuna bağlıdır.²⁴³

İstenç özerkliği bütün ahlak yasalarının ve buna uygun ödevlerin tek ilkesidir. Her türlü yükümlülük, zorunluluk ahlak ilkesine aykırıdır ve ödev ilkesi ile çelişir.²⁴⁴

Ahlak yasasından dolayı yapılan, içinde hiçbir kişisel amaç ve faydanın olmadığı ahlaki eylem ve buna bağlı olarak ödev ve sorumluluğa dayalı hiçbir eylem a posteriori ilkelerden dolayı yapılmaz.²⁴⁵ Düşüncesinin biçimsel ilkeleri olan apriori ilkeler tarafından belirlenen zorunluluktan dolayı yapılır. Kant'ta sorumluluk, yasaya uygun eylemin doğal bir zorunluluğudur. Sorumluluk istenç özgürlüğüne bağlı, kendisinin amaç olduğu bir tercihin beraberinde getirdiği istendik bir durumdur. Kant'a göre sorumluluk bir katlanma gibi düşünülmemelidir. O ahlaki eylemin bir gereğidir ve ahlaki eylemin tercih edilmesiyle sorumluluk da doğal olarak tercih edilmiş olur. Kant'a göre bir eylemin ahlaki değeri onun ne için yapıldığıdır. Eylemin sonucu değil, eylemin yapılış amacı önemlidir.

Ahlak yasasından dolayı yapılmayan bir eylem fayda içerse de, iyi sonuçlar doğursa da ahlaki bir eylem değildir. Zira ahlaki zorunluluk özgürlük içerir. Çünkü bu zorunluluk insan aklının kendi koyduğu zorunluluktur. Bu zorunluluk Kant'a göre 'buyruk'tur. Aklın kendi koyduğu buyruk... Kant şöyle ifade eder: “İsteme için zorlayıcı olduğu ölçüde nesnel bir ilkenin-ilkelerin tasarımına emir bu emrin formülüne de buyruk denir. Kant'ın görüşüne göre insan bir yanıla yasalara uyarken, diğer yanıla da yasa koyucudur. İnsan istemesi hem yasalara uyar hem de her isteme, bir yasa ortaya koyar. İnsanın her ahlaki eylemden sorumlu olmasının özü de buradadır.

²⁴³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 72

²⁴⁴ İmmanuel Kant, *Ethica*, s 76

²⁴⁵ Kant'ın temel kavramlarından olan apriori, soyut, düşünsel ilkeleri, aposteriori ise somut, duyumsal ilkeleri ifade eder.

Doğal zorunluluk içeren yasalara kişinin uyması ve sorumlu olması demek Kant'a göre saçma olur.²⁴⁶ Kant ahlaki eylem ile özgürlüğü ayrılmaz bir bütün olarak gördüğünden dolayıdır ki, şöyle ifade eder: İyi bir istek bir şeyi olumlu etkilediğinden veya herhangi bir amacın gerçekleşmesine yardımcı olduğundan dolayı değil, bizzat istemeden dolayı yani kendiliğinden dolayı iyidir. Aksi durumda iyi eylem tereddüt götürür. İyi bir isteme bireyin kendi istekleri arkasındaki maksimi genel geçer bir kanun yapma arzusunun olduğu her yerde mevcuttur. Bu genel geçer ilkeyi bulma arzusu insandan ve insan isteklerinden bağımsız olan metafizik bir âlemdir.

Bireyin yanında ve kendisi tarafından, bireyin düşüncelerine göre şekillenmektedir. Kant bu düşünmeyi temellendirmek için kategorik imperatif kavramını kullanır.

Kant'a göre istemenin bağımsız olması ahlakiliğin ilkesidir.²⁴⁷ Kant ahlaki görüşlerini açıklarken, ahlak yasasının netliği konusunda bir kanıt sunmaz ve kanıtlamaya çalışmaz. Çünkü Kant'a göre ahlak kanununun geçerliği ne tümdengelimle, ne teorik uğraşlarla ne de ampirik açıdan desteklenmiş akılla ispat edilebilir. O kendi geçerliliğini bizzat kendi içinde taşır.²⁴⁸

Ahlak yasası olabilecek buyruklar hiç bir şekilde deneysel içerik taşımamalı, acılarla, hazlarla ilgili olmamalı. Koşulsuz olmalı ve evrensel bir buyruk niteliğinde olmalıdır.²⁴⁹ Kant'a göre tutku, korku, aşk gibi duygular kişinin çocukluktan beri içinde olan ve diğer insanlarla iletişimde ortaya çıkan duygulardır. Bu doğal zorunluluklara karşı durmak erdem olsa da Kant'ta kişinin kendini gerçekleştirme pozitif özüllükle meydana gelir ki bu da insanın kendi uyacağı yasasını kendinin, kendisine zorunluluk halinde ortaya koymasıdır. Burada kendi kanununu kendisinin koyması keyfiyeti, düzensizliği göstermez. Aksine bu kanunlar aklın egemenliğine göre belirlenir.

²⁴⁶ Bu konuda daha da ayrıntılı bilgi için, Bkz. *Schoenhauer'de Özgürlük ve İsteme*.

²⁴⁷ Kuehn, *Kant*, s 276

²⁴⁸ Kant, *Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din*, s 39

²⁴⁹ Bedia Akarsu, *Immunuel Kant'ın Ahlak Felsefesi*, s 121

Zira evrensel bir maksimde birleşmeyen ahlak yasası sorumluluk ilkesine aykırı olur. Kişi başkalarını kendisiyle bir tutmazsa yaptığı eylemlerin sonucunu da sahiplenmez.

Kant'ın felsefesinde ahlakiliğin temel koşulu kategorik imperatiftir. Ahlakiliğin belirlenmesi, temellendirilmesi için kategorik imperatife ihtiyaç vardır. Önemli olan bireyde 'iyi isteme' ödev duygusunun ortaya çıkmasıdır. Ödev duygusunun olmadığı yerde, bir şey bir şeyden dolayı yapılır ki bu özgür eylem değildir. Bir şey bir şeyden dolayı yapılırca kişi eyleminin sonucunu sahiplenmez, eyleminin sonunda oluşabilecek durumları üstlenmez.

Günümüzde ödev ve sorumluluk deyince daha çok zorlama, baskı altında kalma, otoriteye boyun eğme gibi algılanmaktadır. Ama gerçekte böyle değildir. Zira ödev duygusu kişinin kendi kendisini sorumlu kılmasıdır.

Bir katlanma, bir dayatma yoktur. Kişi özgür istenciyle, kendi tercihiyle sorumlu olmayı seçer. Bu durum akıl sahibi olmanın bir gereğidir.²⁵⁰ Sorumluluk, insanın ahlaki, manevi bir düzeyde yaşamasını ve kendi özgürlüğünü gerçekleştirebilmesini mümkün kılan bir tavrıdır. Sorumluluğun olmadığı bir yerde ahlakilikten söz etmek mümkün değildir. Çünkü bireyin kendi davranışlarını iyi istence göre düzenlemediği bir yerde, ahlakilik mümkün olmaz. Negatif özgürlüğünü gerçekleştiren bir insan²⁵¹ pozitif özgürlük bilincine varmış olur. Bu bilinç aracısız bir bilinçtir. Bu doğrudan sahip oluş, dışarıdan hiçbir zorlama olmadan insanın kendi kendisine koyduğu zorunluluk da insanın kendisini özgürlük kavramıyla ilişkilendirmesinden kaynaklanır. Bu sayede birey kendi koyduğu yasadan yola çıkarak yaptığı eylemin sonucunu da sahiplenir. Bu bir tercihtir. Akıl sahibi olan varlığa özgür bir tercihtir.

²⁵⁰Heimsote, *Kant*, s 119

²⁵¹ Açıklama: Kant'a göre kişi doğal zorunluluklardan kurtulunca, istek, tutku, şehvetini yenince negatif özgürlüğü gerçekleştirmiş olur. Pozitif özgürlük ise kişinin kendini gerçekleştirmesi, kendi eylem yasasını kendisinin koymasıdır.

Her ne kadar her akıl sahibi bu tercihi seçmese de bütün akıl sahipleri için bir ihtimaldir. İnsanın ahlak kanunlarına boyun eğmesi onun özgür bir varlık olmasını etkilemez. Çünkü bu kanunları koyan bizzat kendisidir.²⁵²

Kant'ın ifadesiyle: “İnsanın bir ahlaki kanuna uyması onu bir köle yapmayacağı gibi, o kanunun birey tarafından kabul edilip uygulanması onu efendi yapmaz.” İnsan her iki durumun birleşmesiyle insandır. İnsan ve ahlaki davranan bir varlık olarak ben ne bir köle ne de bir efendiyim. İnsan kendi kişiliğinde her ikisinde de izler taşır. Bu anlamda pratik özgürlük yalın bir şey değildir. Çünkü ahlaki eylemi mümkün kılan bu pratik özgürlüktür.²⁵³ Bunun için Kant felsefesinde kategorik imperatif en temel kavramdır. Çünkü kategorik imperatif ahlakiliğin temelini oluşturmaktadır.

Burada bir şeyi hatırlatmak gerekir o da Kant'ın kategorik emirlerle hipotetik emirleri birbirinden ayrı tutmaktadır. Bu konuya daha önce değindiğimiz için tekrar ele alınmayacaktır.²⁵⁴

Kant'a göre bir tercih söz konusu olmaması kişinin istenç özgürlüğüne sahip olmamasından dolayıdır. Akıl sağlığı yerinde olmayan insanlar sorumluluk duygusundan mahrumdur. Çünkü aynı şekilde bu insanlarda istenç özgürlüğüne ve tercih şansına sahip değildir.²⁵⁵ Yasalar doğrultusunda yapılan bir eylemden diğer insanlar olumsuz etkilense bile kişi sorumlu değildir. Kant'a göre kişinin seçme-seçmeme hakkının olmadığı bir eylemden sorumlu tutulması mümkün değildir.²⁵⁶ Kant tercih etme ile sorumluluğu paralel tutar.

²⁵² Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 40

²⁵³ Kant, *Etik Üzerine Dersler*, s 47

²⁵⁴ Açıklama: Önceden belirlenen amaçlara ulaşmak için teknik emirlere günümüz ifadesiyle araçsal akıl da denilebilir.

²⁵⁵ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s 408

²⁵⁶ Kant, *Seçilmiş Yazılar*, s 157

Kant Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi adlı kitabında şöyle ifade eder: “Sorumluluk yapmayı, yerine getirmeyi kendi isteğimizle üstlendiğimiz, olabilecek her türlü sonucu üzerimize aldığımız buyruktur.”²⁵⁷ Sorumluluk ile zorunluluk arasındaki fark da buradadır. Zorunluluk da doğal, yasal bir zorlama vardır, oysa sorumlulukta kendi rızası, kendi seçimiyle bir üstlenme vardır. Sorumlulukta kişinin dışında kişiyi o eylemin sonucunu üstlenmeye götüren bir otorite yoktur. Sorumlulukta tam bir otonomi vardır. Kant bir eylemin ahlaki mi yoksa doğal eğilimden mi kaynaklandığını tamamen isteğe bağlı yapıp yapılmadığına bakarak değerlendirir. Bir buyruk doğal buyruk da olsa eğer kişi bu buyruğu bilerek, isteyerek, özümseyerek özgürce yapıyorsa bu eylem ahlakidir diyor. Dolayısıyla bu eylemin sonucunu sahiplenmemiz zorunluluk değil ahlaki bir duruştur, yani sorumluluktur.

Kant'ın insana yüklediği bu zor ama bir o kadar erdemli duruş, insanı sosyal bir varlık olarak değil, insanlar arası ilişkilerde değil, bağımsız bir varlık olarak görmesinden kaynaklanır.²⁵⁸

Kant'ın ahlaki eylemi özgürlüğe dayalı eylem olarak ifade etmesinin de sebebi budur. Kant'ın ahlak felsefesine baktığımız zaman bütün belirlenimleri bizi 'olması gerekenler nelerdir' 'doğru eylem nedir' sorularının cevabını bulmaya götürür. Bu olması gereken ilkeler Kant'a göre öyle ilkelerdir ki hem bilimsel hem de herkesin isteyebileceği formel yasalardır. Kant'ın ahlaki yasasındaki her ilke hem herkesi bağlar hem de her somut durum için uygulanabilir genel bir kabulü içinde taşır.²⁵⁹ Çünkü bu ahlak yasaları eğer insanların yapıp ettiklerini şekillendirmezse, onları yönlendirmezse içi boş sözden ibaret, gereksiz söylemler, formlar olarak kalır. Oysaki Kant'ın temel kaygısı eylemlere ölçü getirecek yasaları ortaya koymak, tek tek her eylemimizi şekillendirmektir.

²⁵⁷ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 57

²⁵⁸ Umut Salih, *Kant Ahlakı*, Fikiryolu.net, <http://fikiryolu.net/index.php>, 23 Eylül 2011

²⁵⁹ Kant, *Ethica*, s 80

İnsanların eylemlerine ışık tutacak ilkelere ulaşmaktır. İnsanı bu ilkelere yönelten, bu şekilde davranmaya götüren güç sorumluluk duygusudur.²⁶⁰

Kant'a göre ahlak yasası aynı zamanda kendisine karşı durmayı istemeyeceğimiz bir yasadır. Ahlak yasası kişinin gerektiğinde kedisine rağmen arkasında durduğu asil bir duygudur. Eylemde bulunurken eylemin sonucu kendi zararına bile olsa kendisini mutsuz bile etse yine de o eylemin sorumluluğunu sahiplenir ve eylemin arkasında durur. Kant'ın sorumluluk anlayışının özüne baktığımız zaman eylemi tasarlama ve yapma yetisinin süjede olduğunu düşünmesidir. Kant'a göre eylemi tasarlamak, eylemin sonucundaki yarar ve zararı hesap etmek insanın yetki alanındadır. Bundan dolayı insan yaptığından sorumludur. Süjeyi belli şekilde davranmaya zorlayan sebepler yok mu? Elbette vardır, Kant bu sebeplere 'doğal, toplumsal, psikolojik sebepler' der. Ama "İnsan bu zorunlulukları aşabilecek bir yetiye sahiptir." diyor. Bunun için insan yaptığı her eylemin sonucundan sorumludur.²⁶¹

İnsanda iradenin olması onu diğer canlılardan ayrı bir yere koyar. Seçme, tercih etme erki beraberinde sorumluluk duygusunu getirir. Sorumluluk duygusu insana ahlaki bir varlık olma özelliği kazandırır. Yapıp ettiklerinde kendini ölçü yapmama, kendisi için istediğini başkaları için de isteme, kendisi için istemediğini başkalarından da sakınma ahlaki özelliğinden kaynaklanır. Ahlaki bir varlık olan insan, başka bir ifade ile ahlakilik özelliğine sahip olan insan yaptığı her eylemin sonucunu eylemi yapmadan üstlenmek durumunda kalır. Bu bir zorunluluk değil bir gerektir. Aklın bir gereğidir ki insan bu yolu kendi seçer. Kant'a göre böyle olunca ne olur? Cevabı çok açık; insan hem yasa koyucu, hem yasa yapıcı, hem de yasaya uyucu olur. Böylelikle başka bir güce veya bir otoriteye boyun eğmemiş olur. Kant'ta sorumluluk öyle bir duygudur ki o hiçbir dayatmayla, zorlamayla gerçekleşmez. Sorumluluk eylemin türüne göre değil, eylemin sonucundaki kazanımına göre değil, ulaşmak istediği amacın içeriğinden dolayı değil; tamamen insan olmayla gelen ve insanı belli şekilde yaşamaya zorlayan içindeki maksimlerle ilgilidir.²⁶²

²⁶⁰Kant *Ethica*, s 140

²⁶¹Kant *Ethica*, s 148

²⁶²Dr.Lokman Çilingir, *Kant'ta Mutluluk Ahlaklılık İlişkisi*, felsefe.edu.tr

Kant'a göre birey eylemde bulunurken eylemin içeriğine veya sonucuna göre değil, ahlak yasası tarafından belirlenmiştir. Eylem bireyin niyetine, özündeki değerine göre şekillenir. Kant felsefesine hümanist²⁶³ bir anlayış denilmesinin nedeni budur. Kant'ın çıkar ahlakına şiddetle karşı çıkmasının nedeni de buradadır. Burada bir şey gözden kaçırılmamalıdır; Kant insan derken tüm insanlardan değil, akıl ve irade ile yaşayan insandan bahseder. Öyle ki akıl ve irade ahlaki insanlarda kendini vicdan olarak ortaya koyar. Vicdan ise davranışlarda kendini sorumluluk duygusu olarak gösterir. Kant'ın bu eylem özellikleri ancak özgür irade ile eylemde bulunan insanlarla alakalı bir durumdur.²⁶⁴ Kant ahlak görüşlerini ele aldığı yapıtların birçoğunda sıkça vurguladığı gibi sorumluluk da özgür insandan beklenen bir duruştur.

Özgür olmadan yapılan eylemlerde sorumluluk aranmaz. Kant sorumluluğun özgürlüğün sonucu olduğundan ziyade özgürlüğün sorumluluğun sonucunu olduğunu iddia eder.

Zira insan sorumluluğu tercih edebiliyorsa kendini bir yükün altına sokabiliyorsa özgürdür.²⁶⁵ Sorumluluk öyle yüce bir duygudur ki kendine zarar verse bile kendi çıkarına ters düşse bile kişinin eyleminin sonucunu sahiplenmesidir. Birey özgür olmazsa sorumluluğu seçebilir mi?²⁶⁶ Kant'a göre bu aklın buyruğu olan kategorik bir emirdir ki akıl bu kuralı kendi koyar, kendi uyar.²⁶⁷ Kant'ın ahlak felsefesi çok karmaşık gibi görünse de özünde çok temel mesajları içerir. Öyle ki Kant insanın aklının sesini dinlemesini, çelişkilerden uzak durmasını, her türlü yapıp etmelerinde insanı en temel ve en üst değer olarak alır.

²⁶³ Açıklama: Kant'ın ahlaki anlayışında hümanist yaklaşımı, ahlakın kaynağı insanı varlığı aşan herhangi bir dış, aşkın bir ilkedeki bulmaması, bu ilkenin tanrı bile olmaması tamamen insanın kendisinin olması anlayışını ifade eder.

²⁶⁴ Açıklama: Kant eylemleri ikiye ayırır: Bunlar, zorlama altında yapılan eylem, özgürce yapılan eylem. Ahlaki eylem özgürce yapılan eylemlerde söz konusudur.

²⁶⁵ Alasdair MacIntyre, *Etik'in Kısa Tarihi*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001, s 219

²⁶⁶ MacIntyre, *Etik'in Kısa Tarihi*, s 221

²⁶⁷ Açıklama: Kant'a göre iki tür emir vardır: 1- Kategorik emirler(koşulsuz emirler). 2 - Hipotetik emirler(koşullu emirler).

Kant'a göre insanın bilmesi gereken en temel ilke insan aklının her türlü evrensel ilkeyi koyacak bir güçte olduğudur. 'Ülken için savaş, sır tut, aileni terk etme, zina yapma!' gibi ilkeler aklın koyduğu evrensel ilkelerdir. Kant'a göre bu ilkeleri koymak yaşamında temel değer yapmak zor değil, yeter ki insan eylemlerinde koşulsuz iyi niyet beslesin. Kant insanların bir kısmının sadece maddi dünya için aklını çalıştırdığı, maddi âlemde geçerli olan ilkelere varmaya çalıştığını ama bu durumun ahlaki duruşa ters düştüğünü söyler. Eğer insan manevi hayatıyla ilgili deney gözlem kullanmadan, a priori olarak genel yasalar koyabiliyorsa ve bu yasaların tıpkı doğa yasaları gibi genel ve zorunlu olmasını sağlıyorsa ahlaki duruş budur. Suyun aşağıya doğru akması, gece ve gündüzün yer değiştirmesi insanın dışındadır ve insanı bağlar. Burada bizim yapabileceğimiz bir şey yok. İnsan özgür irade ile tıpkı bu doğal zorunluluklar gibi ahlaki ilkeler yaratabilir ve bu ilkeler herkesi bağlar. İnsan için en erdemli duruş özgür aklı ile kendi ilkesini kurup bu ilkeler doğrultusunda yaşamasıdır.²⁶⁸

Kant insanın sürekli baskı ve etki altında olduğunu ve sürekli etkisel olarak davranmasının istendiğini ifade eder. Ne var ki her yerden 'Düşünme, aklını kullanma, sadece işini yap, diye bağırıldığını işitiyorum. Komutan: Düşüme, eğitimini yap! maliyeci 'Düşüme, vergini ver!', din adamı 'Düşünme, inan!' diyor. Oysa insanda bu zorunlulukları aşacak istenç ve irade vardır." diyor. Kant'a göre ahlak yasası saf aklın ürünüdür.²⁶⁹ Yani ahlak yasası ancak kişinin kendisiyle ilişkisinde -ki bu ilişki yalnızca, kişinin bilgisel bir etkinliğine dayanır- ortaya çıkabilecek bir yasadır. Özgür bir istemeye sahip olmak, zorunluluklara direnmek ahlaklı olmakla aynı anlama gelir. Kant'a göre özgürlük dolayısıyla ahlaklılık kişinin kendi ile ilişkisinde ortaya çıkar. Ahlaklı olma, erdemli olma, iradeli olma ile özgür olma Kant'ta aynı anlama gelir.²⁷⁰ Kant'a göre insanda iki yan vardır: Bunlardan biri dış yandır ki burada hukuk insan davranışlarını ve yapıp etmelerini belirler.

²⁶⁸ Kant, *Ethica*, s 43

²⁶⁹ Kant, *Ethica*, s 49

²⁷⁰ Kant, *Ethica*, s 108

Diğeri iç yandır, buna ahlaksal yan da diyen Kant insanı evrensel ahlak yasasına bağlayan bu yanadır diyor.²⁷¹ Kant insan aklının iki yönünden bahsederken Teorik aklın bize olanı (doğayı) verdiğini, pratik aklın ise olması gerekeni (ahlakı) verdiğini ifade eder. Pratik akıl verilmiş olandan yetinmek yerine, kendi tercihlerini ortaya koyar, seçme erkini kullanır. İnsanı ahlaki bir varlık yapan, isteyerek yapma, yapığının sorumluluğunu taşıma aşamasına getiren bu pratik akıldır.²⁷² Kant'ın ahlaki özgür bir irade, istenç özgürlüğü üzerine kurulmuştur. Bu istenç özgürlüğünü anlatırken özgürlük kavramını kullanmaktadır. Kant ahlak yasasını doğadan bağımsız bir belirlenim olarak ortaya koyması özgürlüğün apriori varlığını zorunlu olarak benimsemesini gerekli kılmıştır.

Burada Kant'ın ahlak görüşünü farklı kılan nokta kişinin özgürlüğe sahip olmasını ahlak yasası sayesinde bildiğini ileri sürmesidir.²⁷³ Dolayısıyla ahlak yasası bilinci ile özgürlük bilinci aynı şeydir. Ahlak yasası bilinci ile sorumluluk duygusu aynı şeydir. Ahlaki kaygı duyulmadan, sorumluluk bilincinin oluşması mümkün değildir. En önemlisi de Kant'a göre insan ahlakilik, özgürlük, sorumluluk gibi duygulara deneyim, tecrübe ile pratik aklın aracılığıyla ulaşır.

İnsandaki sorumluluk duygusu içsel veya dışsal zorlamayla değil kendini zorunlu hissettiğinden değil katlanma duygusu değil sadece özgür istence dayalı bir ahlaki tercihtir. Kant'ın ödevde uygun eylem, ödevden dolayı eylem ayrımı da bu düşüncesini güçlendirmek içindir. Kant; eylemin şeklini, eylemin sonucunu sorgulamaz. O tamamen eylemin öncesini, eylemde niyeti sorgular. Daha açık bir ifadeyle kişi o eylemi niye yaptı, Kant buna bakar. Eğer kişi başkalarının gözünde yücelmek için, bir yerlere ulaşmak için, bir kazanç için bu eylemde bulunmuşsa bu eylem Kant'a göre ahlaki bir değer taşımaz çünkü niyet eylemi amaç, ilke görmesi değildir. Kant *Ethica* adlı yapıtında şöyle der: “Bir kişinin ahlaki bir eyleme yönelmesinin yegane sebebi ‘saygı’ duygusudur.”

²⁷¹ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 97

²⁷² Kant, *Ethica*, s 49

²⁷³ AhmetCevizci, *Felsefe*, Sentez Yay. Bursa 2008, s 298

İnsanın kendisini amaç olmaktan çıkararak, kendi zararına olsa dâhil eyleme yönelen, yaptığı davranışların sorumluluğunu neye mal olursa olsun üstlendiren güç saygı duygusudur. İnsanı aklın buyruğuna²⁷⁴ sokan saygı duygusudur.

Eylemin belirleyicisi olan sen, eylemin sorumlusu olan sen, eylemi insanlık için amaç gören sen dünyasına bizleri yönelten duygudur.²⁷⁵ Kant'ın ahlak felsefesinde sorumluluk kavramı özgürlük, ahlaki karar, özerklik kavramlarından çıkan zorunlu bir sonuçtur. Kant; özerk isen sorumlusun der. Tercih hakkın varsa sorumlusun. Eğer sen bir eylemi seçerek yapabiliyorsan o zaman o eylemi yapmama gibi bir ihtimalin de vardı, o zaman yaptığın eylemin sorucundan sorumlusun, diyor.

Kant'ın sorumlulukla ilgili görüşünü şöyle de ifade edebiliriz: Belirleyici isen sorumlusun. Başka bir ifade ile özerksen belirleyicisin, belirleyici isen sorumlusun.²⁷⁶ Kant'ın bu ifadesine şunu da ekleyebiliriz: Sorumlu isen demek ki doğal bir varlık değilsin, zira doğal bir varlık isen sorumluluğun yoktur. Sorumluluğun senin seçme, tercih etme hakkınla alakalıdır. Eğer insan doğal bir varlık olsaydı o zaman doğal mekanizmaya bağlı olacaktı. Doğadaki mekanizmanın dışında eylemde bulunamayacaktı. O zaman sorumlu olmayacaktı. Ama insan sorumludur.

Çünkü istese öyle davranmama imkânına da sahipti. İnsan sorumludur, çünkü şu ya da bu şekilde davranması kendi elindedir. İnsan sorumludur, çünkü insan akıl sahibidir. İnsan sorumludur, çünkü insan vicdan sahibidir. Eğer insan eylemlerinin sonucunu sahiplenmezse vicdan insanı sürekli rahatsız edecektir, insanı davranışlarının sorucunu üstlenmeye zorlayacaktır.²⁷⁷

Burada önemli olan ahlaklı olmanın temelindeki ilk nedendir. Kişinin ahlaklı olması ya ampirik nedenlere dayanacaktır ki bu durumda ahlaklılık duyguları tatmin ettiği sürece vardır ve değerlidir.

²⁷⁴Buyruk: Kant'a göre buyruk bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasının iyi olacağını söyleyen şeylerdir. İki tür buyruk vardır: Hipotetik Buyruklar, Kategorik Buyruklar.

²⁷⁵Akarsu Bedia, *Ahlak Öğretileri*, II. cilt, s 200

²⁷⁶Kant, *Etik Üzerine Dersler*, 40

²⁷⁷Bedia Akarsu, *Kant'ın Ahlak Felsefesi* s 102

Ya da dūşünsel nedenlere dayanacaktır, bu durumda aklın ilkeleri kullanılacaktır. Her zaman bu tercihin sonucunda mutluluk, yarar gelmeyecektir ama akıl yine de bu ilkelere yönelecektir. Kant'a göre ahlaklılığın kaynağı ampirik olsa o zaman insan egolarını ön plana çıkaracaktır. Eđer ahlaklılık aklın bir idesi olmasaydı bu durumda kiři sorumluluk duygusuna sahip olmazdı. Çünkü bu durumda her koşulda eyleminden kaynaklanan sonucu sahiplenmek ampirik olarak kişinin yapısına aykırı olur. Belirli pratik yasalarla bir ilişki içinde bulunan bireyin özgürlüğünden kaynaklandığı sürece her sorumlu tutma bir davranış hakkında yargıya varmaktır. Demek ki sorumlu tutuşla özgür bir eylemle bir yasa söz konusudur. Kant'ın felsefesinde bir kişiye bir řeyi isnat edebiliriz ama onu bundan sorumlu tutamayız. Örneđin bir çocuğu veya bir sarhoşu taşkınlıklarından dolayı suçlayabiliriz, cezalandırabiliriz ama sorumlu tutamayız. Kant'a göre sorumlu tutuşta eylemin mutlaka özgürlükten kaynaklanması gerekir.²⁷⁸ Kant'a göre, örneğin bir sarhoşu, sarhoş davranışlarından dolayı değil ama sarhoşluk olgusundan sorumlu tutabiliriz.

Demek ki Kant'a göre sorumlulukta özgür eylemle yasanın birbirine bağlı olması gerekir. Bir edim ahlak yasasına bağlı ise özgür bir eylemdir. Edime dikkat edersek bu, eylemin sorumluluğudur Eğer yasaya dikkat edersem bu da yasanın sorumluluğudur. Eylemin sorumluluğunda fiili süreçler yer alır. Bu süreçler sorumlu tutuşun nedeni olan edimdeki çeşitliliklerdir. Süreçler nedenin öğeler, nedenlilik ilkesinin bölümleridir, yani sorumlu tutmanın fiili süreçleridir.

Süreçler ya temelleri ya da dış temelleridir.²⁷⁹ Temel süreçlerin önce bir araya getirilmeleri gerekir. Bunların hepsi eylemdeki temel süreçler olarak ifade edilirse, o zaman bu kesinlikle eyleme ait olan eylemin biçimidir Eylemin dış temelleri eylemin süreci değildir. Demek ki eylemin biçimi kategorisine giremez

Kant'a göre eylemin sorumluluğunda hemen yasanın sorumluluğunun vuku bulması şart değildir. Örneğin bir insan bir insanı öldürebilir ama yine de cinayet işlemiş sayılmayabilir.

²⁷⁸ Kant, *Etik Üzerine Dersler*, s 148

²⁷⁹ Kant, *Ahlak Metafizikiğinin Temellendirilmesi*, s 64

Burada ahlaki açıdan sorulacak ilk soru şudur: Eylem onun tarafından mı gerçekleştirilmiştir? Şayet eylem yasadan dolayı sorumlu tutulacaksa o zaman iki türlü sorumluluk söz konusudur: Bunlardan ilki, yasanın sorumluluğudur. Bu soru aynı zamanda eylemin herhangi bir pratik yasaya bağlı olup olmadığı sorusudur.

Kant'a göre sorumluluk konusunda sorulması gereken bir diğer soru da şudur: Bir insan yasa gereği yapmak zorunda olduğu bir edimden sorumlu tutulabilir mi? Örneğin bir general savaşta vurulan bir düşman askerinden sorumlu tutulabilir mi? Kant bu soruya şöyle cevap veriyor: Ölümünden evet, ama cinayetten sorumlu tutulamaz ve cinayetten yargılanamaz. Çünkü general yasal sorumluluğunu yerine getirmiştir, yasalar onu o şekilde davranmaya mecbur etmiştir. Bundan dolayı general, özgür olmadığı için sorumlu da tutulamaz. Eğer yasalar generali zorunlu tutmasaydı, seçme hakkı olsaydı o zaman sorumlu tutulurdu. Bu durumda bu eylemin sorumluluğu o yasayı-yasaları koyanlara aittir.²⁸⁰ Kant'a göre her sorumluluk genel olarak ya değer içinde ya da değersiz içinde gerçekleşir. Kişi eylemlerinin sonucunda ve etkilerinden hem sorumlu tutulabilir hem de tutulamaz.

Kan'a göre Yükümlü olduğumdan daha çoğunu ya da azını yerine getirirsem sonuçları göz önüne alınarak bu davranışımın sorumlu tutulabilirim. Ama yükümlü olduğumdan ne çoğunu ne de azını yerine getirirsem o zaman davranışlarımdan sorumlu tutulmam mümkün değildir.²⁸¹ Bir kişi yükümlü olduğundan fazla iyilikte bulunmuyorsa o zaman bunun sonucunda *merito* ya da yararlılık maksadıyla sorumlu tutulamam.

Örneğin bir kişiye borcumu ödesem ve o da sevinse bu davranışımın iyiliği ile kimse beni sorumlu tutamaz. Çünkü eylemin yükümlülükten dolayı gerçekleşmesi zorunludur.

Demek ki burada değer açısından bir fazlalık söz konusu değildir. Eğer yükümlü olduğumdan daha az iyilikte bulunursam, o zaman da eylemin sonucu açısından değersiz ya da yükümlülük maksadıyla beni kimse sorumlu tutamaz.

²⁸⁰ Çilingir, *Kant'ta Mutluluk-Ahlaklılık İlişkisi*, s 10

²⁸¹ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s 12

Öte yandan yükümlü olduğumdan daha fazla ya da daha az iyilikte bulunursam o zaman beni tüm eylemlerimden sorumlu tutmak mümkündür.

Yasanın ona emrettiğinden daha çok veya daha az eylemde bulunmak o yasaya aykırı davranmaktır ki bu o kişiyi yasalar karşısında sorumlu kılar.²⁸² Bir kişiyi gerçekleştirmek zorunda olduğu eylemlerinin sonuçlarından *indemerito* (değersiz) maksadıyla *juridice* (yasal) yasal olarak sorumlu tutamam çünkü bu kişi özgür değildir. Gerçi bu durumda Kant kişiyi *factum* açısından sorumlu tutabiliriz, diyor ama burada eylemin yasa dışılığından değil der.²⁸³

Kant'ın ahlak öğretisinde İnsan ahlaki eylemleri yerine getirmesi bakımından özgürdür. Dolayısıyla bu eylemlerden doğacak tüm sonuçlardan kişi sorumludur. Ancak etik eylemlerin yerine getirilmemesinden dolayı doğacak sonuçlardan kişi sorumlu tutulamaz. Bu durumu da Kant şöyle açıklıyor: “Kişi yükümlü olmadığı şeyleri yerine getirmediği için bu bir eylem sayılmaz²⁸⁴.” Örneğin borç vermediğim için kişinin başına gelen felaketlerden, borç verme gibi bir yükümlülüğüm olmadığı için sorumlu tutulamam. Eğer yükümlü olduğum bir eylemi yerine getirmeseydim ve birinin felaketine sebep olsaydım o zaman bu eylemden doğacak her türlü sonuçtan sorumlu olacaktım. Borçlu olduğum ve zamanında ödeme yapmadığımdan dolayı felakete sürüklenmesine sebep olduğum kişinin durumu buna en iyi örnektir.

Buradan çıkarılacak sonuç şudur ki ahlaki eylemleri yerine getirmemek bizi sorumluluktan kurtarmaz. Oysa Kant'a göre yukarıda belirttiğimiz gibi hukuki eylemi yerine getirmemek bizi, bu eylemi gerçekleştirmememizden dolayı doğacak her türlü sonuçtan sorumlu kılar.²⁸⁵ Çünkü bu durum yasal olarak zorunlu olduğumuz bir husustan bilinçli olarak kaçınma olur.

²⁸² Fikir Mimarları Dizisi, *Kant*, Çeviri Prof.Dr. Nejat Bozkurt, Say Yayınları 2010, s 171

²⁸³ Kant, *Ethica*, s 84

²⁸⁴ Kant, *Ethica*, s 72

²⁸⁵ Berfin Kart, *Kant'ta Etik Özgürlük- Toplumsal Özgürlük İlişkisi*, felsefegazetesi.com, 24.07.2013

Etik eylemlerde ise durum farklıdır, Çünkü ahlaki bir eylemi yapmak için kimse beni zorlayamaz. Bu durumu başka bir boyutuyla şöyle ifade edebiliriz: Hukuki eylemleri yerine getirmemek kişiyi sorumlu tutarken, ahlaki eylemi yerine getirmek kişiyi sorumlu tutar. Kant'ın bu görüşleri incelenince görülecektir ki Kant sorumlu olmayı, özgür olmanın sonuçlarını göz önüne almaya bağlıyor.

Kant'ta ahlakın sorumluluğu hem hukuk alanında hem de etik yasalarında görülebilmekte, değerli ve değersiz içermektedir. Hukuk yasalarının gözetilmesinden ve etik yasalarına aykırı davranmaktan kimse ne *merito* ne de *demerito* maksadıyla sorumlu tutulamaz; öyle ki birincilerin gözetilmesinden *merito*, ötekilere aykırı davranmaktan da *demerito* maksadıyla kimse sorumlu tutulamaz.²⁸⁶ Durumu şöyle bir örnekle açıklayalım: Bir kişiden borç almışsam hukuksal olarak bu borcu ödemek benim yükümlülüğümdür. Yasa vasıtasıyla borcumu ödemeye zorlanabilirim, bunu yerine getirdiğim zaman da yükümlülüğümden fazlasını yapmış olmam. Sonuç olarak tüm mantıksal sonuçlarıyla hukuk yasasının gözetilmesinden *merito* maksadıyla kimse beni sorumlu tutamaz. Öte taraftan etik bir yasayı çiğnersem zorlanmayacağım bir şeyi yerine getirmemiş olurum; yasaların zorlamadığı bir şeyi yerine getirmiyorsam bir şey yapmıyorum demektir, yani bir yükümlülük değildir. Sonuç olarak beni etik yasalarına aykırı davranmaktan *demerito* maksadıyla kimse sorumlu tutamaz. Hele *merito* açısından hiçbir şekilde sorumlu tutulamaz. Bir kişinin avans vermekten kaçınmamdan dolayı kızıp daha çok çalışması durumunu una örnek olarak gösterebiliriz.

Yerine getirmediğim bu durumdan dolayı ortaya çıkan bu iyi durumdan hiçbir şekilde kendine pay çıkaramam.²⁸⁷

Şimdi bu durumun tam tersini başka bir örnekle ele alalım: Yukarıda ifade ettiğimiz gibi kişi hukuk yasalarına aykırı davranmaktan ve etik yasalarının gözetilmesinden her zaman *merito* ve *demerito* maksadıyla sorumlu tutulur.

²⁸⁶ Kant, *Ethica*, s 84

²⁸⁷ Hasan Tanrıverdi, *Immanuel Kant'ın İman Anlayışı*, s 190

Daha da ayrıntılı ifade edecek olursak hukuk açısından *demerito*, etik yasalarının gözetilmesi açısından *merito* maksadıyla sorumlu tutulurlar.²⁸⁸ Hukuk yasalarına aykırı davranarak zorlanabileceği bir şeyi yapmamış olur yani yükümlülüklerini yerine getirmemiş olur. Bu durumda bu davranışların *demerito* açısından sorumluluğu içerisindeyim. Bu da şu demektir: Hukuk kuralları açısından ne ödül ne de ceza açısından hiçbir eylem değerli değil.²⁸⁹ Ancak etik değerler açısından her eylem değerlidir. Neden? Çünkü etik değerler açısından bir baskı yoktur ve etik yasalar bir baskı yasası değildir. O halde etik değerlerin çiğnenmesi bir değersizlik değil ama bu değerlerin önemsenmesi ve gözetilişi her zaman bir değerdir. Bu değerli eylemler her zaman olumlu sonuçlar doğurur.

Oysaki hukuk yasalarının gözetilişiyle etik kurallara aykırı davranış ise her zaman olumlu sonuç doğurmaz. Birinciler ödüllendirilmezken ötekiler cezalandırılmaz. Çünkü birinciler değerli değilken ötekiler de değersizdir. Hukuk yasalarını gözetilişi sadece olumsuz sonuçların ortaya çıkmasını engeller. Örneğin hukuksal olarak borçlu olduğumda, borcumu zamanında veririm mahkemeye verilme, ifadeye çağırılma, ceza alma gibi olumsuz durumların önüne geçilmiş olur. Ama hem hukuk kurallarına aykırı davranmamak hem de ahlak yasalarını gözetmek her zaman olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlar.

Bu anlatılanlara baktığımızda şöyle bir sonuca varırız; sorumluluk insanda başlar insanda biter. Sorumluluk ne dine dayandırılabilir, ne hukuka dayandırılabilir ne de doğal kanunlara. Sorumluluğun tek kaynağı insandır, istenç özgürlüğü olan insan.²⁹⁰

Kant'a göre bir kimse hukuksal olarak zorunlu eylemlerinden dolayı sorumlu tutulamaz. Çünkü o eylemi yapıp yapmama konusunda özgür değildir.²⁹¹ Ama hukuk yasasına aykırı davranışlarından dolayı sorumlu tutulabilir çünkü bu durumdan kişinin tercihi söz konusudur, hem de yasalara aykırı davranış vardır.

²⁸⁸ Kant, *Ethica*, s 102

²⁸⁹ Kant, *Ethica*, s 81

²⁹⁰ Kant, *Ethica*, s 86

²⁹¹ Kant, *Ethica*, s 89

Bu duruma Kant; özgürlüğü kötüye kullanma, diyor. Etik eylemlerde durum tam tersinedir. Etik yasalarına uygun bir eylemden kimse sorumlu tutulamaz, çünkü yükümlü olunmayan bir eylemi yerine getirmediği bir eylemden dolayı kimse kişiyi sorgulayamaz. Etik yasaları baskı yasaları değildir, etik yasaları kişinin istencine ve iradesine bağlıdır. Etik yasalarında olan yapılması gereken ve yapılmaması gereken kurallarda uygulama yönünde asla bir baskı unsuru yoktur. Kişinin iradesine bağlıdır. Kant'ın ahlak felsefesinin diğer ahlak felsefelerinden en temel farkı da buradadır. Kant'a göre değerlerin özünde insan vardır. Değerlerin temelinde insan vardır. Bir şey değerliyse temel amaç olarak insanı koyduğu için değerlidir. Kant'ın ahlak felsefesinde insanın temel değer olması Kant felsefesinin bir ayrıcalığıdır. Kant bir eylemin ahlaki değerini ortaya koyarken o insanı temel değer olarak koyması, dini değerleri hatta tanrıyı bile ahlaki değerlerin dışında tutması onun ne kadar hümanist bir anlayışa sahip olduğunu gösterir.²⁹² Kant sorumlu olmayı yükümlü olmayla değerlendirir. Yükümlü olduğumuz şeyden sorumlu değiliz, ona göre yükümlü olmadığımız ve irademizle tercih ettiğimiz eylemlerden sorumlu tutulabiliriz diyor.

Bir insanın yapmakla yükümlü olduğu eylemleri yerine getirmesi hiçbir şekilde erdem değildir, zira yapmaması onu suçlu yapar. Yapmakla yükümlü olduğu eylemlerden fazlasını veya azını yapması onu sorumlu kılar.

3.1.2. Kant'ta Sorumluluğun Dereceleri

Kant'ta sorumluluğun dereceleri aslında özgürlüğün aşamalarıdır. Özgürlüğün öznel koşulları, eylemde bulunma yetisi ve insanın bu yetiye ait olan şeyleri bilmesi, eylemin hareketi ve nesnesini tanımasıdır. Kant'a göre bu öznel koşullar bulunmadığı zaman sorumluluk vukua gelmez; bu nedenle yararlı bir şeyi bozan çocukları sorumlu tutmak mümkün değildir, çünkü onlar nesneyi tanımazlar.²⁹³ Kant, “İnsanları yaptığı her şeyden sorumlu tutamazsınız.” diyor. Sorumlu tutmak da bir yere kadar mümkündür. Kişi özgürlüğüne ait her şeyden sorumlu tutulabilir; bu, özgürlük nedeniyle doğrudan değil, ama dolaylı olarak özgürlükten meydana çıksa bile yine sorumlu tutmak mümkündür.

²⁹²Kant, *Seçilmiş Yazılar*, s 193

²⁹³ Kant, *Ethika*, s.80

Kant, Etik Üzerine Dersler adlı yapıtında bu durumu şöyle bir örnekle açıklıyor: Bir kimseyi sarhoşluğun verdiği cesaretle gerçekleştirdiği eylemlerden dolayı sorumlu tutamayız ama bu insanı ayyaşlığın kendisinden sorumlu tutabiliriz. Kant'a göre bir kimseyi bir eylemden dolayı sorumlu tutma olanağı tanımayan aynı nedenler yine de küçük bir oranda sorumlu görülebilir.

Kant'a göre sorumluluğun engelleri ve koşulları vardır. Bir eylemin önünde ne kadar çok engel varsa sorumluluk da o oranda yüksektir, eylemin önünde özgürlüğe ne kadar çok engel varsa sorumluluk da o oranda düşüktür. Bu noktada Kant önemli bir noktaya temas etmektedir; eylemlerdeki ahlaklılık derecesi eylem sorumluluk derecesiyle karıştırılmamalıdır. Örneğin bir kimse öfke ve hiddetten dolayı bir diğerini öldürürse, bu insan soğukkanlılıkla ve düşünerek cinayet işleyen bir başkasından, ilkinden daha büyük bir eylem olmasına rağmen daha büyük kötülük değildir.²⁹⁴ Birçok engelleri aşmak için beni zorlaması gereken eylemleri isteyerek yerine getirirsem sorumluluğum o oranda artar ve benim bu sorumluluklardan kaçma ihtimalim azalır. Örneğin aç bir kişi mutfaktan yiyecek çaldığı zaman onu bundan dolayı sorumlu tutamayız çünkü o bunun için kendisini çok zorlamıştır.

Tutku (*appetita*) insanın kendisini zorlamasına neden olur ama sorumluluğun derecesini azaltması gerekiyorsa o zaman bundan doğacak şey asla sorumluluk olamaz.²⁹⁵

Burada doğal tutkuyu ihtirastan ayırmak gerekir. Birincisinin sorumluluğu ikincisine göre daha ağır değildir. İhtirasın kökünün kurutulması mümkündür ve kurutulması gerekir. Hiçbir insan ihtirasın kendisinde kök salmasına izin vermemelidir. Açlık tarafından tahrik edilen bir kimse ile ihtiras ve şehvetin tahrik ettiği bir kimse bu davranışlarından dolayı aynı derecede sorumlu tutmak mümkün değildir.

²⁹⁴ Ogün Yürek, *Schelling'in Kant Eleştirisi*, Ethos, 2008 Temmuz, sayı 4

²⁹⁵ Harun Mustafa Töle, *Immanuel Kant'ta Özgürlük Ve Sorumluluk İlişkisi*, s 73

Kant'a göre insan doğal eğilimleriyle ne kadar çok mücadele ederse sorumlulukları o derece artar, bu yüzden erdem konusundaki sorumluluğumuz, önlerinde o kadar çok engel bulunmayan meleklerden daha fazladır.²⁹⁶ İnsan bir eylemde bulunurken dıştan ne kadar çok baskı gelirse, insan bu eylemi gerçekleştirirken ne kadar çok zorlanırsa bu eylemden sorumlu tutulma oranı da o ölçüde azalır, ancak baskıları ve engelleri aşar ama eylemin yine yerine getirmese o zaman sorumluluğu o ölçüde artar.

Bir eylemi gerçekleştirmeyi niyet eden kişi pek çok hesap yapar. Kant'a göre bu henüz bir eylem değildir ve sorumluluğu kimseye yüklenemez. Ancak girişimde(conatus) bulunduğu zaman durum tersine döner. Çünkü bu durumda öznedede her şey yeterince mevcuttur ve güçler sarf edilmiştir ama bu güçler yeterli olmadığı için etkisi anlaşılammamaktadır. Çünkü güçlerin yararlılığını ancak sonuçtan çıkararak anlayabiliriz. Yani girişimin mevcut güçlerin etkisi altında olup olmadığını eylemin sonucuna bakarak bilebiliriz. Bu açıdan bakılınca hukuksal yargıların sorumluluğu etik yargılardaki gibi kişiye yüklenemez. Örneğin bir kişi elinde bıçak bir kişiyi öldürmek üzere yakalanırsa girişim mevcut olsa bile bu o kişiyi katil yapmaz. Dolayısıyla bir kişinin niyetinin olması ama eylemin mevcut olmaması o kişiyi hukuksal olarak suçlu kılmaz. Etik eylemlerde ise böyle değildir, eyleme niyet etmiş olması bile o kişiyi sorumlu kılar.²⁹⁷

Örneğin bir kişiye hakaret etmek için odaya girdik, o an o kişinin durumuna bakarak bundan vazgeçtik; o kişiye karşı hissettiğimiz bu tutumlar bizi o kişiye karşı sorumlu kılar. Demek ki eylem gerçekleşmese dahi salt niyetimiz de bizi bizim dışımızdakilere sorumlu kılar.

²⁹⁶ Kant, *Ethica*, s 36

²⁹⁷ Heimsoeth, *Kantın Felsefesi*, s 122

3.1.3. İnsanın Kendisine Ve İnsanlığa Karşı Sorumlulukları Ve Alışkanlıkların Aşılması

Kant'ın sorumluluktan bahsederken değindiği bir diğer kavram da 'alışkanlık'tır. Kant, "Alışkanlıktan kaynaklanan eylemi mecburiyet haline getirmeye başlayan, alışkanlıktır (consuetudinarius)" diyor. Kant'a göre alışkanlık eylemde kolaylığı ama aynı zamanda mecburiyeti sağlar. Alışkanlıklarımızdan gelen bu mecburiyet sorumluluklarımızı azaltır çünkü o irademize ket vurmuştur. Alışkanlığı celp eden fiil sorumluluklarımızın nedenidir. Demek ki Kant'a göre irade dışı alışkanlıklar sorumluluğu azaltır. Örneğin bir kimse, kötü eylemlerde bulunma alışkanlığının mecburiyet haline geldiği Çingeneler arasında yetişmişse o zaman sorumluluk derecesi azalır; ama alışkanlık eylemin sık sık yenilenişine bir kanıt oluşturur ve bu yüzden sorumluluğun derecesi artar.²⁹⁸ Şayet bir kişi genellikle iyi eylemlerde bulunur ve sık sık yenileyerek bunu alışkanlık haline getirirse o zaman sorumluluk derecesi de o orandan kademe kademe artar. Bu durum kötü eylemler için de geçerlidir. Bu nedenle doğal heyecanların sorumlulukları o kadar fazla değildir. Ama alışkanlığa dönüşmüş, yinelenen tahrikler nedeniyle mecburiyet haline gelmiş eylemler, suçun kanıtı olurlar ve bu yüzden sorumluluk derecesi daha fazladır. Kant daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi insanın doğal yanını reddetme, insanın doğal eğilimlerinin olduğunu, yer yer bu eğilimlerin insanı farklı şekillerde davranmaya zorladığını ifade eder. Bunun içindir ki insanın doğal eğilimlerinin alışkanlık haline gelmediği ve irade ile şekillendirildiği süreçte sorumluluğunun fazla olmadığını ifade eder. Öte yandan Kant, insanın doğal istek ve eğilimlerini yenecek ve etik eylemde bulunabilecek yetiye sahip olduğunu ifade eder. Bundan dolayı eğilimler alışkanlığa dönüştüğü oranda sorumluluğunun da artacağını ifade eder.

3.1.4. İnsanın Doğasından Kaynaklanan Zaafıları

İnsanın doğasının zayıflığı Kant'a göre bir insanın bir eyleminin ahlak yasasına uygun hale getirmek için insanda mevcut olan ve olması gereken ahlaki iyiliğin gerektiği kadar olması veya olmamasıdır.

²⁹⁸Kant, *Ethica*, s 102

İnsanın doğası gereği iyiliğe olduğu kadar kötülüğe de yatkındır. Başka bir ifadeyle insan doğasının kusuru ahlaksal iyilik potansiyelinin eksikliği kadar, kötü eylemler için insanda yüce bir ilkenin (principia) ve itici bir gücün bulunmasıdır.²⁹⁹ Ahlaklılık bir eylemin içsel iyilik hareketinden kaynaklanmasıdır ve bu, Kant'a göre ahlaksal saflık (rectitudo moralis) katında yer alır. Kant, “Bir insanın eylemlerinin en yüce itici gücü ahlaksal doğruluktur.” diyor. Akıl her ne kadar bunu kavrasa da, bu hareket yine de itici bir güce sahip değildir. Ahlaksal yetkinlik gerçi yargılara varırken tarafımızdan onay görür, ama ahlaksal yetkinliğin bu hareketi akıldan elde edildiği için duygusal hareket kadar güçlü bir itici güce sahip değildir. İşte Kant'a göre insanın doğasının zayıflığı insanın ahlaksal iyiliğe yönelmesinde zayıflığının sebebini oluşturur.

Kant *Ethica* adlı yapıtında insan doğasının zayıflığını şöyle ifade eder:³⁰⁰ “Sırf insan doğasının zayıflığı üzerine kafa yormayı ve kişinin ahlaksal saflığa ulaşmayacak kadar aciz olup olmadığını araştırmayı bırakalım. Çünkü insanın eylemlerinin saf olup olmadığını bulma çabası, iyi ve ahlaksal eylemleri icra etme konusunda insanın kendine güvenini yitirmesine doğasının zayıf ve aciz olduğunu düşünmesine neden olur. Biz daha çok ahlaksal doğruluğun eylemlerimize temel teşkil eden yüce bir hareket olabileceği inancını beslemeliyiz. İnsan ruhu saf ahlaklılık durumunda tamamen arı değildir.” Örneğin yoksul bir kişi bizden bir şey istediği zaman, kendisine acıdığımız için duygulanırız ve şahsen değil de sadece yazılı olarak rica etseydi yapamayacağımız bir şeyi yerine getirmeye söz verirdik. Bu konuda şöyle bir örnek de verebiliriz: İnsan yolculuk sırasında sokaklarda yatan yoksulları görüp kendilerine iyilikte bulunur ama yine de oradan uzaklaşırsa buradaki hareketi, şöhret ya da çıkardır. Oysa bu tür yararlı şeyler eylemin içsel iyiliğinden dolayı yapılır.

Kant'a göre demek ki bizler bir parça da olsa ahlaksal saflıktan nasibimizi almışızdır ancak bu duygusal tahriklerimiz nedeniyle tamamen yeterli bir itici güce sahip değildir.

²⁹⁹ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 56

³⁰⁰ Kant, *Ethica*, s 76

Ahlaksal saflık bizi iyi eyleme geçmeye yönlendirir ve biz zamanla buna alışırız. Kant: “Bir insan başkalarının hayatındaki kusurları, eksiklikleri araştırmamalı çünkü bu bize yarar sağlamaz aksine zarar getirir. Ahlaksal yetkinliğe ulaşmamış insanlar kendi ahlaki eksiklikleriyle övünebilirler, hata aramayı, hata bulmayı kendi erdemleri sayabilirler. İnsanın tabiatına aykırı bu duygu insanın kıskançlık duygusu içinde olduğunu, kötü niyetli olduğunu belli eder.”³⁰¹

Kant'a göre insanın ahlaksal zayıflığından çıkaracağımız ilke şudur: Ahlak yasaları asla insanın zayıflığına göre düzenlenmemelidir, insanın vasfı ne olursa olsun, insan ne düşünürse düşünsün; ahlak yasası kutsal, saf ve ahlak yönünden yetkin bir şekilde açıklanmalıdır.³⁰² Bunu dikkate almak çok önemlidir. Geçmişte filozoflar insanlardan doğalarını aşacak şeyler talep etmiyorlardı, bu yüzden yasaları da doğal eğilimleriyle paraleldi ve saf değildi. İnsan doğasını aştığı zaman da bu insanı buna teşvik eden, saf ahlaksal yargı değildi. İnsanı buna teşvik eden; kendine güven, onur, cesaret, gönül yüceliği gibi duygulardı. Ama kutsal kitaptan sonra insan aklı ister alsın ister almasın ahlak yasasının duygulardan ve yeteneklerden bağımsız saf, kutsal olduğu anlaşılmıştır. Çünkü ahlak yasası eylemlerimizin ilk imgesi, ölçüsü ve modelidir.³⁰³ Bu ilke son derece kritik ve önemlidir, bu ilke tam bütün ve kesin olmak zorundadır. Zira insan neye göre karar verecektir? Demek ki Kant'a göre insanın en önemli ödevi; ahlak yasasını tüm saflığı ve tüm kutsallığı ile açıklamaktır, ahlak yasasının saflığını, kutsallığını bozmak insanlık adına yapılacak en büyük kötülüktür ve en büyük insanlık suçudur.

Kant insanın doğasının her zaman olumlu iyiye sahip olmadığını, aynı zamanda olumlu kötüye de sahip olduğunu ifade eder. Kant buna insanın doğasındaki kusur diyor.³⁰⁴ Ancak tüm ahlaksal kötülükler özgürlükten kaynaklanır, zira özgür olmazsa ahlaki de sayılmazlar, bu nedenle bütün bu kötülükler insanın hanesine yazılırlar.

³⁰¹ Kant, *Ethica*, s 86

³⁰² Kant, *Ethica*, s 77

³⁰³ Mehmet Emin Erişirgil, *Kant Ve Felsefesi*, s 289

³⁰⁴ Açıklama: Nişancı, *Kant Ahlakının Pratik Değeri*, Köprü Dergisi, 75. Sayı, 2001

Kant'a göre insanın doğasının kusurlu oluşundan çıkarılacak sonuçlar şunlardır: Birincisi insanın eylemleri hakkında karar verirken insanın doğasının kusurlu oluşunu göz önünde bulundurmamak zorunda değilim. Yasa kutsal ve içsel yargılarımız da bu yasaya göre adil olmalıdır, yani yasal ceza tüm kesinliğiyle insanların eylemlerine uygulanmalıdır.³⁰⁵ İnsanın kırılabilirliği, duygusallığı sorumluluğu azaltmak için bir neden teşkil etmez. Kant'a göre içsel yargılar sadece onun sesini dinler ve bu sesi bastırmayıp, duyumsamak istersek adil olur. İnsanın kusurlu olduğunu dikkate almadan eylemi kendinde ve kendi için diye telakki eder; örneğin insan bir kimseyi düşünmeden sarf etmiş bir söz nedeniyle tahkir ettiği zaman, evine döndüğünde bu olay kafasını kurcalar durur ve hatasını düzeltmek için bir fırsat çıkmasını arzu eder.

Kuşkusuz dünyevi yargılar için geçerli olması gereken bu tür mazeretler ileri sürülmeye devam edilse de insanın serzenişinden bu türlü kurtulması mümkün değildir. İnsani boyutta bakınca kişi elbette yanılabilir, ağzından istemeyerek kötü söz çıkabilir. Ancak bu içsel yargılar için söz konusu değildir, içsel yargılar asla insanın doğasındaki kusurlara bakmaz, onu ilgilendiren nasılsa öyle olan eylemin kendisidir. Bu durum Kant'a göre şunu açıklar: İnsan doğasında saf ahlaklılık hareketinin de bulunduğunu ve insan doğasının zayıflığından yola çıkmaya gerek olmadığını ispatlar. İnsanın kırılabilirliği ve zayıflığı sadece başkalarının eylemleri hakkında karar verirken göz önüne alınabilir. Ama kendi eylemlerimde kırılabilirliğimi ve zayıflığımı hesaba katarak kendimi haklı gösteremem.³⁰⁶ Etkin sorumluluk kesinlik kazanılmış bir sorumluluktur. Bu sorumluluk yasalar tarafından hem de ahlaki bakımdan kişide gerçekleşmeye zorlar.

Kant'a göre biz insanlar hakkında yargıya varabiliriz, herkes bir başkası için yargıda bulunabilir ama kimse karşıdakini mahkûm edemez çünkü sorumluluğumuz (*imputatio*) etkin değildir. Yani ne yasal olarak ne de ahlaki olarak zorlama, yargıda bulunma hakkına sahip değilim.³⁰⁷

³⁰⁵ Kant, *Etik Üzerine Dersler*, s 104

³⁰⁶ Fikir Mimarları Dizisi 2, *Kant*, s 170

³⁰⁷ Kant *Eticha*, s 96

Yasalar tarafından tarafıma yapılması zorunlu kılınmış eylemler ise benim kesin olarak sorumluluğumdadır. Dolayısıyla bir yargıda bulunmam için yetkimin olması gerekir, yetkimin olmadığı konularda yargım da olamaz. Kant insan eylemlerinin değerlendirilmesi konusunu şöyle ifade etmektedir: Yasal yönden insan eylemlerini değerlendirme ve bir yargıya varma ve bu yargıya dayanarak eylemin infazını verme yetkisi yargıçlardadır. Demek ki yargıçlık makamı iki edim içermektedir: Yasalara göre kesin yargıya varma hakkı ve bu yargıyı uygulama hakkı. Yani yargıç kendisine verilen yasal yetkiye dayanarak söz konusu eylemin infazını vermeye yetkilidir. Yargıç yasayı uygulama yetkisine sahip olmalıdır. Bir eylemi değerlendirmek, yargılamak ve hükme varmak bir yetkiye ve yetiye dayalı olmalıdır.

Her insan başkalarını değerlendirme, haklı veya haksız olduğunu ifade etme kabiliyetine sahiptir ve bu değerlendirme hem kendi eylemlerimizin hem de başkalarının eylemlerinin değerlendirmesinde söz konusudur. Bu yeti insan anlığında mevcuttur. Ayrıca kendimizin ve başkalarının hoş giden ve gitmeyen yanları hakkında yargıya varmamızı sağlayan bir istek ve isteksizlik kabiliyeti de mevcuttur bizde ve bu duygunun adı, Kant'a göre ahlak duygusudur³⁰⁸. Ahlaksal duygu ile ahlak yasasına vardıktan sonra doğamızda üçüncü bir itki, irade dışı ve karşı konulmaz bir itki daha buluruz ki bu Kant'a göre içgüdüdür. İçgüdü bizi eylemler hakkında yargıya varmaya zorlar. Eylemle yasa arasındaki ilişki gereğince kötü eylemde bulununca manevi bir acı duymamızı, iyi bir eylemde bulununca manevi bir sevinç duymamızı sağlar. İnsan eylemlerini yargılayan ve mahkûm eden vicdan duygusu içgüdüdür. Kant'a göre bu bir kabiliyet değil içgüdüdür. Eğer iradi bir kabiliyet olsaydı, o zaman bizi zorlamayacak bir mahkeme olmazdı.

İçsel bir mahkeme olması gerekirse, o zaman bizi zorlamak, eylemlerimizi irade dışı yargılamak ve mahkûm etmek, manevi yönden aklamak ya da lanetlemek için bir yetkiye sahip olmak zorundadır.

³⁰⁸ Tepe, *Etik Ve Metaetik* s 63

Kant'a göre herkes teorik olarak yargılama kabiliyetine sahiptir ama bu irademiz dâhilindedir.³⁰⁹ Ancak bizi zorlayan, eylemlerimizi yargılayan bir şey vardır içimizde, bu şey yasayı önümüze koyar, bizi yargıcın karşısına çıkmaya zorlar, irademizin hilafına mahkûm eder, demek ki bu gerçek bir yargıdır. Kant'a göre, bu içsel mahkeme (forum internum) zihniyetimize göre hakkımızda kendisi karar veren bir tanrısal mahkemedir (*forum divinum*). Biz tanrısal mahkeme hakkında kendimizi zihniyetimize göre mahkûm etmekten başka hiçbir kavram oluşturamayız. Demek ki, dışa yansıtılmayacak zihniyetler ve eylemler içsel mahkeme alanına girerler. Çünkü insana özgü dışsal mahkeme zihniyetlere göre yargıya varamazlar. Buradan şu sonuç çıkar ki tanrısal mahkemeleri temsil eden vicdandır.³¹⁰ Öte taraftan etik bir eylem insana özgü dışsal mahkeme (*coram foro externo*) alanına ait değildir çünkü dıştan baskı yapma hakkı yoktur. Bu baskı hakkı sadece dıştan bir yargıca aittir.

Eylemin hakları ve kanıtları dışta da geçerli olmak zorundadır. Ama sorumluluğun dış nedenleri, dışsal genel yasalara göre geçerli olan nedenlerdir. Dışsal geçerli nedenlere sahip olmayan sorumluluklar (*imputatione*) dışsal mahkemeler (*forum externum*) değil içsel (*internum*) alanına girer. Kant'a göre içsel mahkeme her insanda mevcuttur. Bir kişi işlediği bir suçu açıkça söylemese bile kendini suçlu buluyordur ve bunun sıkıntısını yaşıyordur, onu açıkça söylemesi sadece daha geniş bir etki yaratır.³¹¹ İnsanlar bazen sorumluluklarını yerine getirmese ve bunu da açıklamazsa tanrısal mahkemede de yargılanmayacaklarını düşünürler; cezaya katlanmak istediğini açıkça söylese bile ister haklı ister haksız olsun, yine de cezalandırılır. Bunun için ant içmek, şöyle oldu demek abestir.

Gerçek olmaması koşuluyla, bizi ilgilendirmeyecek herhangi bir olayın vuku bulmasını istiyorum, örneğin “Kambur, kötürüm olmak istiyorum” diyen ama öyle olmayan birinin kambur ve kötürüm olmak kendi iradesine bağlı değildir. Bu insanın kendi erkinde olmadığı için böyle bir şey vaat etmesi de mümkün değildir. Kant bu görüşünü kutsal kitaplardan da destekler ifadelerle anlatıyor, hiç kimseye cennet vaat etme çünkü o senin değildir.

³⁰⁹ Wood, *Kant*, s 169

³¹⁰ Kant, *Etik Üzerine Dersler*, s .89

³¹¹ Kant, *Etik Üzerine Dersler*, s 96

Kant'ın ahlak felsefesinin sistemi içerisinde temel teşkil eden en önemli görüşlerden biri kişinin seçme yetisi, istenç özgürlüğü, tercih edebilme hakkı ve buna bağlı olarak sorumluluk duygusuna sahip olmasıdır. Eğer kendin tercih etmişsen eyleminin sonuçlarından da sorumlusun.

İnsanın kendine karşı ödevi, ne tanrıya karşı ödevi, ne ülkesine karşı ödeviyle alakalı değildir, hukuksal ve siyasi açıdan da değerlendirilemez. Çünkü insanın tanrıyla, devletle veya başka insanlarla ilişkilerinde ortaya çıkmaz.³¹² Benim kendime yaptıklarım hiçbir şekilde sorgulanamaz, çünkü kendime karşı yaptıklarım kendi rızamla yaptıklarımdır ve dıştan hiçbir zorlama söz konusu değildir. Kendime ters düşen bir şey yaptığımda da bu yasalara aykırı bir şey değildir. İnsanın kendisine karşı ödevleri konusunda daha çok, insanın kendisine karşı özgürlüğü kullanışı ele alınacaktır. Kant'a göre insanın kendine karşı ödevlerini ele alırken ahlak çok yetersiz kalmıştır der. Hiçbir düşünür insanın kendine karşı ödevleri konusunu doğru ele almamış, insanın kendine karşı ödevlerini doğru kavrayamamıştır.³¹³

Kant'a göre düşünürler insanın kendine karşı ödevlerini bir ayrıntı olarak görmüştür, eğer insan bütün ödevlerini yerine getirirse kendine karşı ödevlerini de yerine getirmiş olacağını düşünmüşlerdir, bu bakımdan bütün ahlak felsefeleri yanlıştır. Hatta birçok ahlak felsefecisinin çalışma alanlarında insanın kendine karşı ödevleri konusunda bir alan bile yoktur. Kant'a göre birçok düşünür insanın kendine karşı ödevleri deyince kendi mutluluğunu geliştirmesini anlıyorlar. Bu ne büyük bir yanlıştır. Eğer temel ödev insanın kendi eğilim ve tutkularını karşılamak olsa, o zaman insan başkalarını ölçü almadan sürekli kendi tutku ve isteklerini doyurmaya çalışacaktır, bu başkalarını ihmal hatta mağdur etmeye götürür insanı.

Kant'a göre bu asla insanın kendine karşı ödevinin ilkesi değildir, ödev ve sorumluluk hiçbir şekilde esnekliğe, geçici mutluluğa, tutku ve eğilimlere dayanmaz. Kant'ın öğretisinde insanın kendine karşı ödevi, insanın ödevlerinin en üst sırasında yer alır.

³¹² Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, s 118

³¹³ Alexis, Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, s 98

Kant'ın ahlak öğretisinden çıkarılacak sonuç şudur: Kendine karşı görevlerini yerine getirmeyen kişinin başkalarına karşı ödevlerini yerine getiremez. Başkalarına karşı ödevlerini doğru dürüst yerine getirmeyen, yüce gönüllü, iyilik sever, merhametli olmayan ama kendine karşı ödevlerini gözetten, kendisine karşı yakışır biçimde yaşayan bir kimse yine de belirli bir ölçüde manevi değere sahiptir.³¹⁴ Kant'ın ahlak öğretilerini anlatan hangi yapıta bakarsak göreceğimiz en temel ilke, kendine karşı ödevlerini ihmal eden, kendine saygısı olmayan kişinin manevi değere sahip olduğu düşünülemez.³¹⁵ İnsanın kendine karşı olan ödevlerine aykırı hareket etmesi, insanı tüm değerlerden, başkalarına karşı ödevlerinden mahrum eder ve insanlık değerlerinden, saygınlıktan yoksun bırakır. Buradan şu sonuç çıkar; insanın kendine karşı olan ödevleri, başkalarına karşı olan ödevlerinin ön koşuludur. Peki insanın kendine karşı ödevlerini ihlal etmesi ne demektir? Sarhoşun biri kimseye, hatta doğası güçlüyse kendine bile zarar vermez, ama hor görülür. Bizler dalkavukça bir boyun eğiş karşısında lakayt kalamayız, böyle bir insan kişiliğine leke getirir. İnsanlar dalkavukluk yapmamalıdır, bu şekilde insanlık ortadan kalkar. Bir kimse bir şeyler elde etmek için başkaları tarafından bir top gibi tekmelenmeye, kendisine her şeyin yapılmasına göz yumarsa, insanlık değerini ayaklar altına alır. Yalancılık bir insanın başkalarına karşı ödevlerini ihlal etmesinden çok kendisine karşı olan ödevlerini ihlal etmesidir. Bir insanın bir konuda yalan söylemesi başkalarına karşı zarar vermese de, toplumda hor görülmesine neden olur. Kişiliğini bir yana atar, aşağılık bir şekilde davranır, kendine karşı olan ödevlerini ihlal eder. Hatta bunu daha da ileri götürebiliriz; insan kendine karşı yapılan iyilikleri kabul ettiği zaman, kendine karşı ödevlerinden taviz vermiş olur.

Çünkü iyiliği kabul eden hiçbir zaman ödeyemeyeceği bir minnetin altına girmiş olur.³¹⁶ Karşıdaki kişi çabuk davranıp iyilik yaptıktan sonra, artık iyilik yapana karşı iyilik yapsa da iyilik yapmamış olur, zira bu durumda iyilik yapanın yaptığı iyiliğin karşılığı vermek için iyilik yapmış gibi görünür.

³¹⁴ Harun Mustafa Töre, *Kant'ta Özgürlük Ve Sorumluluk İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi 2005, s 56

³¹⁵ Kant, *Ethica*, s 184

³¹⁶ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, s 118

Sonuç itibariyle hiçbir zaman minnetten kurtulmamış olur. Kim bir başkasının minneti altında kalmak ister ki? Başkasının minneti altında kalan kişi, sürekli o kişiye karşı sürekli nazik ve gönül okşar şekilde davranmak zorundadır. Eğer böyle davranmazsa iyilik yapan kişi sürekli iyilik yapığını ima edecek hareketlerden bulunacak ve iyilik yapanı görünce sürekli yolunu değiştirmek zorunda kalacak ve kendini zora sokacaktır. Ama gönül borcunu hemen ödeyen kişi bazı davranışlar için kendini zorlamaz, özgürce davranır. Aynı şekilde, yazgısından, talihsizliğinden sürekli şikayet eden, oflayan, ağlayan kişinin de gözümüzde hiçbir değeri yoktur.³¹⁷ Oysa zorluklar yaşasa da dirençli olan, sürekli mücadele eden kişiye karşı daima saygı duyarız ve yardım etmeye çalışırız

İnsanın kendine karşı olan ödevlerini yerine getirmediğine verilebilecek bir diğer örnek; özgürlüğünden para karşılığı vazgeçen, köleliği kabul eden, kişiliğini para karşılığı satan insan da insanlığa aykırı davranmıştır. Bu tür durumlarda belki kimse zarar görmez ama insanın kişiliği zarar görür. Kant bu tür davranışlara tensel suç (*crimina carnis*) der. Bu tür suçlarda kimse zarar görmez, insanın kişiliğine leke gelir, insanlık zarar görür.³¹⁸ Kant'a göre bir insanın kendisine karşı olan ödev ve sorumluluklarını ihlal ettiği en üst nokta intihardır. Kant bu tür davranışların iğrenç olmasının nedeni tanrıda aranmamalıdır, bu tür davranışlar tanrı yasakladığı için kötü değildir, kötü olduğu için tanrı yasaklamıştır. İntiharın insanın kendine karşı olan ödevlerini ihlal etmesi bakımından iğrenç olmasının nedeni tanrısal bir emir çiğnendiği için değil, özgürlüğü telef etme amacıyla kullanılmasıdır. Özgürlük sadece insan gibi, insanca yaşamak için kullanılabilir. Kişiliğine ait her şey üzerinde tasarruf hakkına sahiptir, ama kişiliği üzerinde değil, ve özgürlüğü kendi aleyhine kullanamaz.

Kant iki kavramın karıştırılmaması gerektiğini ifade eder; bir insan kendisi hakkında tasarrufa sahiptir, ama özgürlüğü hakkında tasarrufa sahip değildir, özgürlük insanın insanlığının varlık nedenidir.

³¹⁷ Kant, *Ethica*, s 189

³¹⁸ Kant, *Ethica*, s 143

Dünya da her şey bir araç değeri taşır, ama insan değil, çünkü insan bir amaçtır. Kant'ın bu bakış açısı felsefesinin çıkış noktasından itibaren hep böyledir.³¹⁹

Rasyonel bir varlık olarak insan asla araç olmamalı, ama bazı insanlar kendini araç olarak kullanır, bu insanlar hem kişiliklerine, hem de insanlık onuruna zarar verirler. Kant'a göre insanın kendine karşı ödevleri hiçbir şekilde, kendini mutlu edecek davranışlar temeline dayandırılmaz. Böyle bir şey olsaydı, eğilimlere dayanırdı ve bir basiret kuralı olurdu. Oysa eğilimlerin tatminine yönelik hiçbir davranış ahlaki değildir ve insanı yükümlü kılmaz. İnsanın kendine karşı ödev ve sorumlulukları hiçbir zaman önyargılara dayanmaz ve yapılan her eylem insanlık onuru için yapılır. Kant kişi olarak kendimize karşı ödevlerimizi yerine getirirken hiçbir zaman sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir, özgürlüğümüz eylemlerimizle insanlık değerini yükselttiğimiz sürece devam eder. Eğer eylemlerimiz insanlığı ve insanlık değerini yüceltmezse; hem kendimizin hem de diğer insanların gözünde değerimiz düşer. Bu durum insanın kendine karşı olan ödev ve sorumluluklarının birinci ve en önemli koşuludur.

Kant burada Sokrates'i örnek veriyor ve diyor ki: “Sokrates mahkemenin ve birçok insanın gözünde önemli değildi ama onun davranışları onun ne kadar değerli bir insan olduğunu ve insanlık adına ne kadar önemli eylemlerde bulunduğunu gösterdi. O kendi yaşamını feda etti ama insanlık onurunu yüceltti. Tutkularından, hazlarını insanlık onuruna feda etti. O her şeyini kaybetti ama insanlık onuruna hizmet etti.³²⁰ İnsanın kendine karşı ödevleri de işte bununla alakalıdır. Bir kişi manevi değer taşıyorsa kendini alçaltmıştır ve kendine karşı ödevlerini yerine getirmemiştir.”

³¹⁹ Alasdair MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, s 219

³²⁰ Alasdair MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, s 22

Kant'ın öğretisine baktığımızda söyle bir sonuç çıkarabiliriz; hayvanların yaşamak için yaptığı her şey kurala uygundur çünkü onlar itkileriyle hareket ederler, oysa insanın yaptığı her şey doğru değildir ve yapamaz çünkü insanın davranışlarını maneviyatı sınırlar, davranışlarını sınırlayan yasalar (Ahlak Yasası) vardır.³²¹ Bu kural özgürlüğü iyiye, doğruya kullanmamızı sağlar. Bu durumda insan kendine karşı sorumluluklarını yerine getirmiş olur, itkilerini ve isteklerini yenmiş olur, insanlık onuruna yakışır eylemde bulunmuş olur. Oysaki kendine karşı ödevlerini yerine getirmeyen insan, insanlığın asli amaçlarını unuttur, geçici duygular peşinde koşar. Çünkü o insan özgür değildir, özgür olsaydı, bu eğilim ve tutkularına boyun eğmezdi. Özgür insan kurala uyan insandır çünkü kural insani amaçların en temel olanlarındandır. Eğilimlerinin peşinde giden, hayatını tutku ve isteklerinin karşılanmasına harcayan insan hayvan sayılır çünkü bu hayvanların en temel özelliğidir. İnsanın kendine karşı olan sorumluluğu da işte bu boyutta anlam kazanır, duygularıyla savaşıyorsun, bazen mutsuz olacaksın, üzüleceksin, zarar göreceksin ama insanca davranmış olacaksın ve insanlık değerini yüceltmiş olacaksın.

Demek ki insanın kendine karşı ödevi demek, kendi özgürlüğünü ahlak yasalarına dayanarak kısıtlaması durumudur. Zira en büyük kötülükler özgürlüğün kötüye kullanılmasından kaynaklanır. Kant'a göre, doğada zararlı hiçbir şey yoktur zararlı şeylerin hepsin insanın özgürlüğünün kullanılmasından çıkar. İçki, kumar, çeşitli yiyecekler bunlara örnektir. İnsan kendine karşı sorumluluğunu bilmezse doğaya karşı sorumluluğunu da bilmez; o zaman özgürlüğünü kötüye kullanır ve doğanın biçimini değiştiren, bozan iğrenç bir varlık haline gelir.³²² Ohâlde özgürlüğün sınırlandırılması gerekir, bunu yapacak güç sorumluluktur. Doğada bir denge vardır, bir düzen vardır, bunun gibi insanda da bir denge ve düzen olmak zorundadır. İnsanları bağlayacak kurallar olmazsa her insan başına buyruk davranırsa o zaman insanlar bir vahşet ortamında yaşar.³²³

³²¹ Slovaj Zizek, *Kant ile Sohbet*, Kasım 2006

³²² Kant, *Etik Üzerine Dersler* s.147

³²³ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 63

Kant'ın ahlak öğretisine göre ahlaksızlık özgürlükte gizlidir. Bir insanın başına bir kötülük geldiği zaman ona üzülürüz, yardım etmeye çalışırız, ama bir insanın ahlaksızlıktan dolayı suç işlediğini görürsek ona kızarız, en ağır şekilde cezalandırılmasını isteriz.

Peki, özgürlüğü ne zaman ve ne kadar kullanmamız gerekir? Kant bu soruya şöyle cevap veriyor: “Özgürlüğün ölçüsü insanlığın ölçüsüdür, özgürlük insanlıkla uyumlu olmak zorundadır.”³²⁴ Demek ki Kant'a göre sorumluluk ilkesi; özgürlüğün kullanılışıyla insanlığın asli amaçlarıyla uyumludur ve uyumlu olmak zorundadır. Kant, bunu bir örnekle açıklıyor; bir insan organlarını para karşılığı satma yetkisine sahip değildir, bir parmağı için on birlerce para verseler dahi yine böyle bir hakka sahip değildir. O zaman bir insanın tüm organlarını satması mümkün olurdu.

Kant, “Peki, bir insanın kendi üretmediği bir şey hakkında hak sahibi olması mümkün müdür?” diye sorar³²⁵. Kant'a göre özgürlüğü olmayan varlıklar hakkında tasarruf hakkına sahip olunabilir ama özgürlüğü olan varlıklar hakkında tasarruf hakkına sahip değiliz. Bir kişi kendine hükmedilmesine izin verirse kendini bir nesne haline sokar ve önüne gelen ona istediği gibi davranır. Çünkü o, kişiliğini bir kenara atmıştır, der. İnsanın kendine karşı ödev ve sorumluluğu kendi çıkar ve menfaatlerinden dolayı değil, insanlık değeri açısından kendisine biçilen insanlık değerindedir. ³²⁶ Bir insanın bir davranışının değerli olup olmaması, kendisine ne kadar faydalıdır diye değil, “İnsanlığa ne kadar faydalıdır?” diye değerlendirilir.

Kant'ın felsefesine bakıldığında, insan davranışlarının iki temel nedeni vardır: Bunlardan biri hayvani eğilimler, diğeri ise hayvani eğilimlerle savaşılan onlara set çeken, onları akla boyun eğdiren insanlık yetisidir. Kant, hukuk bir insanın davranışlarını diğer insanlarla ilişkileri bakımından nasıl kısıtlıyorsa, sorumluluk da insanların özgürlüğünü kendisiyle olan ilişkisinde öyle sınırlar. ³²⁷

³²⁴ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 71

³²⁵ Kant, *Ethica*, s 89

³²⁶ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s 56

³²⁷ Kant, *Ethica*, s 89

Sorumluluklarımızın temelinde; insanın kendisine karşı duyduğu saygı, kendisine değer vermesi, kendi gözünde onurunu kaybetmemesi duygusundan kaynaklanan bir özsaygı yatar. Kendisine karşı saygı duymak, kendini takdir etmek insanın sorumluluklarının en başında gelir. Kant, ellerinde fırsat var diye özgürlüklerini kısıtlamayan, aklını terbiye etmeyen kendi eliyle kendi sonunu hazırlar, her türlü çirkinliğe bulaşır diye ifade eder. Demek ki Kant'a göre insanın en temel sorumluluğu; ahlaksal ödevlerini gözetmeye muktedir olacak, ahlaksal arılığın ve ahlaksal ilkelerin gönlünde yer etmesini sağlayacak ve bunlara göre davranmaya çalışacaktır. Kant'ın ahlak öğretisinde insan, mutluluğunun kaynağını kendi içinde taşır, yeter ki ona mutluluğun ne olduğu ve insanın mutluluğunun temel ilkelerin ne olduğu öğretilsin. Kant'ı Aydınlanma çağının öncülerinden biri yapan bu cesur öğretisidir.

Kant insanın araç olmasına şiddetle karşı çıkarken, insanı kendi için ve kendinden dolayı eylemde bulunabilecek bir sürecin başına koyar. İnsanı değerlerin en üstüne koyduğu için bütün yapıp etmeleri de insana göre şekillendirir. İnsan eylemlerinde ilke insan dışında bir unsur olamaz, eylemin değerini de, değersizliğini de belirlemede ölçü insanın kendisidir.

SONUÇ

Gerek Kant'ın yapıtlarına gerekse Kant üzerine yazılan irili ufaklı eserlere bakılınca Kant'ın felsefe tarihinde ilham alınan önemli filozoflardan biri olduğu görülür. Çünkü bu yapıtlar incelendiğinde, Kant'ı eleştiren filozofların dahi Kant'tan ilham aldığı ve görüşlerini bu ilhamın üzerine kurdukları görülür. Kant'ın felsefe tarihinde önemli bir yere oturtulmasında en önemli etkilerden biri onun insanı bir bütün olarak alması, onu kuşatmasıdır.

Kant eleştirel felsefesiyle felsefe tarihinde çok önemli kırılmalara sebep olmuştur. Kant'ın eleştirel felsefesi, modern dünyanın kurumsal ve düşünsel boyutuna çok ciddi katkıda bulunmuştur. Kant bir filozof ciddiyetiyle öncelikle aklın eleştirisiyle işe başlamıştır, ve bu yöntemi bütün yapıtlarında kullanmıştır. Bütün yapıtlarında kullandığı eleştirel yöntemi ahlak yasasının olanaklılığını sorgularken de kullanmıştır ve bu sorgulama sonucunda aklın kendi evrensel ahlak yasasını koyabilecek durumda olduğunu ortaya koymuştur.

Kant, kendinden önceki görüşlerde olduğu gibi; insanı ne sadece akıl yanıyla ne de sadece deney yanıyla ele almamıştır. Kant insanı çok yönü ile kucaklamış ve bir bütün olarak kavramaya çalışmıştır. Kant'ı farklı kılan diğer bir özellik de onun ahlak görüşüdür. Zira Kant kendinden önceki mutluluk ahlakı, erdem ahlakı, haz ahlakı, fayda ahlakı gibi insanı ve insani değerleri araç yapan bütün anlayışları reddetmesi ve ödev ahlakı kavramını getirmesidir. Kant, dünya içindeki insan dünyanın bilgisiyle birlikte ona aittir, ama dünya içinde ödevinin bilincindeki insan, görünüşte değil kendinde varlıktır, şey değil, kişidir.

Kant, şiddetle mutluluğun, hazzın, faydanın göreceli olduğunu ve kişiden kişiye değiştiği için de hiçbir zaman insani değer olamayacağını savunur. İşte Kant ahlakın bu boyutunun üzerine şiddetle gitmiş ve insanın ahlakı alanında da genel, evrensel değerlere ulaşılması gerektiğini savunmuştur. Kant'ın felsefesine göre, nasıl ki doğada genel, herkesi bağlayan kanunlar varsa nasıl ki hukuk kuralları bütün insanlar için geçerli olan genel kanunlara ulaşıyorsa ahlak alanında da genel, evrensel kanunlara ulaşılmalıdır. Bu ulaşılan ahlak yasaları, özgür aklın kendi ilkesi olduğu için bütün özgür akılları bağlayan bir ilke olacaktır.

Kant'ın kendine özgü olan eleştirel yöntemle yazdığı 'Saf Aklın Eleştirisi' adlı yapıtına bakıldığı zaman aklın sınırlarını belirlemeye çalıştığı, bilginin olanağını belirlemeye çalıştığı ve a priori formlara ulaştığı görülür. Kant ahlak alanında da apriori, genel geçer, herkesin üzerinde uzlaştığı ilkelere varmaya çalışmıştır.

İşte Kant bu ilkelere yola çıkarak özgürlük, sorumluluk, ödev ahlakı, ahlak yasası gibi kavramları belirlemeye ve tanımlamaya çalışmıştır. Kant insanı temel değer olarak görür.

Kant'a göre insan akıl sahibi bir varlık olarak yaratılmakla özel bir değere sahip olmuştur. Zira sorumlu bir varlık olması da, özgür olması da, ahlaki bir yapıya sahip olması da tamamen akıl sahibi olmasıyla alakalıdır.

İşte Kant kendinden önceki ve kendinden sonraki filozofların çok sıklıkla üzerinde durduğu özgürlük ve sorumluluk kavramlarına ayrı bir boyut kazandırmıştır. Bu bağlamda insan için ve insana özgü çok özel bir nedenselliği olan özgürlük ve buna bağlı olarak sorumluluk anlayışı getirmiştir. Bunun için Kant'a göre özgürlük ve sorumluluğun olmadığı bir yerde ahlaklıktan söz etmek mümkün değildir. Bundan dolayı Kant özgürlük ve buna bağlı olarak sorumluluk kavramlarını aklın antinomilerinden biri olarak açıklamıştır. "Saf Aklın Eleştirisi" adlı yapıtında özgürlüğün ve sorumluluğun varlığını destekleyen ifadeler ileri sürmüştür. Kant'ın felsefe sisteminde insanın doğal eğilimleri olan bir varlık olması onun sorumluluk sahibi olmasına engel değildir ve bu bir çelişki de değildir. Kant'a göre İnsan fiziksel dünyaya ait bir varlık olduğu kadar düşünsel dünyaya da aittir. İnsandaki akıl yetisi onu düşünce dünyasına taşır ki sorumlu bir varlık olması da bu düşünce dünyasına ait olmasıyla alakalıdır. Kant'ın ahlak felsefesinde özgürlük kavramının (Negatif

Özgürlük, Pozitif Özgürlük) çok özel bir yeri vardı ve tanrı gibi, ölümsüzlük gibi postulatıdır. Zira Kant ahlaki karar kavramına ve sorumluluk kavramına bu yolla ulaşır. Çünkü isteme özerk değilse ahlaki bir boyutu yoktur ve istemenin özerk olmadığı bir yerde sorumluluktan söz etmek mümkün değildir.

Kant'ın felsefesinde insanın herkesi bağlayan evrensel bilgiye ve ahlak kurallarına bu yolla varması mümkündür. İnsan kendi özgür iradesiyle kendi uyacağı kuralları belirlemesi mümkündür. Böyle olunca özgür iradesine de ters bir durum olmayacaktır zira kendi belirlediği kurallara kendisi uyacaktır.

Böylelikle insan hem doğal zorunluluk ağından kurtulmuş olacak hem de kendini gerçekleştirmiş olacaktır. Eğer insan sadece doğal zorunluluklar alanında yaşasaydı diğer canlılar gibi yaptıklarından sorumlu olmayacaktı, çünkü eylemi tercih etme hakkı olmayanın sorumluluğun da olmaz. Zira insanı o zaman dürtüleri, istekleri ve arzuları kontrol ederdi; sıkı bir zorunluluk ağı içerisinde olurdu.

Kant'ın ahlak felsefesinde ahlak yasasının özgürlük ve buna bağlı sorumluluk kavramıyla çok sıkı bir ilişki içerisinde.

Koşulsuz isteme yoksa ahlak yasası da özgürlük de sorumluluk da yoktur. Kant'ın genel felsefesinde de ahlak felsefesinde de insanın büyük bir önemi vardır, insan en temel değerdir. Kant'a göre insan olarak var olmak çok özel bir şeydir ve bu değeri korumak ve yüceltmek de yine insana düşer. Bunun yolu da her türlü yapıp etmede insanı temel amaç olarak görmektedir. Yaptığımız bir eylem insanın faydasına olsa dahi her zaman ahlaki eylem sayılmayabilir çünkü eylemin amacı insan olmalıdır.

Kant felsefesinde sorumluluk kavramı ahlaki eylemde söz konusudur. Eğer bir eylem ahlaki bir eylem değilse o eylemde ahlakilik söz konusu değildir. Dolayısıyla doğal zorunlulukla, kanunsal zorunlulukla ve baskı altında yapılan eylemlerde sorumluluk söz konusu değildir. Bir eylem özgür istençle, seçme, tercih etme hakkıyla yapılmamışsa insan eylemin sonucundan sorumlu değildir.

Kant'ın ahlak felsefesinde sorumluluk kavramına, zorunluluk kavramından farklı bir anlam yüklenmiştir. Bir insanın zorunlu olarak yaptığı davranışlarda sorumluluk söz konusu olamaz. Bu anlayış insana yüklenen koşulsuz bir değer göstergesidir.

Kant, aynı şekilde yükümlülük kavramını da sorumluluk kavramından ayrı bir yere koyar. Bir insanın gerek hukuksal gerekse başka şekilde yapmakla yükümlü olduğu davranış bir erdem olmadığı gibi bu eylemlerinin sonucundan da sorumlu değildir.

Kant insana öyle yüce bir değer yükler ki insan amaç olduğunda ve insana yönelik ahlaki eylemlerde tanrıyı bile bir kenara bırakır.

Bir eylem insanı amaç olarak görerek yapılmışsa ahlaki değeri vardır, aksi takdirde ne kadar faydalı eylem olursa olsun ahlaki değildir.

Kant'ın ahlak felsefesi birçok açıdan eleştirilebilir, birçok yanlışı da bulunabilir. Nitekim filozoflardan birçoğu Kant'ın felsefesini çok katı bulmuşlardır, yine bazı filozoflar Kant'ın felsefesini oldukça fazla soyut olarak değerlendirmişlerdir.

Kant'ın ahlak felsefesinde özellikle en çok eleştirilen yönü kuralların pratik yaşamda uygulanmasının zor olduğu, özgürlük, ödev, buyruk gibi kavramların uygulamadan uzak olduğunu savunmuşlardır. Oysaki Kant'ın kendisinde bu hassas noktalara değinmiş ve çelişki gibi görünen bu hususlara açıklık getirmiştir.

Kant'ın vurgu yaptığı en önemli konulardan biri de insanın akıl sahibi bir varlık olarak aklını kullanması gerektiğidir. “İnsan, akıl sahibi bir varlık olarak aklını kullanmazsa bu insanın yapısına ters düşer.” diyor. İnsan aklını kullanırsa diğer canlılardan farkı ortaya çıkar ki zaten farkı da buradadır. İnsanın ahlaki bir varlık olması, özgür olması ve buna bağlı olarak sorumlu olması da yine akıl sahibi olmasıyla alakalıdır.

Kant'a göre insan özgür bir varlıktır, özgür olduğu için kendi yasasını kendisi koyar ve kendi koyduğu yasaya da kendisi uyar. Bu da şu demektir: İnsan özerk bir varlıktır. Yani eylemlerinin belirleyicisi olan insan eylemlerinin sonucundan da sorumludur. Kant'a göre insanın diğer canlılardan farkı, onlardan üstün olmasının temel gerekçesi de burada yatmaktadır. Eğer insan eylemlerinden sorumlu olmasaydı, kendi özekliğini gerçekleştirememiş olacaktı, yani diğer canlılar gibi doğal zorunluluklar içinde yaşayan bir varlık olacaktı ve diğer canlılardan farklı olmayacaktı.

Kant'ın ahlak öğretisinde insan sorumludur, çünkü insan özgür istemiyle, ahlak yasasının gereğini yerine getirme, zorunlu buyrukları yerine getirmeme gücüne sahiptir; insan sorumludur çünkü insan akıl sahibidir; insan sorumludur çünkü vicdan sahibidir ve sorumluluklarını yerine getirmemezse vicdanı onun peşini bırakmaz.

Kant bir filozof ciddiyetiyle öncelikle aklın kendisini eleştirmekle işe başlamış ve böylelikle bilgilerimizin sınırlarını belirlemiştir. 'Saf Aklın Eleştirisi' adlı yapıtında 'inanca yer açmak için bilgiyi kaldırdım' demesi yine bu ciddiyetle aklın çatışmalara düşmemesini sağlamıştır.

Kant'ın felsefesine hangi açıdan bakılırsa bakılsın, nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, Kant'ın insana ve insan aklına verdiği değer, insanın eylemde bulunurken niyetinin ne derece önemli olduğu, özgür istencine bağlı olarak seçip yaptığı eylemlerinin sorumluluğundan kaçmasının mümkün olmadığı ve insanın araç olmaktan çıkıp amaç haline getirildiği, kısacası insanı ve insanlık onuruna verdiği değer inkâr edilemez bir farklılıktır.

Burada değinmek istediğim bir diğer konu da acaba Kant'ın ahlak felsefesi günümüzde pratik hayata uygulanabilir mi? Hiç şüphe yok ki uygulanabilir. Kant'ın ahlak felsefesi günümüz olaylarına ve günümüz insanına doğrudan hitap eder. İnsanların hak adına, bir değeri koruma adına ölçüsüzce varlıkları ve değerleri yok ettiği bu çağda 'Öyle eylemde bulun ki eyleminin maksimi genel geçer bir yasa olsun' ilkesi akla gelmez mi? İnsanlar hak ve değerleri koruma adına yaptıkları davranışları kendilerine uygulanmasını hoş görür mü? Kant'ın görüşlerinin günümüzde ne kadar geçerli olabileceği konusunda bir diğer hususta O'nun 'Ebedi Barış Üzerine Felsefi Denemeler' adlı yapıtının bu gün bir çok dünya örgütlenmelerine ilham kaynağı olmasıdır.

Çalışmamızı Kant'ın şu sözüyle bitirsek çalışmamızı en uygun şekilde sonlandırmış oluruz. 'Dünyanın içindeki insan, dünyanın bilgisiyle birlikte ona aittir. Ama dünya içinde ödevinin bilincindeki insan, görünüşte değil, kendinde varlıktır. Şey değil kişidir. İnsan düşündüğü için değil, kendi kendine düşünebilme yetisine sahibim dediği için değerlidir.

KAYNAKLAR

Manclntyre Alasdair. Ethik'in Kısa Tarihi, Paradigma Yayınları, İstanbul, Şubat 2001.

Kant Immanuel. Ethica (Etik Üzerine Dersler), Çev. Özüğü Oğuz I, Pencere Yayınları, Ekim, 2001.

Weischedel Wilhelm. Felsefesin Arka Merdiveni, Çev. Umar Sedat, İz Yayınları, İstanbul,1997.

Akarsu Bedia. Mutluluk Ahlakı, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1998.

Çevizci Ahmet. Etiğe Giriş. Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

Fralov İvan. Felsefe Sözlüğü, Çev. Çalışır Aziz, Cem Yayınları. 1991.

Cevizci Ahmet. Felsefe Sözlüğü, Sentez Yayınları, Ankara, 19997

Gökberk Macit. Felsefe Tarihi, Remzi Kitapevi Yayınları, Ankara, 1994.

Kuehn Manfred. Immanuel Kant, Çev. Doğan Bülent O., T. İş Bankası Kültür Yay. Haziran, 2011.

Kant Immanuel. Seçilmiş Yazılar, Çev. Bozkurt Nejat, Remzi Kitabevi Yayınları, Ankara, 1984.

Akarsu Bedia. Çağdaş Felsefe Akımları(Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları), İnkılâp yayınları, İstanbul, 1994.

Özlem Doğan. Etik, (Ahlak Felsefesi), İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2004.

Heimsoeth Heinz. Kant'ın Felsefesi, Çev. Mengüşoğlu Takiyettin, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2012.

Kant Immanuel. Saf Ak lın Dâhilinde Din, Çev. S. Başar Çağlan, Literatür Yayınları, İstanbul, Ocak 2012.

Kant Immanuel. Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, Çev. Kuçuradi Ioanna, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.

Russel Bertrand. Batı Felsefe Tarihi, Çev. Sencer Muammer, Say Yayınları İstanbul, Mart 2000

Kant. Fikir Mimarları Dizisi, Çev. Prof. Dr. Bozkurt Nejat, Say Yayınları İstanbul, 2005

Wood Allen W. Kant, Çev. Kovanlıkaya Aliye, Dost Yayınları Ankara,2005.

Çilingir Lokman. Pratik Aklın Doğal Diyalektiği, Elis Yayınları,Ankara,2005.

Aristoteles. Nikomakosa Etik, Çev. Babür Saffet, Ayraç Yayınları, Ankara, 2011

Hançerlioğlu Orhan. Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1989

Kant Immanuel. Arı Usun Eleştirisi, Çev. Yardımlı Aziz, İdea Yayınları, İstanbul, 2011

Kuçuradi Ioanna. Etik, Meteksan, Ankara,1989.

Kuçuradi Ioanna. Çağın Olayları Arasında, Doruk Matbaacılık, Ankara,1894.

Politzer Georges. Felsefenin Başlangıç İlkeleri, Sol Yayınevi, Ankara,1997.

Hançerlioğlu Orhan. Felsefe Ansiklopedisi, Remzi Kitapevi, İstanbul,1994.

Öner Necati. Felsefe Yolunda Düşünceler, Akçağ Yayınları, Ankara,1999.

Kant. Immanuel Pratik Aklın Eleştirisi, Çev. Kuçuradi Ioanna, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara,1999.

Kuçuradi Ioanna. Uludağ Konuşmaları, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları Ankara,1997.

Korlaelçi Murtaza. İnsan Ve Sorumluluğu, Felsefe Dünyası, S. 34.

Avşar Timuçin. Sorumluluk Nedir? Felsefe Dünyası, S.23.

C.E.M. Joad. Dünyanın Büyük Felsefeleri, Çev. Umar Semih Remzi Kitapevi, Ankara,1994.

Eflatun. Menon Diyalogu, Haz. Yaşar Yılmaz, Karanfil Yayınları, İstanbul,1998.

Bolay Süleyman Hayri. Felsefe Doktrinleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları Ankara,1978.

Farabi. El Medinetü'l Fazıla (İdeal Devlet), Çev. Prof. Dr. Arslan Ahmet, Divan Yayınları. Ankara,2011.

Gündoğan Ali Osman. Eylemde Sorumluluk Ve Özgürlük İlkesi.

Öner Necati. İnsan Hürriyeti, Vadi Yayınları. 1995 Ankara.

Weber Alfred. Felsefe Tarihi, Çev. Erap H. Vehbi, Sosyal Yayınları, İstanbul,1995.

MEB Düşünce Bilim Eğitim Dergisi. Düşünce Düşünürleri. Ankara,1979.

Voltaire. Felsefe Sözlüğü, Çev. Ay Lütfi, Milli Eğitim Basımevi. İstanbul,1965

Frolov İvan. Felsefe Sözlüğü, Çev. Çalışmalar Oğuz İstanbul,1991.

Tepe Harun. Bir Felsefe Dalı Olarak Etik, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 1998

Theodor W. Andora . Ahlak Felsefesinin Soruları, Çev. Birkan Tuncay Ankara, 2012

Bernhard Thomas, Kant Ve Felsefesi, Deki Yayınevi, Ankara, 2007

Deleuze Gillet, Kant'ın Eleştirel Felsefesi, Çev. Portakal Husen, Cem Yayınevi 2002

Töre Harun Mustafa, Immanuel Kant'ta Özgürlük Ve Sorumluluk İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi 2005, Pamukkale Üniversitesi

www. Yeni Ümit.com.tr, Yeni Ümit Dergisi, 2003/7

www.Felsefe.gen.tr, Düşünce Platformu, Kant Ve Ödev Ahlakı, 2005

Kaya Özçelik Pınar, Kant'ın Bilgi Anlayışı, Ethos, sayı 3/ 2 Temmuz 2010

Öztürk Ümit, Eleştirel Felsefe Bağlamında Kant, Kaygı 2013/20

Çilingir Lokman, Kant'ta Pratik Aklın Doğal Diyalektiği, dusundurensözle.blogstar.com/2008/11

Deleuze Gilles, Kant Üzerine Dört Ders(Felsefe Dersleri 2), Öteki Yayınları, Eylül 2000 Ankara

Taşkın Ali, Ankara Ün. Sos. Bil. Ens. Felsefe Tarihi Bilim Dalı, Araştırma Görevlisi, Immanuel Kant'ta Bilginin Kaynağı Problemi.